
M. Szabó Miklós

A Varsói Szerződés és a Magyar Néphadsereg viszonyrendszerének néhány kérdése az 1960-as években

Prof. Dr. Szabó Miklós ny. altábornagyot, a ZMNE volt rektorát, egyetemi tanárt 2001. május 7-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, az Akadémia 177. közgyűlésén pedig 2007. május 7-én rendes taggá választotta. Az MTA IX. osztály 2007. december 13-án tartott ülésén, a „Katonai felsővezetők a diktatúrában (A levéltári források nem hazudnak!)” címmel nagy érdeklődéssel kísért székfoglaló előadásában, a kor hivatalos dokumentumaira támaszkodva a katona, a társadalom, a politikai hatalom és a Varsói Szerződés viszonyának sokoldalú kérdéseit vizsgálva számos az együttműködéssel, a Szerződés keretében kialakult hatalmi viszonyokkal, a nemzeti és a koalíciós érdekek érvényesítésével kapcsolatos problémát világított meg. Előadása záró részében dokumentumokra és ma élő tanúkra hivatkozva, tényeket felsorakoztatva hangsúlyozta: az MN minden szintjén a tábormokok és a tisztek többsége, mindenek előtt a hazát és a normálisabb, igazságosabb nemzetközi viszonyokat, – a lehetőségek függvényében arányosabb, igazságosabb szövetségesi képviselettel törekedett szolgálni. Az alábbiakban némi rövidítéssel közreadjuk a 40 éve szunnyadó fontos információkat tartalmazó székfoglaló előadást és dr. Harai Dénesnek, a ZMNE Társadalomtudományi Intézet igazgatójának az elmondottakat erősítő és a tények más összefüggéseire is utaló írását.

A rendszerváltást követően – különösen nyugati, s még inkább NATO-s kollégák – gyakran fogalmazták meg a kérdést, hogyan szolgálhattuk a hazánkat, ha egyszer a varsói szövetségnek voltunk tagjai. Napjainkban már – kevésbé diplomatikusan – vádként fogalmazódik meg: a Magyar Néphadsereg tisztikara nem lehetett hazafi, mert mindent a Szovjetunió, a Varsói Szerződés, az internacionalizmus érdekeinek rendelt alá.

A sok, hosszabb-rövidebb érvelésem közül fennmaradt egy videofelvétel, melyen 1990. október 31-én a Egyesült Államok Légierje Egyetemén (Vezérkari Akadémiáján), az alabamai Montgomery, Maxwell légi bázisán válaszoltam – sok más mellett – erre a kérdésre is. Maga a kérdés – az 1956-ban 12 éves korában a szüleivel Magyarországról elmenekült és „az első bevetésen” lévő tolmácsnő fordítását némileg „magyarítva” – így hangzott: „Miként tudott átállni a hadsereg a kommunizmusról a de-

mokráciára? Hogy lehet egy katona hú a kommunizmushoz az egyik évben, s a demokráciához a másik évben?"

A válaszom pedig így: „Ez egy nagyon nehéz kérdés. Én azt hiszem, hogy ennek ellenére könnyű válaszolni. Higgyék el nekem, hogy a Magyar Honvédség tisztikarának döntő-döntő többsége mindenkor a haza megvédésére készült – mint ahogy napjainkban is! Természetesen nem mondanék igazat akkor, ha azt mondanám, hogy mi mindig így képzeltük el és ezt vártuk és erre készültünk. Mi a hazánk védelmére készültünk, még akkor is, hogy ha elhittük azt, hogy az ún. proletár internacionalizmus és a szocialista hazafiság nemcsak hogy nincs ellentétben egymással, hanem egymást erősíti. Mert elhittük azt, hogy ha sok néppel vagyunk barátságban, akkor ez a hazánk érdekét szolgálja. De még ekkor is – hangosan, vagy hang nélkül –, mindig Magyarország érdekeit tartottuk szem előtt! Én szerintem a magyar tisztiek legtöbbször részére mindössze annyit jelent ez a változás, hogy bátrabban vállalhatjuk önmagunkat, bátrabban vállalhatjuk azt, hogy minden lépésünk legfontosabb mozgatója a magyar függetlenség biztosítása.”

Természetesen, lehet vitatkozni állítással, mindenesetre én legjobb tudásom szerint válaszoltam, kiindulva önmagamból, s az általam ismert magyar tisztitársadalom döntő-döntő részének ismeretében. Ugyanakkor, a meggyőződöttségem ellenére, működött bennem a félsz: nem tévedek-e?! Nos, mostanság kutatóként a Magyar Néphadsereg 1960-as évekbeni történetét, jó néhány levéltári forrás – még a legfelsőbb katonai vezetés szintjén is! – megerősíti korábban idézett meggyőződésemet.

Ugyanakkor, *nyomatékosan szeretném rögzíteni, miszerint a felhozott példák ellenére sem állítom, hogy nem voltak közöttük „kollaboránsok”, hithű internacionalisták, de hogy elenyésző minoritást alkottak, az szilárd meggyőződésem!*

Azt is hangsúlyozni szükséges, miszerint igaz, hogy e székfoglalóm során csak néhány személyt idézek, de mivel, különösen a vezető beosztású tábormokok felvetései – az esetek többségében – meghallgatásra találtak a legfelsőbb politikai szinteken (Politikai Bizottság, kormány), a pályájuk sem tört meg, sőt, tovább ívelt, ez kiszélesíti azok körét, akik megfelelő prioritást teremtettek a hazafiság és internacionalizmus, illetve a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió, továbbá a Magyar Néphadsereg és a Varsói Szerződés relációjában. Természetesen, ezzel nem kívánom csökkenteni az általam idézettek személyes bátorságát, – elnézést a nagy szavakért – hazafiúi elkötelezettségét, mert csak halkán hívom fel az Önök figyelmét arra az apróságra, hogy a bemutatott iratok, állásfoglalások az 1956-ot követő megtorlások; a berlini, a kubai és egyéb válságok cizellálta harmadik világháború reális veszélyének; a reménykeltő magyar gazdasági reform megfojtásának; a „prágai tavasz” eltírásának stb.-nek az évtizedében születtek!

No, de térjünk a lényegre!

A Magyar Népköztársaság, illetve a Magyar Néphadsereg anyagi helyzetét nem javította *Grecksó* marsallnak, a Varsói Szerződésbe tömörült államok Egyesített Fegyveres Erőit (EFE) főparancsnokának *Czinege Lajos* vezérezredes, honvédelmi miniszterhez 1962. november 30-án küldött levele. Ebben a marsall rámutatott arra, hogy a közös tevékenység anyagi terheit eddig szinte kizárólagosan a Szovjetunió viselte, ami nem folytatható. Ezért úgy vélik, hogy a jövőben – a csapatok létszámának arányában – a közös költségek 6%-át a magyar félnek kellene átvállalnia. Mindezekre

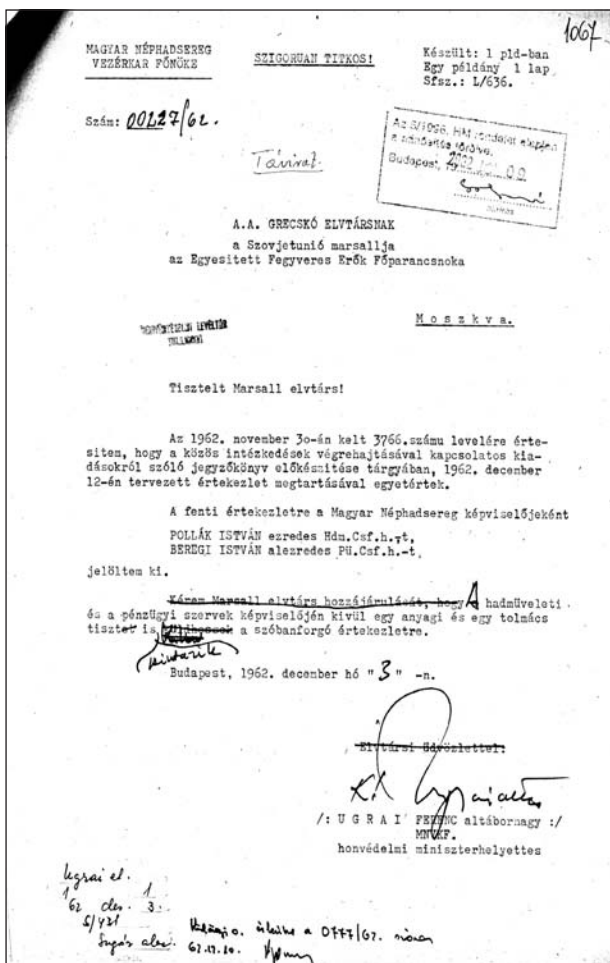
való tekintettel a főparancsnok azt kérte a magyar féltől, hogy az e kérdéseket rendező jegyzőkönyv előkészítésére december 12-ére összehívandó VSZ-értekezletre delegáljon 2 főt a hadművelleti és pénzügyi szerveitől.

A bizonyos feszültség „intelligens kezelésére”, valamint a nem túlhajtott magyar önbecsülésre, önérzetre talán jó példa az erre adott budapesti válasz. Annak ellenére, hogy *Grecksó* marsall – mint partnerének – a honvédelmi miniszternek címezte a fenti levelét, a választ *Ugrai Ferenc* altábornagy, VKF, miniszterhelyettes írta alá.

Mint rövidesen látni fogjuk – a közvéleményben széleskörűen elterjedtekkel szemben – sokszor *Czinege* vezérezredes sem bizonyult „könnyű falatnak” a szövetségesek számára. Így, pl. 1963. február 26–28-án, Varsóban tartották a VSZ-tagállamai honvédelmi minisztereinek és vezérkari főnökeinek tanácskozását. Itt felszólalva úgy vélte ugyanis: „meg kell állapítanunk, hogy nem értünk el olyan eredményeket, mint ahogy az kívánatos lett volna... a hadiipari együttműködés területén, a kutatás és a fejlesztés kérdéseiben – mint azt a legutóbbi időszak tapasztalatai mutatták – nincs ilyen fejlődés.”. Segítségként mindjárt meg is fogalmazta javaslatait: *egyrészt* a főparancsnok kezdeményezze a tagállamok honvédelmi minisztereinek, valamint a tervehivatalok elnökeinek értekezletét, ahol a szakemberek bevonásával megtárgyalják a résztvevőket érdeklő haditechnikai fejlesztéssel és gyártással kapcsolatos megosztás, valamint kooperáció kérdéseit; *másrészt*: az EFE főparancsnoka – addig, amíg nem jön létre megfelelő szervezet – hívja össze a tagállamok szakembereinek értekezletét a tudományos kutató- és fejlesztőmunka, továbbá a hadszíntér-előkészítés konkrét kérdéseinek koordinálása céljából. Mint látható, a magyar miniszter többszörösen is erőfeszítést tett a magyar hadigazdasági megrendelések növelése és a hadszíntér-előkészítés roppant költségeinek VSZ-en belüli megosztása érdekében. Talán itt mondható el, hogy amikor a korábbi években bizonyos vonatkozásokban bíráltam a volt minisztert, az egyik barátom, egy „minisztériumi bennfentes” azt mondta: „Ti nem is sejtitek, hány milliárdot mentett meg *Czinege* Magyarországnak.” Az első ráutaló jel, akár ez a felszólalása is lehet!

Mintegy másfél évvel később, ismét mert határozott lenni a miniszter, ezúttal a magyar pilóták élete védelmében. *Czinege Lajos* vezérezredes 1964 szeptemberében egy 8 oldalas, szokatlanul kemény hangú levélben fordult *Grecksó* marsallhoz. Ennek bevezetőjében hangsúlyozta, hogy a Magyar Népköztársaság 1959 és 1965 között 6020 millió Ft-ot fordít légvédelmének korszerűsítésére. Ugyanakkor súlyos problémaként merül fel, hogy az 1961–1962-ben megvásárolt 80 db. MiG–21 típusú repülőgép közül 1963–1964-ben 8-cal történt súlyos repülőesemény, melynek következtében 3 pilóta veszítette életét és 7 repülőgép semmisült meg. Ezt követően, *Czinege* vezérezredes az EFE főparancsnokának a szemére vetette, hogy a július 8-i levelére válaszoló *Batov* hadseregtábornok, törzsfőnök, nem érzékelte a tényleges gondot, ezért megismétli korábbi felvetéseit, amit itt most nagyon tömörítve foglalok össze:

- az új típusú repülőgépek beszerzésekor a dokumentációk, a kiszolgáló eszközök, a hajózó-felszerelések, az ellenőrzőműszerek késedelmes szállítása, illetve a konzultációk elmaradása miatt nem biztosították az üzemeltetési feltételek;
- ez év május–júniusában a Szovjetunióban átképző tanfolyamon részt vett hajózó- és műszaki állomány a kiképzőbázis hiányos felszereltsége és a doku-

- mentációk hiánya, illetve az előadók hiányos típusismerete következtében nem kapta meg a megfelelő színvonalú elméleti és gyakorlati kiképzést;
- a két mozgó műszaki állomás közül az egyik 100, a másik 66%-ban üzemképtelen, így, a MiG-21 típusok rakétáinak előkészítése és ellenőrzése megoldhatatlan;
  - nem kisebb problémát jelent a repülések biztonságát kiszolgáló eszközök hiányos biztosítása. Pl. csak egy repülőezred rendelkezik a szuperszonikus repülőgépek biztonsága szempontjából nélkülözhetetlen vakeszállító berendezéssel. További ilyen eszközök igénylése 1962 óta minden évben megismétlődik, de eredménytelenül, pedig a szakértők szerint több baleset és katasztrófa elkerülhető lett volna e műszerek megléte esetén.

Mindezek alapján javasolta a főparancsnoknak, hogy hasson oda, miszerint a szovjet ipar és külkereskedelem *késedelem nélkül* teljesítse vállalt kötelezettségeit, továbbá a Főparancsnokságon jöjjön létre egy, kizárólagosan e problémák megoldását biztosító szervezet.

Egy hónappal később már nem kért, viszont „NEM!”-et mondott a magyar katonai vezetés: Csémi Károly vezérőrnagy, vezérkari főnök, 1964 októberében feljegyzést készített a honvédelmi miniszter számára az EFEF által javasolt hadosztálygyakorlattal összefüggésben. Ebből kitűnik, hogy a szovjetek kezdeményezik: a magyar honvédelmi miniszter vezetésével 1965 októberében a Magyar Néphadsereg hajtson végre hadosztály harcászati gyakorlatot 2 magyar és 1 szovjet gépkocsizó lövész-, vagy harckocsi-hadosztály; a szovjet Déli Hadseregcsoporthoz (DHSCS) repülőerői és katonai szállítórepülő-kötelékei, valamint a magyar honi légvédelem repülőegységei bevonásával. Ezzel szemben a vezérkari főnök a kezdeményezés elutasítását, illetve 1966-ra történő áttekintését javasolta miniszterének. Indoklasként – egyebek mellett – felhozta, hogy a gyakorlat elvonná a vezető állomány figyelmét olyan nagyhorde-rejű feladatokról, mint a hadtesttörzs felállítása és munkájának beindítása, valamint a hadsereg-törzs bizonyos mérvű átszervezése; nem szabad olyan feladatot vállalni, ami tartósítaná a tisztek és törzsek túlterheltségét, akadályozná a felgyülemlett feszültségek oldását; a gyakorlat rendkívül nagy pénzügyi és anyagi kihatásait nem lehet fedezni az ötéves terv utolsó évének korlátozott lehetőségeiből; hasonló méretű az 1962. évi „DUNA” gyakorlat volt, s 2–3 évnél hosszabb időintervallum optimális közöttük; stb. Mindezek alapján „Kérem, Miniszter elvtársat, amennyiben javaslatomat elfogadja, hozza azt tudomására Pap és Korom elvtársaknak (a fegyveres erőket felügyelő miniszterelnök-helyettes, illetve központi bizottsági titkár – Sz. M.) és kérje ezzel kapcsolatos egyetértésüket még a moszkvai tárgyalásaink előtt, hogy személyesen jelenthessem az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokságának döntésünket.” – fejeződött be a vezérkarfőnöki feljegyzés.

A honvédelmi miniszter továbbra is szívósan küzdött az EFEF vezetésének megreformálásáért. Így, 1965. április 21-én jelentést terjesztette fel a Politikai Bizottsághoz az Egyesített Fegyveres Erők vezetésének helyzetéről, amivel a VSZ katonai vezetőinek május 10–18-i, moszkvai értekezletén való részvételét készítette elő.

Először arról szólt *Czinege* vezérezredes, hogy: „Formális és jogilag nem tartható, hogy a tagállamok kormányainak honvédelmi miniszterei a főparancsnok helyettesei, tehát katonai értelemben beosztottjai.” Ráadásul az EFEF-nek nincs kollektív vezető testülete. Bár a VSZ *sokoldalú egyezmény*, az ügyek érdemi intézése viszont alapvetően a Szovjetunió és az egyes tagállamok között *kétoldalúan* történik. „Pl. a tagállamok katonai kötelezettségeit csak a Szovjetunióval kötött kétoldalú megegyezések (jegyzőkönyvek) szabályozzák, amelyek valójában egyoldalúak, mert csak az egyik fél kötelezettségeire térnek ki.” Hasonlóan probléma, hogy a Főparancsnokságnak nincs megfelelő összetételű és hatáskörű törzse. Az EFEF ügyeinek gyakorlati intézését a szovjet Védelmi Minisztérium, illetve Vezérkar különböző szervei végzik.

A fentiek következtében, *Czinege* vezds. konkrét javaslatokat fogalmazott meg:

- létrehozni a VSZ Katonai Tanácsát (KT), mint kollektív katonai vezető szervezet, amelynek tagjait a honvédelmi miniszterek (esetleg a vezérkari főnökökkel együtt), továbbá a főparancsnok és helyettesei, valamint a törzsfőnök alkotnák. A KT feladata lehetne: javaslatok kidolgozása a Politikai Tanácskozó Testület (PTT) részére; a PTT elvi döntései végrehajtására vonatkozó gyakorlati intézkedések megvitatása, jóváhagyása; az Egyesített Fegyveres Erők kiképzésével; fegyverzeti-technikai rendszerével, azok fejlesztésével; hadmű-

veleti tervezésével kapcsolatos elvi és gyakorlati intézkedések megvitatása, majd jóváhagyása;

- a főparancsnok olyan szovjet tábornok legyen, akinek a saját fegyveres erőinél nincs funkciója (a főparancsnok egyben a védelmi miniszter első helyettese is volt – Sz. M.) és a tagállamok adják függetlenített helyetteseit. A főparancsnok mellett létrehozandó egy megfelelő szervezetű, összetételű és hatáskörű törzs, amelynek állományát és funkcióit meg kell osztani az egyes országok között.

Az előterjesztés bátorsága, keménysége és megalapozottsága nem kérdőjelezhető meg, s egyértelműen cáfol minden olyan híresztelést, hogy a Magyar Néphadsereg vezetői, parancsnokai kivétel nélkül és mindég gerinctelenül „befeküdtek” minden szovjet követelésnek, horribile dictu: túllihegték azokat!

Sőt, ha nagyon óvatosan is – tudjuk: „muszkaföldön lassan jár a posta!” – már jelentkeztek az első eredmények, ugyanis néhány hónappal az e kérdések megoldására összeülő Politikai Tanácskozó Testület számára az alábbi javaslatot készítették elő:

- közös törzs létrehozása valamennyi tagállam tábornokaiból és tisztjeiből. Minden tagállamtól törzsfőnökhelyettest delegálnak vezérkarfőnök-helyettesi státuszban, akik saját vezérkaraik állandó képviselői az EFE Törzsben;
- Technikai Testületet hoznak létre, amely a fegyverzeti rendszer, a műszaki fejlesztés, a haditechnikai kutatások, valamint más ellátási kérdések összehangolására hivatott és szorosan együttműködik a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottságával;
- rendeződött a Főparancsnokság és a nemzeti parancsnokságok jogállása, miszerint a tagállamok hadseregei nemzeti parancsnokságaik alárendeltségében maradnak. A honvédelmi miniszterek nem helyettesei a főparancsnoknak, hanem a kormányok által kinevezett honvédelmi miniszterhelyettesek. A Főparancsnokság feladatait a nemzeti parancsnokságokkal együttműködésben oldja meg, ajánlásait a kormányok, vagy a PTT hagyja jóvá.

Mint látjuk három év is kellett hozzá, hogy elfogadták Czinege Lajos honvédelmi miniszter 1963 februárjában, Varsóban tett minden lényeges javaslatát!

A történelem kutatója – ha tisztességes – a munkája során felmerült tények alapján, esetleg korábbi nézete bizonyos mérvű revideálására kényszerül. Mea maxima culpa, de töredelmesen be kell vallanom, hogy fiatal tisztként csak rossz véleménnyel voltam Czinege Lajos honvédelmi miniszterről a tisztekkel szembeni – hadsereg-szerte beszélt és saját közvetett tapasztalaton is alapuló – lekezelő magatartása; durva, darabosnak tűnő beszéde; mindég zord kinézete következtében. Most sem akarom rehabilitálni sok hibája, tévedése, esetleges túlkapásai, házépítési ügye (bár, mai szemmel és tapasztalatokkal gazdagodva már pitiáner ügy!) alól, de egyre több irat győz meg arról, hogy szinte minden eléje kerülő előterjesztést – sokszor több tíz oldalnyit – rendkívül alaposan elolvasott, s az esetek többségében írásban is lényegi észrevételeket tett, ha nem is kalligrafikus módon.

Az eddigiekben a honvédelmi miniszter, illetve vezérkari főnökei azon erőfeszítéseire láttunk példát, amikor a magyar katonai önbecsülést, a Varsói Szerződés irányításában tapasztalható kizárólagos szovjet hegemonia legalább minimális enyhítését, a magyar hadiipari érdekek érvényesítését próbálták szolgálni.

Most, két újabb vezető tábornok jelleméről, bátorságáról; a magyar érdekeknek az internacionalizmussal szembeni prioritásáról, az előbbi feltétlen szolgálatáról kaphatunk képet – mint látni fogjuk, szikrázóan kemény, szinte „háborús” viszonyok között. 1968 lázas nyaráról-őszéről lesz most szó, amiről *Dr. Pataky Iván* ezredes tollából önálló kötet is napvilágot látott, alaposan feldolgozva az eseményeket. Ezért most csak a legfontosabb elemeit emelem ki saját levéltári kutatásaim alapján e két – valójában, a katonai megszállást előkészítő, majd végrehajtó – gyakorlatnak álcázott tevékenységnek, hogy *tényekkel cáfoljuk* az elmúlt két évtized rosszindulatú kérdését: mennyiben voltak hazafiak a hivatásos tisztek a Varsói Szerződés kebelében?

Az első VSZ-gyakorlat a „Šumava” fedőnevet viselte és – alapvetően – Csehszlovákia területén zajlott, lényegében június folyamán. Ugyanis, már 1968. május 24-én *Tutarinov* vezérezredes, az EFE főparancsnokának magyarországi főképviselője tolmácsolta a magyar katonai vezetés felé azt a szovjet kérést, hogy a várhatóan június második felében zajló gyakorlaton – a szovjet, lengyel és csehszlovák erők mellett – a Magyar Néphadsereg is vegyen részt Csehszlovákia területén, egy-egy csökkentett létszámú hadsereg- és hadosztálytörzsszel, valamint az ezek működéséhez szükséges kiszolgáló aleggységekkel.

Rendkívül érdekes és eddig *példátlan őszinteségű* az a 9 oldalas „Jelentés”, amit *Szűcs Ferenc* vezérőrnagy, vezérkarifőnök-helyettes június 7-én terjesztett fel a honvédelmi miniszterhez a június 5–6-i, csehszlovákiai kiküldetése során szerzett tapasztalatairól. A jelentést még ezen a napon elolvasta *Czinege* vezérezredes, 8-án *Biszku Béla*, a fegyveres erőket felügyelő KB-titkár, sőt, még aznap bemutatta *Kádár János*nak, aki a jelentést „Érdekes!”-nek ítélte; 10-én *Fehér Lajos* miniszterelnök-helyettes, a Honvédelmi Bizottság (HB) elnöke; 11-én *Fock Jenő* miniszterelnök, 12-én pedig *Komócsin Zoltán*, a külügyeket felügyelő KB-titkár.

Bevezetőjében először arról jelentett, hogy konkrét kérdésére *Kazakov* hadsereg-tábornok, az EFE törzsfőnöke szokatlan őszinteséggel – ha úgy tetszik: nyersességgel – fogalmazott a gyakorlat célját illetően: „A szocialista államok hadseregeinek törzsei, ha megjelennek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén, az bátorítólag fog hatni és lelkesíti majd a forradalomhoz hű kommunista erőket, az ingadozó és főleg az intelligenciához tartozó ellenséges érzelmű elemekre viszont figyelmeztető hatást gyakorol... ebből kiindulva célszerű ha a gyakorlók minél nagyobb létszámban, minél tovább maradnak a CSSZSZK (sic!) területén...”. Ugyanakkor, már ekkor érzékelhető volt a magyar fél statisztaszerepre ítéltése, miszerint: „A gyakorlatvezetőségbe beosztott magyar csoportnak benyomásom szerint lényeges szerepet a gyakorlat kidolgozásában és vezetésében nem szánnak.” – jelentette *Szűcs* vörge. Ez az idézet azért érdekes, mert – mint látni fogjuk – ettől a gátlástalanságtól féltették Magyarországot is!

Az MSZMP és a kormány meghívására, június 13-án – közvetlenül a gyakorlat megkezdése előtt – Budapestre látogatott *Alexander Dubček* első titkár és *Oldrich Černík* miniszterelnök, majd aláírták a két ország közötti barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Ennek kettős hatása is lett: egyrészt pozitív érzelmeket váltott ki a csehszlovák párt-, állami és katonai vezetésből, de a katonatömegekből is, másrészt ellenszenvet a szovjet katonai vezetőkől.

Ez utóbbinak felháborító bizonyítéka az a tény, hogy *Jakubovszkij* marsall nem volt hajlandó találkozni a gyakorlatot meglátogató magyar honvédelmi miniszterrel.

megállapításai kidolgozásakor sem igényelte véleményüket... A helyzet groteszkségét mutatja, hogy a közös fényképezésen, s azon kívül, hogy egy étteremben étkeztek, érdemi kapcsolatot velük nem tartottak." (Megint csak utalnék *Czinege* vezérezredes – lassan révbe jutó – korábbi követelésére, az EFE törzsének nemzetközivé tételére vonatkozóan!)

Az idő előre haladtával a feszültség csak fokozódott mind szovjet–csehszlovák, mind szovjet–magyar viszonylatban. Június 28-án este *Oláh* vezérőrnagy jelentette Budapestnek, hogy a szovjet fél közlése szerint 29-én este még egy helyzetet kívánnak kiadni, melyre vonatkozó elhatározás meghallgatását július 1-jére, vagy 2-ára tervezik. „Ez azért érdekes, mert ez az időpont eltérő a gyakorlat végét illetően” – rögzítették a magyar gyakorlatvezető-helyettes telefonon tett jelentését. Ezt elolvassván, *Czinege* vezérezredes azonnal utasította *Oláh* vezérőrnagyot, hogy jelentse a főparancsnoknak, miszerint „a magyar párt és kormány megbízásából kérdezi, hogy mikor fejeződik be a gyakorlat, illetve a törzs mikor tud hazajönni.”. *Oláh István* azonnal tudott válaszolni, mivel – az élelmezési ellátás biztosítása érdekében – ugyanezt a kérdést már feltette *Kazakov* hadseregtábornoknak, aki az e gyakorlat alatti stílusukra különlegesen jellemző cinizmussal és mindent a főparancsnokra való „áthárítással” azt válaszolta, miszerint: „Nagyon sajnálja, hogy nem tudja megmondani az időpontot, mert annak meghatározása a főparancsnok joga, Ő pedig még nem döntött, s erre akkor határozza el magát, amikor Ő akarja.”. (Természetesen, nem igaz, hogy *Jakubovszkij* marsall akkor fejezi be a gyakorlatot, amikor jónak látja, hiszen *Černík* miniszterelnökkel 30-ában állapodtak meg korábban, s ha ezt nem akarják tartani, akkor erről újbóli egyeztetés szükséges – Sz. M.). Ezért *Czinege* vezérezredes újból megparancsolta: „*Oláh* vörgy. elvtárs azonnal jelentkezzen be a főparancsnoknál azzal, hogy miniszter elvtárs kérdését kell átadnia részére.”

A parancs vétele után, *Oláh* vezérőrnagy azonnal megtette a szükséges intézkedéseket, s erről, még aznap este így jelentett: „A kapott parancs alapján 28-án 20.30-kor távbeszélőn... felhívtam a főparancsnokot és a segédtisztje jelentette, hogy a marsall elvtárs az irodájában fekszik, orvosok gyógykezelik. Ennek ellenére ragaszkodtam a távbeszélőn való jelentéshez, mire a főparancsnok átvette a készüléket. Jelentettem, hogy *Czinege* elvtárstól parancsom van sürgős jelentés tételre (sic!), kértem, hogy fogadja. A főparancsnok közölte, hogy rosszul érzi magát, orvossal kezelik és kérte, ha egy mód van rá reggel keressem fel. Ennek alapján én reggel (29-én) 08.00-kor jelentkezem nála a kapott feladattal.” (Csak megjegyzésként: Ha nem kitérni akart volna a válasz elől, akkor rövidebben is elintézhette volna a főparancsnok a dolgot, hiszen a betegségére való hivatkozás helyett, elég lett volna egyetlen dátumot mondani – Sz. M.).

Nos, 29-én reggel, a főparancsnok végre fogadta *Oláh* vezérőrnagyot, és kérdésére arról tájékoztatta, hogy a gyakorlat még aznap, legkésőbb 30-án befejeződik, és július 1-jén megtartják az értékelést. Azonban a gyakorlatvezetőség 1-jén reggel – a tervezett kiértékelés helyett – egy újabb 5 napra vonatkozó programot küldött szét a résztvevőknek. A főparancsnok az értékelés elhalasztását a csehszlovák vezetők elfoglaltságával indokolta, ami természetesen nem volt igaz! Ugyanis, *Czinege* vezérezredes – élve a gyanúperrel – július 1-jén 13 órakor a miniszteri VCS-n (közvetlen telefonszámon) felhívta csehszlovák kollégáját, érdeklődve, tényleg miattuk csú-

szik-e az értékelés, valóban a csehszlovák párt- és állami vezetők nem értek rá? *Dzur* vezérezredes ezt cáfolta, ők készültek rá. Ezt a hírt 13.10-kor azzal egészítette ki *Oláh* vezérőrnagy, miszerint *Alexander Dubček* – vidéki útjáról hazatérőben – *Mlada Boleslav*-ban készült az értékelésre, de a levegőben kapván a hírt, hogy az elmarad, úgy döntött, hogy Prágában száll le.

Ezt a minősíthetetlen magatartást így jellemezték *Oláh* és *Szűcs* vezérőrnagyok a Politikai Bizottság számára készített jelentésükben: „A főparancsnok a gyakorlat egész levezetése során az esetek túlnyomó többségében a párt és kormány vezetőinek előzetes tájékoztatása, beleegyezése és megkérdezése nélkül ténykedett (számtalan ellentét forrásaként), mintha éreztetni akarta volna a vezetéssel szembeni bizalmatlanságát. Ehhez kapcsolódott a gyakorlatvezetés eddig nem tapasztalt módszere is: minden és mindig megváltozott (szinte naponta), állandósult a bizonytalanság. Mindez nem abból fakadt, hogy a gyakorlat nagyméretű volt, hanem abból a *nyilvánvalóvá vált szándékból, hogy minél tovább tartson*. (Kiemelés tőlem – Sz. M.) Mintha azt akarták volna, hogy a csehszlovák elvtársak érzékeljék, az történik, amit a Főparancsnok akar...” – jelentették haza rendkívüli bátor nyíltsággal a tábornokok. Ennek fényében érthető, miért nem vonták be a munkába a magyar szakembereket!

Felmerülhet a kérdés, *miért foglalkoztam ilyen részletességgel a „Šumava” gyakorlattal*. Lehetne olyan a válasz, hogy azért, mert soha ilyen élesen még nem merült fel – 1956 október–novembere óta – a szocialista hadseregek közötti ellentét. Azonban ennél is fontosabb, hogy *Oláh István* vezérőrnagy, kiképzési főcsoportfőnök, miniszterhelyettes, valamint *Szűcs Ferenc* vezérőrnagy, vezérkarifőnök-helyettes cselekedetei bebizonyították, hogy *Kölcsey* tanítása szerint szolgáltak: „A HAZA MINDEN ELŐTT!” Talán manapság nagyon sokan nem is tudják felmérni e két vezető tábornok – nem nagy szavak! – *hazafiúi bátorságát*, amikor annak érdekében, hogy a Magyar Népköztársaság ne kerülhessen a Csehszlovák Szocialista Köztársaság sorsára, hallatlan élesen és mindeddig példátlan nyíltsággal mutattak rá a szovjet és VSZ katonai felsővezetés gátlástalanságára, arroganciájára, valamint mertek bátran érdemi javaslatokat megfogalmazni még a Politikai Bizottságnak is a magyar érdekek fokozottabb védelme érdekében – bár tudták, hogy jelentésük olyan bigott „bolsevik” kezén megy át, mint pl. *Biszku Béla*, vagy a nem sokkal „puhább” *Komócsin Zoltán*! Pedig, sokkal biztonságosabb, rizikómentesebb lett volna a többi szövetséges kollégához hasonlóan viselkedni, miszerint „A gyakorlatot meghatározó szovjet és csehszlovák álláspontokat illetően a résztvevő lengyel, német és bolgár katonai vezetők a szovjet álláspontot követték, ennek adtak hangot –, bár lényegesen tapintatosabb formában.”

Csak példaként néhány további idézet a Politikai Bizottság számára, a két tábornok által készített és *Czinege* vezérezredes – hasonló bátorságot igénylő – előterjesztéséből:

- „Az egész gyakorlat során megnyilvánuló rossz hangulat, a bizalmatlanság... a csehszlovák vezetők kéréseinek figyelembe nem vétele... széles körben ismertté váltak a csehszlovák katonai vezetők és parancsnokok között. Azt tapasztaltuk, hogy a gyakorlat folyamán fokozatosan fejlődött bennük a személyi, nemzeti, önérzetbeli sérelem, nőtt a szubjektivitás, ami egyeseknél sajnos már szovjetellenességhez vezetett.”
- „A gyakorlatvezető törzs, a törzsfőnök, de különösen a főparancsnok részéről tanúsított magatartás sajnos nem kívánatos irányba befolyásolta a helyzetet,

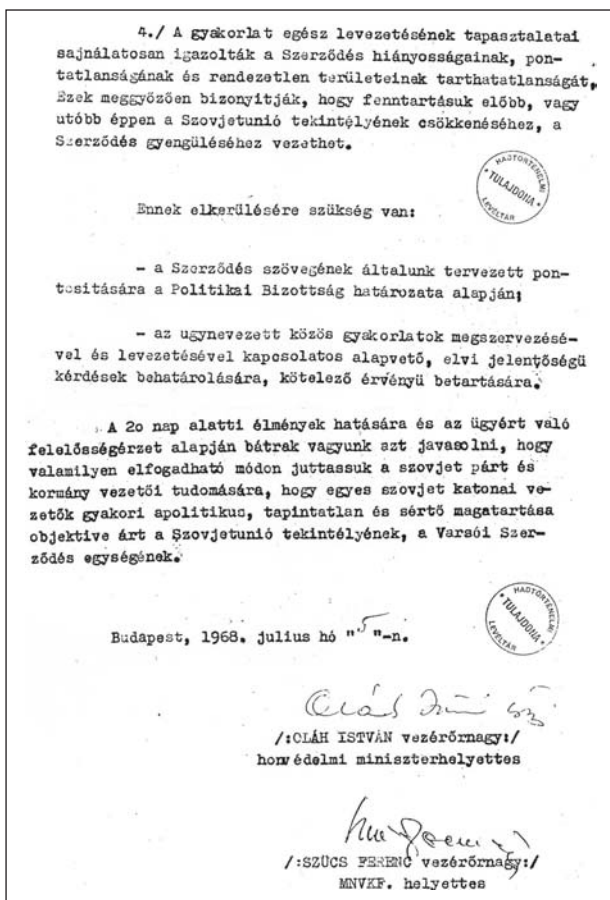
ami a gyakorlat értékelésének idejére már szinte drámai szituációkhoz vezetett... A már korábban is tapasztalt sajnálatos tapintatlan módszerek egy ilyen kiéleződött helyzetben hangsúlyozottabban jelentkeztek." S ebből, a gyakorlat során szerzett negatívum következtében már a hazájukat féltik a tábornokok, ezért figyelmeztetik a Politikai Bizottságot, illetve javaslatot tesznek számára: „Úgy tűnik, hogy ezzel a módszerrel a jövőben normális körülmények között is számolni kell. Ezért még inkább indokolt, hogy a Szerződés szövegében lévő pontatlanságokat sürgősen és következetesen a Politikai Bizottság korábban elfogadott álláspontja szerint kiküszöböljük. A gyakorlat tapasztalatai alapján, kívánatos lenne továbbá pontosan szabályozni a Szerződés tagországi területén lefolytatandó közös gyakorlatok levezetésével összefüggő mindazon kérdéseket is, amelyek egyértelmű megfogalmazása és betartása egyaránt biztosítja a gyakorlat szervezett lefolytatását, de különösen a fogadó ország és a gyakorlat vezetőinek jogait és kötelezéseit... (Kiemelések tőlem – Sz. M.). A gyakorlat legfőbb mutatóinak – kezdete, vége, mérete stb. – ismerete a résztvevők, de különösen a fogadó országok legfelsőbb párt, állami és katonai vezetése részéről elemi igény.”

- „Jelentős mértékben hozzájárult a feszültség növeléséhez, hogy a csapatok beérkezését (különösen számát és idejét tekintve) szovjet részről egyoldalúan kívánták meghatározni, nehezményezve a csehszlovák elvtársak ilyen irányú pontosítási, szabályozási és korlátozási törekvéseit. Ezzel kapcsolatban Kazakov elvtárs azt juttatta kifejezésre, hogy egy szocialista országban nem képezheti vita, probléma tárgyát, mikor, hány szovjet katona mennyi időre akar az ország területére lépni (Kiemelés tőlem – Sz. M.), miután ők minden helyzetben és mindenkor, a szocializmus erejét növelik, a kommunisták támogatását erősítik.”. Sok más mellett, talán ez a gondolatsor lehetett a legmellbevágóbb a két magyar tábornok számára. Valószínűleg ebből értették meg leginkább, hogy a szovjet nagyhatalom szoldateszkái csak egy-egy provinciának tekintik a szövetséges államokat!

Mindezek elkerülésére Oláh István és Szűcs Ferenc vezérőrnagyok nyomatékosan javasolták a Politikai Bizottság részére a legfontosabb lépések megtételét.

A helyzetről készült mintegy 20 oldalas jelentést Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter terjesztette elő a Politikai Bizottság 1968. július 9-i ülésén. A két jelentéstevő személyes bátorságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Politikai Bizottság nem kívánt, vagy *nem mert* nyíltan jelentőséget tulajdonítani a szerzett tapasztalatoknak és félelmeknek! Ugyanis a jelentéssel kapcsolatban a következő – semmitmondó – határozatot hozta: „A Politikai Bizottság a jelentésben foglaltakat tudomásul veszi. Úgy értékeli, hogy a megtartott hadgyakorlat a kitűzött célokat elérte, s hasznos volt.” (Ilyenkor jajdul fel a dokumentumok vallatója: Jesszusom! Ezek, nem a jelentést, hanem az EFEF által kiadott sajtóközleményét olvasták!)

Mint az eddigiekből is egyértelműen kiderült, a „Šumava” gyakorlat a rövidesen bekövetkező megszálló hadművelet főpróbája volt. Következő lépés a bolgár, a lengyel, a magyar, a német és a szovjet pártok vezetőinek, valamint kormányfőinek (a csehszlovákok nem fogadták el a meghívást – Sz. M.) 1968. július 14–15-én tartott varsoói tanácskozása, ahol rögzítették azon magyar álláspontot, miszerint „A csehszlovákiai helyzet rendezésére politikai megoldásokat kell keresni, s óvni kell a jelenlévő testvérpártokat a katonai beavatkoástól.”

E magyar álláspont, azonban pusztába kiáltott szónak bizonyult, ugyanis július 29-én a Déli Hadseregcsoportot teljes harcászultságba helyezték. E kötelék alkotóelemévé vált a megerősített magyar 8. gépkocsizó lövészadosztály is. Amikor kezdett körvonalazódni a hadosztály tényleges feladata, akkor voltak, akik ezt elleneztek, s bizonyos körben hangot is adtak ennek. Így, a Belügyminisztérium (BM) III/IV. (Katonai elhárítás) csoportfőnökének 1968. július 30-án kelt jelentése szerint az egyik rétsági főtiszt „helyteleníti a katonai intézkedéseket, mert szerinte egy kis országot könnyű térdre kényszeríteni, s hangoztatta, nem érti azt sem, miért kell álláspontunkat rákényszeríteni másra, ha az ő értelmezésük eltér a miénktől.”

A Déli Hadseregcsoport első lépcsőjét képező csapatok – köztük a magyar 8. gépkocsizó lövészadosztály – augusztus 21-én az első 1–2 órában menetből, nagy sebességgel átlépték az államhatárt.

A hadműveletet végrehajtó katonák egy része továbbra is kereste a válaszokat kétségeikre. Ugyanis a BM III/IV. csoportfőnökének augusztus 22-én kelt jelentése azt sem kendőzte el, miszerint többen megfogalmazták az igényt: név szerint, kik hívták be a szövetséges csapatokat Csehszlovákiába, ugyanis kétségbe vonják ennek tényét.

Talán, csak a korábban részletesen idézett *Oláh–Szűcs* jelentéshez hasonlítható a *Szűcs Ferenc* vezérőrnagy által, a honvédelmi miniszter számára készített emlékeztető a szeptember 2-án tett szóbeli jelentéséről. Ebben, közel 5 oldalon sorolta lényegi észrevételeit. Már az első problémakör is mellbevágó: „A katonai akció példás végrehajtása mellett a politikai előkészítés, talán egyetlen elképzelése sem >futott be<. A tömegek reagálása, azoknak a vezetőknek a politikai és szervezeti (talán inkább szervezői? – Sz. M.) ténykedése, akikre már a >Sumava< gyakorlat alatt is látszott, hogy támaszkodunk, csődöt mondott. Az új helyzet megoldására a politikai vezetés (katonai) nem volt felkészülve, ezért kapkodás, bizonytalanság... jellemezték a helyzetet.”

Ezt követően, a megszállók számára „váratlan helyzet” kialakulásának okait próbálta csokorba szedni. Ezek között említette a következőket:

- a tömegeknek a *Svoboda*, *Dubček*, *Černík* hármaskörrel szemben állókat is csatlakozásra bírta;
- a helyzet koncepcionális, merev, alapvetően helytelen információk alapján történik a megítélése. Az illetékesek aztán ezekhez a koncepciókhoz keresték az érveket, illetve az igazolást, az események dinamikus szemlélete helyett. „Ennek következtében mind azok, akikre számítottunk – tehetségtelen, szervező képtelen, talán felelőtlen ígéretésekkel is terhelt személyiségeknek bizonyultak, minden tömegbefolyás nélkül. (*Bilák hazájában a kormány megalakulásáig egyetlen embert sem találtunk, aki hajlandó lett volna velünk együttműködni*). Kialakult egy olyan helyzet, hogy rákényszerültünk olyanokkal való együttműködésre, akiknek a politikai életből való eltűnésére számítottunk – csak előbb politikai, emberi és személyi becsületükben megaláztunk. Akikre »esküdtünk« – semmivé váltak (sic!) – akiket ellenségnek tekintettünk – jelenleg azokra támaszkodunk.”

Ezt követően az új vezetést – ami „kínos szünet után jött létre” – jellemezte:

- „erőt véve politikai, emberi elképzeléseiken és érzéseiken”, valószínűleg mindent teljesíteni fognak;
- „ideológiai felfogásuk nem változott, lépéseinket tragédiának tartják (kiemelés tőlem – Sz. M.), az egész munkásmozgalom tragédiájának, minek még beláthatatlan következményei lesznek – de ezt most nem vitatják, félreteszik); mögöttük teljes népi nemzeti egység jött létre...”;

A harmadik problémakörben a „csehszlovák események” második szakaszával foglalkozott *Szűcs Ferenc* vezérőrnagy. E szerint: „Jelenleg már egy új szakaszában járunk... a konszolidációnak egy teljesen megváltozott helyzet alapján indultunk neki, érzésem szerint felkészületlenül, ellentmondásosan. Megmaradtak a régi vezetők (akikre nem akartunk támaszkodni). *Fegyveresen kényszerítettünk ki intézkedéseket, melyeket megtesznek, amelyeknek lesz politikai kihatása* (Kiemelés tőlem – Sz. M.) – de az egész helyzet *alapvető kérdésére*, a politikai megoldásra megfelelő tervünk nincs... Súlyosbítja a helyzetet, hogy az eredeti koncepciót sugallók, szervezők ma is folytatják munkájukat, kialakult egy olyan helyzet, hogy azok »szaladva a pénzük után«, igazolni akarva magukat, most ismét mellékvágányra juttathatják a legfontosabb kérdést a politikai konszolidációt... A várt polarizációnak eddig semmi jelét nem

tapasztaltuk, sőt egyre erősödő tömörülés és egység van kialakulóban a jelenlegi vezetés mellett, még a baloldal is beállt.”

Bár az egész jelentést rendkívül fontosnak, ideológiáktól és esetleges „elvárásoktól” mentes, abszolút szakmai, ugyanakkor tiszteletre méltóan bátor, a megszálltak iránt szimpátiát kifejező, a „Nagy Testvért” bírálni merő iratnak tartom, mégis, a benyomása és a magyar érdekeket maximálisan szem előtt tartó javaslatai a leglényegesebbek, legtöbbet mondóak, amelyeket Csémi altábornagy már szeptember 3-án megküldött Biszku Béla útján Kádár Jánosnak, illetve a KB Titkárság tagjainak. (Lásd a következő oldalon!)

A magyar politikai és katonai vezetés folyamatos erőfeszítéseket tett a válság mielőbbi megoldása érdekében. Ezt bizonyítja Czinege vezérezredes 1968. szeptember 5-i „Feljegyzés”-e, amit a Politikai Bizottsághoz terjesztett fel az előző napon Grecsko és Jakubovszkij marsallokkal, Moszkvában lefolytatott megbeszéléséről, aminek során Czinege vezérezredes hangsúlyozta, hogy „Politikai Bizottságunkat és kormányunkat foglalkoztatja a jelenlegi helyzet és... várható alakulása... szeretnénk tisztázni, hogy a szovjet elvtársak gyakorlatilag hogyan képzelik a szövetséges csapatok további tevékenységét... Zavaró, hogy egy sor kérdésben nincsenek pontos információink... Mielőbb rendezni kell a Csehszlovákiában tartózkodó csapatok jogi státuszát...” stb.

Grecsko marsall – mindjárt a kezdetén – meglepte magyar kollégáját, amikor kijelentette: „Katonai szempontból a nehézség abból ered, hogy nem barátként (??? – Sz. M.), hanem ellenségként fogadtak bennünket... Következésképpen addig kell csapatainknak ott tartózkodniuk, amíg el nem érjük azt a célt, hogy a CSSZK ismét szilárd tagja legyen a szocialista tábornak.” – fejtette ki véleményét.

Ha ez megvalósul, akkor lehet szó arról, hogy a csapatok egy része elhagyja Csehszlovákiát, illetve egyezményt sikerül kötni a csehszlovák kormánnyal arra vonatkozóan, hogy a csapatok egy része huzamos ideig az ország területén maradjon. Státuszát kb. olyanak tervezik, mint az ideiglenesen Magyarországon tartózkodó szovjet csapatokét.

Úgyszintén, nem lehet nem kapcsolatot találni Czinege Lajos –most részletezett – szeptember 4-i moszkvai felvetései és Grecsko marsall szeptember 11-i telefonhívása között, melynek során kezdeményezte, hogy másnap 15 órakor találkozzanak a lengyelországi Legnicében, az Északi HDSCS harcálláspontján, ahol az öt ország honvédelmi minisztere véleményt cserélne az alábbi kérdésekről:

- megkezdhető-e – mintegy a jó szándékot bizonyítandó – a részleges csapatki vonás;
- csak szovjet csapatok maradjanak-e Csehszlovákia területén (ha igen, a többi ország képviseltesse-e magát a törzsben), avagy a többi ország csapatai is maradjanak?

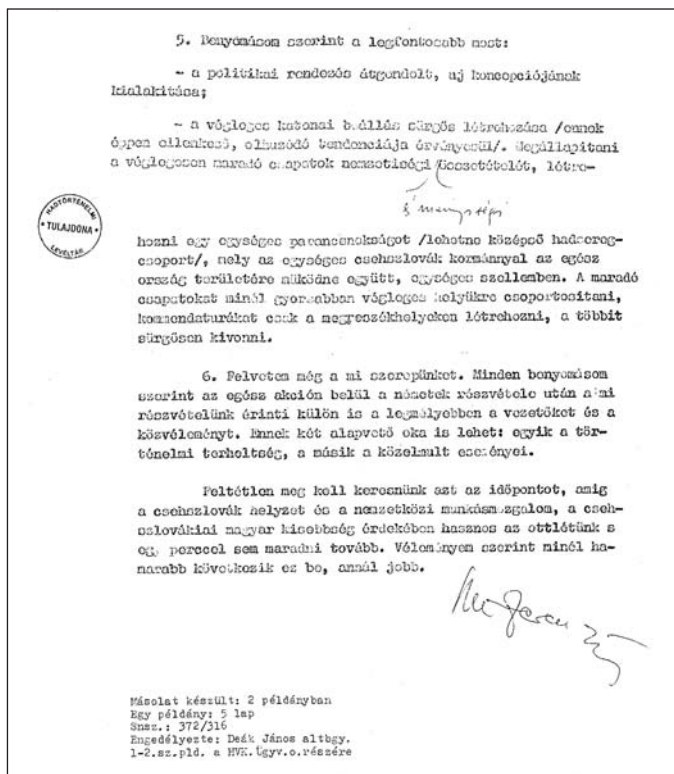
Czinege Lajos vezérezredes szeptember 13-án terjesztett fel jelentést a Politikai Bizottság számára a legnicei értekezletről. A magyar delegációnak az volt a benyomása, hogy a miniszterek többsége csak rögtönzött véleményt mondott. Jaruzelski altábornagy, lengyel miniszter differenciált eljárást javasolt: amely helyőrségekben a csehszlovák parancsnokok lojálisak, onnan vonják ki a csapatokat, ahol nem, onnan ne. Heinz Hoffmann hadseregtábornok, az NDK honvédelmi minisztere viszont úgy látta: „Ha nem tartózkodunk ott, nem tudjuk ellenőrizni a megkötött egyezmény végre-

hajtását... a CSSZK területéről nem lehet teljes mértékben kivonni a csapatokat.” Ugyanakkor javasolta, hogy a közös törzsben minden szövetséges képviseltesse magát. *Dzsurov* hadseregtábornok, bolgár védelmi miniszter bár egyetértett bizonyos mérvű csapatcsökkentéssel, ezt nagyon Janus-arcúan tette, hiszen ugyanakkor indokoltnak tartotta, hogy „néhány százezer fő a CSSZKban (sic!) maradjon.” (Tehát, maximum 100 000 katona kivonásával értett egyet – Sz. M.). Úgy vélte, hogy „az első szakaszban csapatokat kell hagyni minden országtól (a szovjetellenes kampány elkerülése végett)”.

Czinege vezérezredes bevezetőjében hangsúlyozta, hogy csapataink politikailag egyre jobban elszigetelődnek. Ennek feloldása érdekében, a magyar fél *konkrét javaslatokat* tett:

- a csehszlovák kormánnyal egyezmény megkötése a csapatok egy részének huzamosabb ideig az ország területén való állomásoztatásáról;
- a meghatározatlan ideig maradó kontingens nagyságának rögzítése pozitív változás eredményezze a közhangulatban;
- hosszabb ideig, csak szovjet csapatok állomásozhatnak a CSSZK területén, így az egyezmény megkötését követően, a többi szövetséges erőt ki kell vonni az ország területéről.

Amennyiben az értekezlet résztvevői elfogadnák ezen javaslatokat, abban az esetben a magyar fél támogatja, hogy a csehszlovák párt- és állami vezetésének eddigi lépése-

it „honorálandó”, rövid időn belül csökkentsék minden részt vevő ország csapatainak mennyiségét. Amennyiben erre a „gesztusunkra” a csehszlovák illetékesek további határozott lépéseket tesznek a helyzet megszilárdítására, újabb létszámcsökkentések következhetnek.

A miniszteri hozzászólásokat követően, *Grecko* marsall összefoglalta az elhangzottakat, javasolva, hogy tekintsék szóbeli megállapodásnak, miszerint:

- szükséges a közeljövőben megkötni a szerződést arról, hogy a VSZ meghatározott nagyságú erőket állomásoztasson meghatározatlan ideig Csehszlovákia nyugati határainak megerősítésére. E kontingens nagyságáról és összetételéről politikai döntés szükséges, de annak figyelembevételével, hogy a jelenlegi erők valamivel kevesebb, mint a felének maradni célszerű;
- a csapatkivonás első szakaszaként (1–2 hét múltán) 2–3 hadosztályt lehetne kivonni, s amennyiben ennek hatása pozitív, akkor második szakaszként (kb. másfél hónap múlva) kivonható az összes erő annak kivételével, amelyet az említett szerződés rögzít;
- a kapott felhatalmazás alapján tárgyalni fog *Dzur* vezérezredessel a maradó csapatok státuszáról.

Mint látható, *alapvetően Czinege* vezérezredes – a magyar vezetés – „lágýabb” javaslata fogadtatott el. Éppen ezért javasolta a Politikai Bizottságnak a fentiek elfogadását azzal a megszorítással, hogy tartósan, csak szovjet erők állomásozzanak, s ezek irányító törzsében katonailag nem indokolt más országok részvétele. Az elkövetkezendő 10–15 napban célszerű végrehajtani a részleges, a kétoldalú egyezmény megkötésével párhuzamosan pedig a teljes csapatkivonást.

Grecko marsall kezdeményezésére, 1968. október 18-án ismét találkozott az öt honvédelmi miniszter, ezúttal Moszkvában. Erről *Czinege* vezérezredes 21-én – *Biszku Béla* útján – terjesztett fel jelentést a Politikai Bizottsághoz. Az értekezleten két kérdés szerepelt: tájékoztatás a csehszlovák kormánnyal történt tárgyalásokról, illetve a csapatkivonás elgondolásának az ismertetése.

Ami az első témát illette: Csehszlovákiában a helyzet lassan normalizálódik, ezért a csapatok jelentős része kivonható. A csehszlovák féllel aláírták a Csehszlovákiában maradó szovjet csapatok összetételére vonatkozó jegyzőkönyvet, valamint az ezzel kapcsolatos szerződést. S a király is meztelenné vált a marsall kijelentése következtében: – mivel szerinte a Varsói Szerződés hadseregeinek hadászati helyzete jelentősen megjavult azáltal, hogy ebben az irányban erőfölényre tettünk szert.

A második kérdéssel kapcsolatban a szovjet védelmi miniszter ismertette, hogy a csapatkivonást október 20. és november 15. között tervezik végrehajtani, a magyar kötelékek az október 20–25. közötti napokban térhetnek haza. Ezzel szöges ellentétben – *Czinege* vezérezredes legnagyobb döbbenetére –, zárszavában arra kérte *Grecko* marsall a lengyel és magyar kollégáját, hogy egy-egy ezredet tartsanak vissza november 10-ig, hogy egy időre eshessen a szövetséges csapatok kivonásának a befejezése. Az értekezlet szünetében *Czinege* vezérezredes tiltakozott ez ellen, mondván, hogy számára nem érhető a csapatkivonás elnyújtása 5-ről 21 napra. Ezt követően, a szovjet miniszter azt kérte, hogy legalább október végéig húzódjon el a magyar csapatkivonás. *Kádár János* október 19-én beleegyezett a kompromisszumos dátumba: október 31-ébe.

Mint a korábbiakban láthattuk, *Czinege* vezérezredes évek óta küzdött az EFE vezetésének korszerűsítéséért, a törzsön belüli szovjet hegemonia legalább jelképes csökkentéséért. Nos, ennek részeredményét tükrözi az 1969. szeptember 30-án kiadott miniszteri parancs, mely szerint „A Varsói Szerződés Tagállamainak Egyesített Fegyveres Erőiről és Egyesített Parancsnokságáról szóló >Határozvány<-ban foglaltaknak megfelelően szükségessé vált a törzs és a Technikai Testület Magyar Néphadseregi szekciójának létrehozása.”. Ennek szellemében, 1969. október 1-jei hatállyal kinevezte az illetékes 6 főt. További lépésként, mint az 1969. október 1-jén kelt miniszteri parancsból is kitűnik: „A Varsói Szerződés Tagállamai Politikai Tanácskozó Testülete Budapesten tartott ülésén (március 17-én – Sz. M.) döntést hozott az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoksága törzsének megerősítésére. A Magyar Néphadseregből – részvételi arányunknak megfelelően – nevezünk ki tiszteket... Mindezek szükségessé teszik a vezetők bizonyos átcsoportosítását...” Ennek megfelelően a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kinevezte *Csémi Károly* altábornagyot, az MN vezérkari főnökét, a honvédelmi miniszter első helyettesét – beosztásának meghagyása mellett –, az EFE főparancsnok magyar helyettesévé és az EFE főparancsnoka mellett működő Katonai Tanács tagjává; a honvédelmi miniszter pedig *Szilágyi László* vezérőrnagyot az EFE törzsfőnöke magyar helyettesévé, vezérkarfőnök-helyettesi rangban, valamint *Bereczki Imre* ezredest, az EFE Technikai Testület vezetője magyar helyettesévé.

Czinege Lajos vezérezredes a november 28-i levelében jelentette a Politikai Bizottságnak, december 2-án pedig a Kormánynak, hogy a PTT budapesti határozatával létrehozott Honvédelmi Miniszterek Bizottsága december 18–19-én tartja Moszkvában első ülését. Ezzel lényegében sikeresen lezárult a Varsói Szövetség legfelső katonai vezetése átalakítása, valóban „többszempontú” tétele érdekében indított közel évtizedes harca!

* * *

Befejezésül *ismételten és nyomatékosan alá kívánom húzni*, hogy ezzel az összeállítással az itt megemlítették egyikét *sem szándékozom felmenteni a politikai és katonai felsővezetői tevékenységük alatt elkövetett ember-morális etikai, vagy szakmai tévedése, hibája, – ne adj’ Isten! – bűne alól!* Én mindössze a *hazug és igazságtalan fekete-fehér képet próbáltam árnyalni, levéltári tényekkel igazolni*, hogy a Magyar Néphadsereg minden szintjén a *tábornokok és a tisztek döntő-döntő többsége, mindenekelött a hazát és a normálisabb, igazságosabb nemzetközi viszonyokat; a lehetőségek függvényében arányosabb szövetségi képviseletet törekedett szolgálni!*

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg (HL MN) 1961–1969. évi vonatkozó iratai

HL HM Titkárság 1961–1969. évi vonatkozó iratai

Csendes László – Gellért Tibor: Kronológia a Honvédség történetéből 1945 – 1990. HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1993.

Pataky Iván: A vonakodó szövetséges. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1996

HL MN Zala 1968.

Harai Dénes

Halak a hálóban

Dr. Szabó Miklós akadémikus „Katonai felsővezetők a diktatúrában” című székfoglalóját hallgatva és a kéziratot olvasva egy kifejezés jutott eszembe: »halak a hálóban« mert jól ábrázolja a katonai felsővezetők vergődését és a háló bogaiba való belegabalyodását a feszültségek időszakában. A székfoglaló a katona, a társadalom, a politikai hatalom és a katonapolitikai szövetség viszonyának sokoldalú kérdéseit vetette fel, jó alkalmat adva arra, hogy tovább keressük kétségeinkre a válaszokat. Katonaként mondhatnánk egykedvűen, hogy a diktatúra nagyobb fogaskerekeinek története nem érdekel bennünket. Ha mégis elgondolkodunk a székfoglaló témájáról, és annak olyan fogalmairól, mint a diktatúra, a vonakodás, az együttműködés, akkor fel kell vetnünk további kérdéseket is. Létezik-e és mekkora a diktatúra mellett álló igazsága? A vonakodás, mint magatartás erénnyé formálható-e a katonaelmélet szempontjából? Az emberek kérdőjelek voltak és lehet, hogy most is azok? A székfoglaló értékalapú megközelítése volt a választott tárgynak, a reflexióim is ebben a mezőben mozognak.

Úgy gondolom, hogy a témát nem lehet kiemelni abból a társadalomból, a korból, amit vizsgált a székfoglaló előadás. Az erős katonailag szervezett párt és állami hatalom a diktatúra működési elve, mondhatni szabályszerűsége. Magyarországon és a térség más országaiban sem futották, futhatták ki magukat a társadalmi formák. Volt-e lehetőség az utak, a társadalmi formációk kipróbálására? Általában nem, egyedül a szocializmusnak nevezett társadalmi formációnak volt négy évtizede erre. Magyarország a XX. században többféle zsákutcába tévedt és igen nagy árat fizetett érte. Ezért *volt és van valami neurotikus izgatottság a rendszerek leváltására, ha olyan sorozatokra gondolunk, mint 1918, 1919, 1920 vagy 1944, 1945, 1948, 1956, de említhetnénk a rendszerváltás közel két évtizedének hasonló jelenségét is.* Egymásnak ellentmondó kettős tendenciák uralták az értékelt időszakot, így az internacionalizmus szovjet igényének és a nemzeti tényezők erősödésének, valamint a dogmatizmussal szembenálló revizionista és pluralista villongások, a modell és az ellenmodell kontrasztjai. Szövetségi rendszer felső vezetése, – a pártarisztokrácia / pártelit – a lefektetett elvek lazább értelmezését is megengedte, miközben ők is vonakodtak pontosan szabályozni a viszonyokat. A megosztottság korábban nem volt beszédtema. A hivatalos propaganda szerint, az uralkodás és alávetettség csak az imperialista szövetséget jellemezte, a mienket a szuverenitás tiszteletben tartása és a belügyekbe való be nem avatkozás. A társadalom fölötti hatalom megszilárdítása volt a folyamatos cél, ezért is kapott nagy szerepet a tervezés, az

irányítás és a nevelés valamint a szükségletek osztályszempontú meghatározása – beleértve a szellemi szükségleteket is – az egyénre, a csoportra, és a társadalomra egyaránt. A szocialista fejlődés útjait jelző fogalmi spirál, már önmagában is érzékeltette a konfliktus helyzetek gyakoriságát: a szocializmus alapjainak lerakása, az alapok megszilárdítása, a fejlett szocialista társadalom építése, ami végül a bürokratikus szocializmushoz vezetett és a válságot világjelenséggé tette, a rendszer eredményei ellenére. Ebben az időszakban kezdődött el az egyén széthullása ismét a párttagra, technokratára, ateistára, bürokratára, kizárt intellektuelekre és még sorolhatnánk

A szovjet politika az intellektuálisan műveltek „felforgató” önkényével, a fegyveres erők önkényét szembesítette, mert a szövetség integritása nem kerülhetett veszélybe. Az intervenció célját Kazakov hadseregtábornok az EFE törzsfőnöke fogalmazta meg világosan „A szocialista államok hadseregeinek törzsei, ha megjelennek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén, az bátorítólag fog hatni és lelkesíti majd a forradalomhoz hű kommunista erőket, az ingadozó és főleg az intelligenciához tartozó ellenséges érzelmű elemekre viszont figyelmeztető hatást gyakorol...” – írta Szűcs Ferenc jelentésében (1968. június 5–6. Csehszlovákiai kiküldetéséről a PB-nek.)¹ Hatásosan ellentétes a BM III /IV. (katonai elhárítás) csoportfőnökének 1968. július 30-án kelt 61-11-123 /68. számú jelentése, amely hivatkozik az egyik rétsági főtiszt véleményére, aki: „ helyteleníti a katonai intézkedéseket, mert szerinte egy kis országot könnyű térdre kényszeríteni, s hangoztatta, nem érti azt sem, miért kell álláspontunkat rákényszeríteni másra, ha az ő értelmezésük eltér a miénktől.” A. P. Kirilenko az SZKP küldöttség vezetője a CSKP XV. Kongresszusán (1976. április 13), így fogalmazott a katonapolitikai együttműködés feladatáról: „Földünkön megvalósítani a tartós és igazságos békét, amely kizárja a parancsuralmat, az erőszakot és az önkényt, szándéka szavatolni minden nép jogát fejlődésének szabad megválasztására.”² Tegyük hozzá, hogy a Varsói Szerződés katonai stratégiája, hadászati dinamikája szempontjából a szövetség országai, mint szuverén országok de facto nem léteztek.

Többféleképpen ítéljük el, bélyegezzük meg az előző rendszert, de pszichológiailag mentegetjük benne szüleinket, ismerőseinket, volt vezetőinket, intézményeinket és magunkat. A székfoglaló jól illusztrálta, hogy a magánember véleménye hivatalos jelentéssé válhatott, amit szociálpszichológiai dokumentumként is értékelhetünk. A.J. Percival Taylor angol történész megfogalmazásában a történelmi bizonyítékok kilentizését nem a történész érdekében írták vagy hagyták örökölni és ez az adott helyzetben való vezetői viselkedés összetett problémájához vezet. Osztom Kornai János álláspontját: „...az én szememben fontosabb az a követelmény, hogy a nagy társadalmi átalakulások vér nélkül, emberi életek feláldozása és erőszakoskodások nélkül menjenek végbe, mint az a követelmény, hogy eltűnjenek a régi arcok, és igazság tétessék.”³ Ez azonban feloldhatatlan ellentmondást is tartalmaz,

1 Az idézetek a székfoglaló kéziratából valók. A továbbiakban csak a kéziratban nem szereplő idézeteket jelölöm.

2 A CSKP XV. Kongresszusa (Dokumentumok) Kossuth Könyvkiadó, 108. old.

3 Kornai János: Mit jelent a „rendszerelváltás”? Kísérlet a fogalom tisztázására. Közgazdasági Szemle, LIV. Évf. 2007. április, 318. old.

mert emberileg még a destruktívát vagy a destruktívba hajlót is humánusan kell kezelni, de nem feltétlenül kell megbocsátani, felejteni vagy felmenteni, mint ahogyan ez utóbbit a székfoglaló is hangsúlyozta. Pont ez az a mechanizmus, ami tapasztalattá teszi a történelmet. A történelem többjelentésű, sokféle interpretáció lehetőségét nyújtja, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy ami az emberek egyik csoportjának történelem, a másoknak megaláztatás; ami az egyiknek „rend” a másoknak munkatábor, börtön, vesztőhely volt. *Szociálpszichológiai tény, hogy a társadalmi torzulást is meg lehet élni fejlődésként.*

A székfoglaló idézett jelentései is jól érzékeltetik, hogy az értékelt időszakban a politika a Szovjetuniót, a bolsevik pártot és ideológiáját vonatkozási ponttá tette. Egy adott társadalmi berendezkedést vonatkozási ponttá tenni azonban igen problémás, különösen, ha ez azzal jár, hogy fő veszélyként értékelik: a szovjetellenességet, a jobboldali opportunizmust, a revizionizmust valamint a nacionalizmust. A bemutatott „Šumava” gyakorlat tény, de keményebb tény az intervencióban való részvétel. A sakkban tartás következménye volt, hogy részt kellett vennünk az 1968-as Csehszlovákia elleni intervencióban és ezért esélyt kaptunk az „új gazdasági mechanizmus” elindítására. Új győri programról beszélhettek a katonák a magyar fegyvergyártást illetően is, gondoljunk a PSZH-k sorozatgyártására és rendszerbe állítására. A nemzeti gazdasági modellek kibontakozásának időszaka volt ez a világban, ekkor mutatta föl magát egy japán, egy dán modell, és ilyen lehetett volna a magyar modell is, ha 1973-ban nem kellett volna menekülni azoknak, akik részt vettek a kidolgozásában. Illúzió volt azt hinni, hogy meg lehet menteni a magyar modellt, mert az ideológiai harcos formák sem nélkülözik a militáns összetevőket: parancsvezéreltség, fegyelem, engedelmesség, szimbólumokkal díszített terek, egyenruha, csapatzászló, kiképzések, átképzések, továbbképzések. Mindezekhez hozzátartozik a politikai gondolkodásban a konfrontációs felfogás, a különbségek ellentétként való kezelése, a rend megteremtésének járulékos ösztönei, valamint az elvárt viselkedésben a kötelességteljesítés és a hűség. A Varsói Szerződést is „harci szövetségné” foghatjuk fel, amelynek az intervenció készenléte és képessége a Szovjetunió révén, történeti valamint hadászati okokból a legfejlettebb volt.

Amennyiben a székfoglaló előadás hatástényezőit vizsgáljuk a „mintha” szó egyik kulcskifejezése annak, azaz, mintha a személyiség duplázódott volna, mintha vezetéstechnikai, vezetéstaktikai kérdés lett volna a felsővezetői gyakorlat. A személyiség működhett, működhét homo duplex formában, lehetett egy hivatalos és egy magánember ugyanaz a személy, mi több a helyzete gyakran ezt követelte. Bizonyára voltak ilyen vonásai még Czinege Lajos vagy Oláh István minisztereknek is. *Teljesen senki sem elkötelezett.* A katonák Közép- és Kelet-Európában az elmúlt évszázadban egzisztenciálisan függtek politikai nézeteiktől, de a lehetőség azonban, hogy szakemberekké is váljanak nem volt teljesen elzárva. A XX. században az egyéni élettörténetek sokszor tragikus módon találkoztak a történelemmel, gondoljunk a világháborúkra, polgárháborúkra, forradalmakra, helyi háborúkra. Bizonyára sok katona élettörténete tömörödött 1948–56 között az olyan fogalmakba, mint: ÁVH, internálás, lefokozás, forradalom, megtorlás, emigráció és minden drámai tapasztalat ellenére sem lehetünk biztosak abban, hogy a többszörösen megszenvedett történelem ismerete megváltoztatja az emberek viselkedését.

A bevezetőben felvetett kérdésekre, azt válaszolhatjuk, hogy a diktatúra nem igazságot akar, hanem sakkban tartást, ezért nincs az ő helyzetének megfelelő igazság. 1956 valamint 1968 két olyan kritikus időszak, amikor a katonák álláspontját ismét figyelmen kívül hagyva a politika döntött, mindkét esetben rosszul (hozzátehetjük, hogy az 1919-es felvidéki hadjáratnál kapcsolatban ugyanezre panaszkodtak az olyan kiváló katonaegyéniségek, mint Kéri Kálmán vezérezredes).

A vonakodás az ellenállás egyik szerény, nem látványos formája, de az emberek millióinál jelentkező vonakodásból kialakult meggyőződések, szkepticizmus, pesszimizmus repesztette meg – az értelmiség közvetítésével – a rendszer ideológiai, politikai burkát a közgondolkodásban. Ahhoz, hogy társadalmilag a mi vonakodásunk célt érjen 1956-tól 33 évre volt szükség. Az internacionalista szolidaritást kezdte ki a vonakodás, azaz az egymás iránti horizontális, nemzetben belüli katonai bajtársiasság, szembe került a vertikális, katonai-hatalmi szolidaritással. A katonai vezetők jelzett viselkedése azonban, nem jelentett reális alternatívát a végső döntések szempontjából, – amint erre a székfoglaló is utal – mivel nem alapjaiban támadták az elgondolásokat, hanem sokszor katonai rátartiságból, egyéni habitusból szakmai kérdést csinálva részproblémákból, vagy emlékezve az 1848-as, 1956-os győztes forradalmak leverésére. A vonakodás más megnevezéssel természetesen a NATO-ban is ismert, – Andrew Goodpaster a NATO egyesített erőinek volt főparancsnoka például közel azonos időszakban, jogi vonatkozásban „nemzeti alapon kifejtett obstrukcióról”⁴ írt a szövetség Integrált Távközlési Rendszere (NICS-program) megvalósulásának elhúzódása miatt.

A bemutatott és hivatkozott vezetői viselkedések végső indikátorai között, nem találjuk a politikai szembenállást, a rendszer alapjainak támadását. A helyekkel, az időpontokkal, a résztvevőkkel, a napirendekkel, a fogalmakkal, a szándékokkal való taktikázgatás hozzátartozik a katonai működés mechanizmusához, ezt minden katonának ismeri. Az én és a mi szüntelenül cserélődik, alárendelés nélkül nincs dinamikájuk csak konfrontáció. Vonakodó csatlós volt Horthy Miklós is, Kádár János is.

Az együttműködésben mindig az együttműködés a gyenge oldal, a résztvevők különösen kritikusak a vezérlettel kapcsolatos kérdésekre. A hadtörténeti irodalomban nem véletlenül érintik mindig e területet. Illusztrációként a *„Sorsdöntő csaták / Marathontól a második világháborúig”* 1943-ban kiadott jelentős hadtörténet írói vállalkozás összefoglalójából Nemes Bangha Imre nyá. altábornagyot idézhetjük: *„A koalíciós háborúk csak akkor lehetnek eredményesek, ha a felek politikája egyirányú, ha az érdekek később sem ágaznak szét és ha nem bomlik meg az egység féltékenységből. Ez a gyengébb félnél gyakori mert, szuverenitását félti. Katonai részen pedig akkor hathatós a gazdasági térre is kiterjedő együttműködés, ha annak útjait, már a háború előtt, katonai szövetség egyengeti és ha a közös fővezérlet is biztosító van.”*⁵ E probléma lényege felé mutat Oláh István és Szűcs Ferenc vezérőrnagyok 1968. július 5-ei együttes jelentése, amely szerint: „ egyes szovjet katonai vezetők gyakori apolitikus, tapintatlan és sértő magatartása objektíve

4 Andrew Goodpaster: A NATO stratégiája 1975–1985. Survival, a Stratégiai Tanulmányok Nemzetközi Intézetének lapja (1975. szeptember–októberi szám) XX. évf. 86. sz. 9. old. Ford.: Schweitzer Klára.

5 Sorsdöntő csaták / Marathontól a második világháborúig I. II. kötet /In. Dr. Lukinich Imre és Markó Árpád / Franklin-Társulat Kiadása, (1943). Az idézet Nemes Bangha Imre nyá. altbgy.: „Múlt és jelen” című könyvrészletéből való / II. kötet, 410–518. old.

árt a Szovjetunió tekintélyének, a Varsói Szerződés egységének.” A székfoglalóban felvetett problémát, az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnokának személyét, valóban nem választották, hanem a szerződést aláíró államok „megegyezése alapján” neveztek ki, ahogyan ezt Hegedűs András a Minisztertanács elnöke jelentette az Országgyűlésnek a Varsói Szerződés törvényjavaslatát betérjesztő beszédében 1955. május 25-én (ekkor Konyevről volt szó)⁶.

Az egyén nem „önmagába zárt vállalkozóként” építi életét. Feltehetjük a kérdést, hogy szükséges-e a kontinuitás megerősítése, azaz a tradíciók vállalása az értékelt időszakban szolgált katonai vezetőkkel? Emberileg igen, de tudnunk kell, hogy ugyanazt nem lehet tovább vinni vagy őrizni, amit a történelemben már többször megbélyegeztek. Amennyiben megnézzük a hagyományörzés elmúlt, közel hatvan éves szerkezetének alakulását azt találjuk, hogy voltak és vannak: (a) Az 1990-es évtizedet megelőző időszak átpolitizált, új (mozgalmi) hagyományokat kereső, a nemzet háttérbe szorító formái. (b) A rendszerváltást követően, a köztudat szintű történeti vonatkozásoknál megmaradt, a múltat újraélő formák (csaták újrajátszása, várjátékok, stb.). (c) Új, szervezett, ideologizált és harcos formák, amelyek programjaikba felvesznek polgár- valamint a honvédelemmel kapcsolatos funkciókat is (gárdák, őrseregek, stb.). Látható, hogy a mindig újra felbukkanó veszélyes gondolatok és jelenségek megértésével többet lehetne foglalkozni az oktatásban is. Az elmúlt évszázadban azt tapasztaltuk, hogy veszélyes gondolatokat eredményezhet az ideológia valamint a technika abszolutizálása és cselekvéssé transzformálása. A marxizmus-leninizmus valamint a sztálinizmus napjainkra történeti elbeszéléssé (narratívává) vált. Tudjuk, hogy az élet maradéktalanul nem állítható az ész ítélőszéke elé, de nagyon távol sem lehet tőle. Az ember és gondolata, valamint cselekvése vált az egyik legnagyobb kockázati tényezővé a modern társadalmakban.

Kornai Jánossal egyetérthetünk, hogy sokkal pontosabb fogalmakkal kell gondolkodni múltunkról, jelenünkről és jövőnkről. „Vizsgálják meg lelkiismeretesen, hogy az ajánlott rendszer képes lesz-e működni! Reálisan számba veszi-e az emberi természetet?...”⁷ – írja. Talán a jövőben erre majd lehetőség lesz. Elgondolkodtató, és erre Szabó Miklós akadémikus is utalt székfoglalójában, hogy a hadszíntér-előkészítéssel kapcsolatos 1969-es tervekről négy évtized után információhoz juthatunk. A rendszer működésének szabályszerűségeiből következett, hogy mindig valamilyen válságfolyamatnak kellett kibontakozni ahhoz, hogy valós, pontos adatokat ismerhessünk meg az ország helyzetéről. Arra kellene törekedni, amit H. S. Truman a kongresszus két házának együttes ülésén 1947. március 12-én mondott⁸: „Nincs tökéletes kormányzat. A demokrácia egyik legfőbb erénye azonban az, hogy hibái mindig láthatók, s azok a demokratikus fejlődés során kimutathatók és felszámolhatók.”

Összességében a magyar társadalomban zajló viták járulékosan mindig érzékeltették és éreztetik, hogy alkotni, felemelkedni csak az önterheiktől megszabadult és az önértékeikre ráébredt nemzetek tudnak. A XXI. század elején erre nagy szüksége lenne Magyarországnak.

6 Országgyűlési Értesítő 901–910. oszlop, /1955. május 25..

7 Kornai János idézett tanulmány 313. old.

8 H.S.Truman: Public Papers of the Presidents of the United States 1947. Washington, 1953. pp. 176–180

Az MTA Hadtudományi Köztestületi Tagsága a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében 2007. november 15-én rendezte meg, az immár hagyományos éves tudományos konferenciáját. Az alábbiakban közreadjuk a rendezvényen elhangzott három előadást.

Ács Tibor

A hadtudomány magyar iskolájának két évszázados históriájáról

A Hadtudományi Bizottság elnöke bevezető előadásában felvázolta a hadtudomány magyar iskolája 200 éves történetének főbb állomásait, méltatta a 125 éve megalakult Hadtudományi Bizottság munkáját, hangsúlyozta a hadtudomány és a honvédelmi közgondolkodás fontosságát és utalt arra, hogy a hadtudomány és az iskola egységének megtestesítője ma a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.

A Hadtudományi Bizottság nevében szeretettel köszöntöm a jelenlévőket a magyar tudomány ünnepe és kiemelt hadtudományi rendezvénye, az MTA Hadtudományi Köztestületi Tagság tudományos konferenciája alkalmából. Mindenkit köszöntök, aki a tudományunk iskolájáért, tehát a jövőért felelősen gondolkodva, valamit tenni akar, s arra törekszik, hogy a társadalomban, a hadi iskolában és a honvédségben, méltó helyére kerüljön a tudomány – a hadtudomány – és a racionális gondolkodásmód: a korunk, országunk és biztonságunk kérdéseire mindig kíváncsi, és a haderőnkben oly nagyon szükséges nyitott szemléletmód.

Mondandóm, a 200 éves magyar hadtudomány iskolájáról és az MTA 125 éves Hadtudományi Bizottságáról, csak rövid szubjektív előhang lesz, néhány fontos kitekintéssel a tudományos konferenciánkhoz.

A tudomány ünnepe eddigi rendezvényein az előadók kiemelték, hogy a tudomány nem védekező, hanem értelmező és segítő „hadállásból” nyújt kezet az iskolának. Teszi ezt annak érdekében, hogy hosszú évek után a magyar tudomány is elnyerje méltó jutalmát az iskolában alakuló sorsok, kibontakozott olyan tehetségek által, akik kutatásaikkal, az élet különböző területein jeles alkotásaikkal tudóssá váltak, nem egyszer világra szóló felfedezéseikkel.

Engedjék meg, hogy ezt a gondolatot diszciplínánk művelőinek hagyományával, neves elődeink példájával megerősítve, a közelmúlttal kezdjem. Bizottságunk és köztestületi tagságunk 1997 óta emlékezik meg a magyar tudomány ünnepéről. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy egy évtizedes tradícióvá nemesedett a magyar tudomány napja, majd ünnepe. Az Országgyűlés 2003-ban nyilvánította hivatalosan a magyar tudomány ünnepévé november 3-át, azt a napot, amikor 1825-ben Széchenyi István birtokainak éves jövedelmét ajánlotta fel a Magyar Tudós Társaság megalapí-

tására. A 2003. évi XCIII. törvény a tudomány társadalomban betöltött szerepét kiemelkedően fontosnak, a tudomány művelése és fejlesztése érdekében végzett tevékenységet elismerésre, és kiemelkedő támogatásra méltónak tartja. Ezen a napon ünnepélyesen fejet hajtunk tudós elődeink előtt, akik hozzájárultak a magyar tudomány fejlődéséhez, az emberiség tudásának, ismereteinek gyarapításához.

Konferenciánkon fel kell idézzük, hogy a Hadtudományi Bizottság 1996. december 11-ei állásfoglalásában, köztestületi tagságunk nevében, elsők között fejtette ki, hogy a tudományág fejlődése és társadalmi hasznossága érdekében, indokoltnak tartja azt a kezdeményezését, mely szerint minden év november harmadika legyen a tudomány ünnepélyes napja, hangsúlyozva, hogy ez a dátum a magyar és az egyetemes tudománytörténet igen jelentős kettős évfordulójához kötődik.

Bolyai János mérnökkari alhadnagy a híressé vált 1823. november 3-ai levelében először számolt be, arról, hogy „a semmiből egy ujj más világot teremtettem” és a nemeuklideszi, az abszolút geometria felfedezésével megalapozta a magyar tudomány nemzetközi elismertségét. Széchenyi István, a 4. huszárezred első lovasszázadosa egyenruhában, a pozsonyi országgyűlés 1825. november 3-i kerületi ülésén birtokai egyévi jövedelmének felajánlásával segítette elő a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását. Történelmi tettéhez, nemes gesztusához ezeket a szavakat fűzte: „Ezt nem minden ember teheti úgy, mint én. Én katona vagyok és nőtlen!”

A korabeli médiában is közreadott, ma már tudománytörténeti nyilatkozatunk kiemelte: „Nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy mindkét, máig ható híres november 3-i esemény két katonatiszt munkálkodásának volt köszönhető. Széchenyi Istvánnak, a legnagyobb magyarnak és Bolyai Jánosnak, a legnagyobb tudósunknak a hazát és a tudományt szolgáló tettei, művei elevenen élnek a nemzet emlékezetében.”

Közismert, hogy az idei magyar tudomány ünnepének központi témája „A tudomány iskolája”. Ennek a gondolatkörnek a jegyében választottuk mi is tudományos konferenciánk témájául a *hadtudomány és a katonai oktatás intézményei, a hadtudomány és honvédelmi közgondolkodás kérdéskörét*. Kiindulva abból a tényből, hogy a hadtudomány iskolája diszciplínánk fejlődéstörténetében kettős jelentős évfordulót ünnepel: egyrészt két évszázada kezdte kidolgozni a 1807. évi országgyűlésnek a „Nemzeti Katonai Akadémiának elrendelésére kiküldött Deputáció”-ja azt a törvényjavaslatot, amely alapján megszületett a 1808: VII. törvénycikkely; másrészt 125 éve, hogy a már egy éve húzódó „indítványt a Hadtudományi Bizottság szervezése tárgyában” elfogadta a Magyar Tudományos Akadémia, és az 1882. október 30-i összes ülése elhatározta a III. Osztály Hadtudományi Bizottságának felállítását.

Közismert, hogy történelmünk több mint ezer esztendejének hosszú és viharos folyamatába kapcsolódik a több mint két évszázad magyar hadügye: a hadtudomány magyar iskolájának 200 éves históriája. A magyarság társadalmi fejlődésének, sorsa alakulásának, nehéz, vajúdó fordulatokban és tragédiákban bővelkedő történelmi korszakai voltak ezek az idők. A magyar hadtudomány iskolája és a katonai felsőoktatás, a tisztképzés ügye ebben az állandóan változó társadalmi és politikai, gazdasági és kulturális, tudományos és hadügyi közegben alakult, formálódott olyanná, ahogyan ma előttünk áll: sokfelől sokféle ok miatt hol elismert, hol léte, szerepe kétségbe vont, működése kritizált, de alapvető funkcióját – a *jövő, az ország építése és védelme szolgálatában* – lényegében mindvégig teljesítette.

A kutatás már sok mindent feltárt abból a hosszú és rögzös, válságokkal és kihagyásokkal terhes történelmi útból, amelyet megtettünk az elmúlt évszázadokban – a nemzeti katonai akadémiától a nemzetvédelmi egyetemig. Ám a tudomány művelőinek még sok a tennivalójuk ahhoz, hogy további kutatásaikkal még részletesebben feltárják, feldolgozzák és bemutassák a történeteket: a gondolat meghirdetésétől a megvalósításig; a különböző katonai felsőoktatási koncepcióktól, a látszólag létező katonai felsőoktatási intézménytől, a valóban élő, működő, a kutatás és tanítás egységét hordozó, a tudomány és oktatás egységét megvalósító, korszerű felsőfokú hadiiskola létrejöttéig.

Az tagadhatatlan, hogy a 18. század második felében egy markáns szervezeti változás és egy tartalmi fordulat következett be a tudományok egyetemes történetében. A kibontakozott átfogó tudományos paradigma, a 19. század első harmadáig egyértelműen vezérelte a német, s a vonzáskörébe tartozó magyar tudományos kutatások jelentős részét. Ez alapján fogalmazódott meg, a mindennek előtt Wilhelm von Humboldt nevéhez köthető egyetemi reformkoncepció, amelynek mintájául a 18. századi göttingeni egyetem szolgált, melyet a jeles tudós 1789-ben fejezett be. Sajnálatos, hogy a tudomány iskolája hazai fejlődéstörténetének tárgyalásakor egy jelentős tényező hatásának a vizsgálatát rendszerint elfelejtjük. Nem vesszük számba, hogy ezt a híres német egyetemet már a 18. század végén elvégzett nem kevés számú magyar, milyen befolyást gyakorolt a tudományban való elmélyedés hazai iskoláinak a lehetőségeire, a tudomány és az oktatás kapcsolatára. A tudománytörténetben elfogadott, hogy közel 200 éve – (1810 berlini egyetem megalakulásával) – hirdette meg Wilhelm von Humboldt a kutatás és a tanítás egységét hordozó felsőfokú iskola, az egyetem gondolatát. Ennek hatására, születtek meg a 19. század elejére a modern egyetemi rendszer első modelljei szerte Európában, így Magyarországon is.

Ám arra viszont nem figyeltünk fel, hogy a 18. század végétől elődeink – nem egy magyar civil és katona tudós, jeles politikus és államférfi – olyan a kutatás és a tanítás egységét megvalósító katonai felsőfokú iskola létrehozására törekedett, amely tudományosan felkészíti a hallgatóit az ország építésére és a nemzet védelmére, s a hadtudomány művelése mellett, a kor tudományainak kutatására és a tudományos vívmányok hasznosítására, nemcsak a hadügyben, hanem, a civil társadalom és gazdaság fejlesztésében.

Gondoljunk csak arra, hogy 1790-től 1849-ig az önálló magyar hadügy egyik fő pillérére képező katonai felsőoktatás intézménye, a „nemzeti hadiiskola”, „egy nemzeti katonai akadémia” felállítása érdekében, milyen heves politikai küzdelem folyt a magyar országgyűlésekben, több mint félévszázad alatt hány tervezetet és törvényt alkottak a követek. Az 1790. évi LXVII. törvénycikk előírta, hogy egy bizottság készítse elő az 1792. évi budai országgyűlésre „Egy katonai akadémia felállításának tervzetét”. Az 1790–91. évi országgyűlésen először felvetett gondolat, hogy Budán „nemzeti hadiiskolát állítsanak fel,” nem aludt el. A Budán létesítendő magyar katonai akadémia első ismert tervezeteinek egyikét, a később neves építész (a debreceni Nagytemplom és kollégium tervezője), és hadmérnök vezérőrnagy, akkor még mérnökkari százados, Péchy Mihály 1792. január 26-án készítette el. A 15 főlíó terjedelmű koncepció címe: „Egy katona iskola formálásához való summás Első Munka.” Ám Péchy Mihály munkájára akkor még nem volt szükség, az 1792. évi magyar országgyűlésnek nem sikerült elfogadtatnia az első magyar katonai akadémia létrehozását.

Az 1802. évi országgyűlés ugyan elfogadta az 1802. évi IV. törvénycikket, a katonai akadémiáról s tanulmányokról és az ezek céljaira gróf Festetics György, Rhédey Lajos és Párnitzky Mihály, által tett alapítványokról. Ez kimondta, az 51 ezer forint alapítványi összeget – ha az ifjaknak, akik „a hadi pályára szükséges tudományokban való kiképzése végett katonai akadémia állíttatnék fel, a pesti egyetemen egy tanszék szerveztessék a katonai tudományok előadására” – kell fordítani. A Katonai Ludovika Akadémiáról szóló 1808. évi VII. törvénycikk formálisan létrehozta ugyan a nemzet által követelt magyar katonai felsőoktatási intézményt, de tényleges megnyitását és a magyar nyelven folyó tisztképzést, a Habsburg Birodalom érdekeit féltő uralkodó és Udvari Haditanács megakadályozta, lehetetlenné tette. Az Akadémiának mindene megvolt: igazgatója 1809-től Petrich András ezredes, később altábornagy, épülete (1830. június 28-án ünnepélyesen letett alapköv feliratának első sora: „Magyar ifjaknak. A hadi tudományokban való oktatására.”); tekintélyes összegű alapítványa, tanterve stb. – csak az oktatást és kutatást nem engedték meg magyar nyelven. A hadtudományi oktatás keretében megtett lépések között csak utalunk a maga nemében, egész Európában egyedülálló Magyar Hadi Főtanoda 1848–49. évi történetére, amely dr. Petzelt József honvéd alezredes, egyetemi tanár vezetésével olyan korszerű katonai felsőoktatási intézménynek indult, melyben első hadügymiszterünk és az országgyűlés elgondolása szerint, majd „jó európai tanárok” oktatnak, akiknek „nevére csődülni fog ide az ifjúság”.

Nagyon figyelemre méltó tanulságokat nyújt számunkra dualizmuskori felsőfokú tisztképzés fejlődéstörténete (az 1872. évi XVI–XVII. törvénycikkektől), de nem kevés tapasztalatokkal szolgál a 20. század első felének (az 1922. évi X. törvénycikktől), a második világháború végéig tartó a katonai vezetés és a tisztképzés története.

A tudomány ünnepén arról is meg kell emlékeznünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia alapításától, 1825-től a hadtudomány jelentős művelője, közvetítője, terjesztője, a hadi iskola létrehozásának és működésének ösztönzője, hirdetője, támogatója, olykor némileg helyettesítője is volt. Az Akadémia és tudós tagjai (például katonatagjai: Kiss Károly, Korponay János, Mészáros Lázár, Hollán Ernő, Tóth Ágoston, Kápolnai Pauer István, Rónai Horváth Jenő, Pilch Jenő, Gyalóky Jenő, Markó Árpád és mások) a különböző időszakokban mindig létrehozták, diszciplínáink akadémiái művelésének különböző szervezeti formáit és hirdették a hadtudomány és iskolája nélkülözhetetlenségét, szükségességét az ország fejlődése, védelme érdekében.

Ezt bizonyítják Tanárky Sándor őrnagy „A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról” című hadtudományi rendes tagi székfoglaló értekezésének első mondatai is. „Szokatlan hűrt pendíték meg! A hadtudományok hasznairól akarok értekezni. Úgy akarom a hadtudományokat előállítani, mint a nemzeti élet fenntartásának leghatalmasabb eszközét; elhanyagolásukat, mint political halálra vezető legegyszerűbb utat.” A Magyar Tudományos Akadémia 1838. november 19-i kisgyűlésében elmondott székfoglalójában Tanárky Sándor olyan tudományos értékeket fogalmazott, amelyek a manák is szólnak. Szinte konferenciánk markáns felhívásai is lehetnének az alábbi tételei: „Európában nemzeti függetlenséget hadi erő, hadi erőt hadtudományos műveltség nélkül, nemzethez illőleg megfelelni akarni képtelenség.” És hogy „pedig e részben

sikeres előmenetelt tehesünk, mindenek felett hadtudományos intézetekre van szükségünk, mi nélkül örökre ott maradnánk, hol eddig voltunk.”

A magyar tudomány ünnepének megnyitóján a budapesti Városmajori Gimnáziumban, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke kiemelte a 21. század elejének igazi üzenetét: az iskola, az oktatás, a tudomány és a gazdaság szoros összefüggését. Megnyitójában azt hangsúlyozta: *„Az a nemzet, amely nem lesz képes összekötni az oktatását, azaz a szellemi tőke újratermelését a kutatással, a fejlesztéssel, az innovációval, annak nem lesz versenyképes gazdasága.”*

A köztisztviselési tagság konferenciájának fő célja – az előadások és a hozzászólások alapján – még jobban kibontakoztatni, még termékenyebbé tenni, azt a már folyó vitát, amely diszciplínánk katonai felsőoktatási lehetőségeiről és a közvéleményt „iskolázó” potenciáljának, teljesítőképessége problémáiról folyik. A hadtudomány és a katonai oktatás intézményeit, a hadtudomány és honvédelmi közgondolkodás kérdéskörét érintő konferencia hozzá kíván járulni a történeti múlt, a jelen és az elkövetkezendő jövő reális képének felvázolásához, hasznosításához.

A hadtudomány művelői, a MTA Hadtudományi Bizottsága és köztisztviselési tagsága elkötelezettek abban, hogy közel vigyék diszciplínánkat minden érdeklődőhöz, különösen az ifjúsághoz, a középiskolai tanulókhöz, akiknek nincs vagy csak kevés lehetőségük, van arra, hogy betekintsenek a hadtudomány kutatóműhelyeinek tevékenységébe, nemzetvédelmi egyetemünk mindennapjaiba, honvédségünk életébe. A magyar társadalom nagy gondja a tudás leértékelődése a felnövekvő nemzedék szocializációjában.

Tennivalónk között *gondolnunk kell diszciplínánk jövőjéről, a hadtudomány hazai művelőinek utánpótlásáról.* Foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy a középiskolások és egyetemi hallgatók, az ifjú tiszti nemzedék elegendő számban lát-e olyan tudós tanárokat és rendkívüli egyéniségeket, akik a kor kihívásaira jól felkészítve, hatásosan tudják orientálni a fiatal korosztályból a tehetségeket a tudományos élet számára. Nem kellően biztosított a kemény tartású tudós katonai szakemberek utánpótlása. Ezért kutatni kell, hogy miként és milyen programmal szóljunk közvetlenül a középiskolások irányába. A fiatalok milyen középiskolából kerültek a katonai pályára és milyen indítékok hatására válnak vagy váltak tisztként a hadtudomány művelőivé, hadtudóssá?

Állítom, hogy ma létezik hazánkban és honvédségünkben az a tehetség gondozási iskolai lehetőség, amely kineveli a későbbi hadtudósokat, jeles kutatókat. Ám hangsúlyoznom kell a magyar hadtudomány iskolája megújulásának és sikeresebb jövőjének forrása: a *nagytekintélyű, tudományosan felkészült tanárszemélyiségek és az oktatás szolgálatát is vállaló kiemelkedő tudós kutatók egyenrangú együttműködése.*

Nem udvariasságból, hanem a valóságból kiindulva állapíthatjuk meg: *a tudomány és iskola egységének megtestesítője ma, a konferenciánknak otthont adó vendéglátónk, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.*

M. Szabó Miklós

Katonai felsőoktatás 1947–2007

A ZMNE volt rektora a magyar katonai oktatás második világháború utáni, több mint félszázados – 1947–2007 – fejlődésének fontosabb állomásait (Honvéd Akadémia, Hadi Akadémia, Honvéd Petőfi Tiszti Akadémia [Intézet], Sztálin Politikai Tiszti Akadémia, majd ZMKA, ZMNE, közben különböző szintű és témájú tanfolyamok) eseményeit villantja fel és végigkíséri a képzés szervezeti és tematikai korszerűsítésének folyamatát.

Közismert az, hogy a második világháború befejezése egyben a Magyar Királyi Honvédség és a katonai tanintézeteinek a megsemmisülését is jelentette. Addig, amíg nem dőlt el a történelmi „Ki, kit győz le?” nagy kérdése, egyik párt sem törekedett arra, hogy egy erős hadsereget fejlesszen. Nem véletlen, hogy 1945–46-ban a rendőrség fejlesztése volt napirenden. Amikor 1947-ben a baloldal kezdte úgy értékelni a helyzetet, hogy ő lesz ennek a versenyfutásnak a győztese, akkor kezdődött meg a hadsereg szervezése. Ezen belül Sólyom László vezérőrnagy, katonai csoportfőnök, egykori magyar királyi százados érezte küldetésének azt, hogy újraszervezze a legfelsőbb szintű magyar katonai felsőoktatást a második világháborút követően.

Sólyom alapvetően a Magyar Királyi Honvéd Hadiakadémia tapasztalataira, annak korszerűsített változatára törekedett. Ebben az időben nem álltak rendelkezésre a baloldalon kellő műveltségű, kellő felkészültségi oktatók, katonai szakemberek, így természetesen az előadói kar is – élén Sólyom László vezérőrnaggyal –, az egykori magyar királyi vezérkari tisztékből került ki. Ennek megfelelően némi csúszással, 1947. december 1-jén született meg a Honvéd Hadiakadémia, amelynek a parancsnoki tisztét, a vezérkar főnöki beosztás ellátása mellett, Sólyom László vállalta el. Az esemény jelentőségét bizonyítja az is, hogy a megnyitó ünnepségen részt vett Dinnyés Lajos miniszterelnök, Veres Péter honvédelmi miniszter és a tábornoki kar szinte kivétel nélkül. Ez a tanintézet 1949. január 19-éig létezett gyakorlatilag. Ugyan is a honvédelmi miniszter, Farkas Mihály egyre rosszabb szemmel nézte ezt a tanintézetet, amely ilyen oktatói állománnyal rendelkezett.

Sólyom László vezérőrnagy, illetve később altábornagy nagyon nagy energiát fektetett ebbe az oktatási tevékenységbe, aki hadtörténelmet, hadászatot tanított. Talán jellemző az a fénykép is, miszerint volt olyan terepfoglalkozás, ahol egy időben jelen volt Sólyom László, Pálffy György, illetve Illy Gusztáv altábornagy. Azt hiszem, hogy manapság már nehezen találunk ilyen, a Nemzetvédelmi Egyetem által szer-

vezett terepfoglalkozást. Talán ez is közreműködött, különösen a koncepciók perek, a Pálffy-per beindulását követően abban, hogy Farkas Mihály a fent említett dátummal nem merete megszüntetni a Honvéd Hadiakadémiát, de jure legalább is, hanem csak felfüggesztette a tevékenységét.

Helyette a Törzstiszti tanfolyam vette át a magasabb szintű oktatás feladatát. Kezdetben Kozma István altábornagy parancsnoksága alatt tevékenykedett néhány hétig, néhány hónapig, amikor azonban őt is belerángatták a Súlyom perbe és rövidesen őt is kivégezték. Egy másik magyar királyi tiszt, Kerekes Béla vezérőrnagy folytatta ennek a tanfolyamnak az irányítását, ami 1947. július 22–e és 1950. szeptember 25–e között működött. Ami a képzési irányait illeti magasabb parancsnoki, magasabb parancsnoksági, törzsparancsnoki (törzsfőnöki), ezredparancsnoki, illetve ezred törzsparancsnoki irányokban próbálták megteremteni az új magyar haderőnek a tisztí káderállományát. Az 1950. február 27-i vezérkari főnöki értekezlet legalapvetőbb gondolata az volt, hogy a jelenlegi törzstanfolyam továbbfejlesztésével lerakják az alapjait egy általános harcászati vezetőképző akadémiának, ahol a fegyvernemek rátermett tisztjeiből kiképeznék harcászati és hadművelési vezetőket. Itt ezredcsoport-parancsnokokban, hadosztályparancsnokokban, hadtestparancsnokokban, valamint törzsparancsnokokban gondolkoztak, továbbá fegyvernemi magasabb parancsnokokat szándékoztak képezni. Azt hiszem, a mai helyzetben irigyelt dolog az is, hogy hadtest fegyvernemi parancsnokok, fegyvernemi seregtestparancsnokok képzését is célul tűzték ki.

A törzstanfolyam hallgatói között olyan, később jelentős személyekkel találkozunk, mint Fazekas László hadnagy (később vezérőrnagy, hadművelési csoportfőnök, az Egyesített Fegyveres Erők törzsében a magyar összekötő), Imre Gábor főhadnagy (vezérőrnagy, hadművelési csoportfőnök), Lantódi József főhadnagy (vezérőrnagy, vezérkari főnök helyettes, akadémia parancsnok), Stock János főhadnagy (altábornagy, légihadsereg-parancsnok, miniszterhelyettes), Tóth Lajos százados (hadművelési csoportfőnök, megbízott vezérkari főnök, a vezérkari főnök általános helyettese, akadémia parancsnok). Vagy, hogy ne mindig a „nagyokat” említsük: Hoffmann Pál alhadnagy, aki jellemző figurája volt hosszú éveken keresztül az akadémiának és alezredesként, az akadémiaparancsnok főmunkatársaként segítette a munkát.

Az 1950–51-es kiképzési évben egyéves tanfolyamot indítottak fegyvernemi csapatparancsnokok, seregtest-törzsparancsnokok, seregtest fegyvernemi parancsnokok képzése érdekében, illetve kétéves tanfolyamot jó általános katonai tudással rendelkező hadművelési tisztek képzésére, akik alkalmasak csapatparancsnoki, illetve seregtesten belül bármilyen hadművelési szintű beosztás ellátására. (Mai rendezvényünk hallgatói között is vannak olyanok, akik ebben a képzésben részt vettek.)

A magasabb-parancsnoki tanfolyam élére 1950. április 1-jével Király Béla vezérőrnagyot, egykor m. kir. vezérkari századost állították, akinek az volt a feladata, hogy megteremtse, felállítsa a Honvéd Akadémiát, aminek 1951. augusztus 17-ig volt a parancsnoka, amikor is – a változatosság kedvéért –, koncepciók perben ítélték halálra, majd változtatták az ítéletet életfogytiglanra, de 1956-ban szabadult.

A képzési periódusokban: volt egy háromhetes elméleti időszak; egy tízhetes „támadásidőszak” ezred-, hadosztály-, hadtesttámadás témakörökben és volt egy

héthetes, úgynevezett „védelmi időszak”. A tanfolyamon kéthetes „összefoglaló időszakkal” zárták a képzést.

Ismertebb hallgatója ennek a Magasabb parancsnoki tanfolyamnak a „magyar Csapajev”-nek elnevezett, volt „spanyolos” Szalvay Mihály vezérőrnagy, Uszta Gyula vezérőrnagy, Maléter Pál ezredes, valamint a későbbi akadémiaparancsnok Tóth Lajos, most már, mint őrnagy.

A Honvéd Akadémia 1950. október 1-jén alakult meg és 1955. március 14-ig tevékenykedett, ahol a két éves Honvéd Akadémia tagozatán egy-egy lövész-, páncélos-, tüzér és repülőosztályt indítottak, amelyeken ezred-, ezredtörzsparancsnoki és hadművelleti tiszti felkészítés folyt. A Honvéd Akadémia egyéves tagozatán egyetlen osztály volt. Egységes kiképzéssel kívánták felkészíteni a különböző fegyvernemek tisztjeit a hadtest-, hadosztály-parancsnoki, hadtest politikai tiszti, illetve hadosztály-törzsparancsnoki feladatok ellátására. Hét fegyvernemi osztályban csapattestparancsnokokat, lényegében ezredparancsnokokat képeztek.

Király Béla vezérőrnagy eltávolítását követően – néhány hónappal később – 1951. december 7-én Gyulai Mihály ezredes (szintén egykori magyar királyi tiszt) vette át az akadémia vezetését. 1953. november 30-ig állt az akadémia élén. Már nála minőségi változások kezdődtek: az 1951–52-es kiképzési évben bevezették a diplomamunka kötelezettségét; 1952–53-ban érvényesítették a felvételi vizsgát és hároméves képzésre tértek át; majd az 1953–54-es kiképzési év megtervezésekor javasolták a magyar hadtörténelem haladó hagyományainak oktatását, a magyar katonai pedagógia tankönyv megszerkesztését, illetve a magyaros katonai nyelvezet megteremtését. Ennek a meglevő iratokban már nincs nyoma (illetve majd később látjuk, hogy azért mégis lett bizonyos következménye) és mind a két katonai akadémia, a Honvéd Akadémia, illetve a Sztálin Politikai Tiszti Akadémia 1953. augusztus 18-án főiskolai rangot kapott az Elnöki Tanácstól. A lehetőség függvényében bővítették a profilt, különleges csoportot hoztak létre nyolchónapos képzésre, ahol hadosztályszintű anyagokra készítették fel a Honvédelmi Minisztérium legfelső vezetőit. Bevezették a hároméves Levelező tagozatot, és itt van a következmény: hadtörténelem tankönyvtervezet és vázlatalbum tervezet-elkészítését rendelték el, a Hadtörténeti Levéltár közreműködésével és jelentősen emelték a Hadtörténelem tanszék létszámát is. A Tudományos Tanács tevékenységét pedig igyekeztek hatékonyabbá tenni.

A következő akadémiaparancsnok – e beosztásban az utolsó m. kir. tiszt – Matékovits Endre vezérőrnagy 1953. december 01. és 1956. szeptember 22. között, lényegében ezen az úton próbálta tovább vinni az akadémiát.

Egy másik tanintézetben folyt a politikai tisztek képzése. Az első formációja a Honvéd Petőfi Akadémia volt, ami 1948. szeptember 1-jétől egy éven keresztül működött, majd átalakult Honvéd Petőfi Politikai Tisztképző Intézeté 1949. szeptember és 1950. október között, amikor is fölvette a Sztálin Politikai Tiszti Akadémia nevet. 1951 és 1956 között aztán már szegény Petőfi Sándor csak néhány hónapig adhatta a nevét a katonai politikai akadémiának. Jelentősebb parancsnokai Otta István ezredes, – vezérőrnagy 1949. augusztus és 1952 szeptembere között, majd Pesti Endre ezredes (későbbi vezérőrnagy), aki 1952. szeptember 10. és 1956. október 31. között állt a politikai akadémia élén. A politikai képzésben 1948-ban háromhetes, 3, 6 és 10 hónapos tanfolyamokon készítették fel a jövő politikai munkásait. A következő

évben 9 hónaposra emelték az oktatási időt. 1950–51-ben 10 hónapos képzés, 1951–52-ben féléves, egyéves, majd 1952–53-ban egy- és kétéves képzésre tértek át és, mint az előbb a Honvéd Akadémiánál jeleztem: 1953. augusztus 8-ával ez a tanintézet is főiskolai rangra emelkedett. Közismert, hogy ekkor még a politikai megbízhatóság volt a meghatározó.

Alig két-három hónappal a Sztálin név felvétele után, Rákosi Máttyás a Sztálin Akadémiára látogatott Farkas Mihály honvédelmi miniszter, illetve Nógrádi Sándor politikai főcsoportfőnök kíséretében.

A mi szívünkhöz közelebb álló az a parancs, amit Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter 1955. március 14-én írt alá, aminek a leglényegesebb mondata az, hogy: „Előterjesztésemre a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1955. március 15-étől a Honvéd Akadémiának a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia megnevezést adományozta.” Tehát ettől a naptól működik Zrínyi Akadémiaként. Matékovits vezérőrnagy, az akkor tábornoki-ezredesi galambszürke zubbonyában mondta az ünnepi beszédet a névadó ünnepségen. Az oktatási-szervezeti profilbővítések között ki kell emelni, hogy 1955-ben akadémiai jelvényt rendszeresítenek a két akadémia végzettséjére. 1955. szeptemberben atom- és vegyi kiképzési tanszék jön létre. 1955-ben megalakul a különleges fakultás, amely alapvetően a Szovjetunióba menők – főképp nyelvi – felkészítését végzi. Ami az akadémia napirendjét illeti, nem is a hétórás ebresztőt, hanem a 23 órás takarodót emelném ki napjaink hallgatóinak elborzasztására, amit 1955 decemberében léptettek életbe. És ez még pozitívum is volt, mert korábban 23-kor a „T” láda leadása, és 23.30-kor takarodó volt elrendelve. Ami nagyon lényeges, hogy 1956 júliusával a műszaki és a híradó-tisztek képzésénél áttértek a 4 éves rendszerre.

Egy évvel a névadó ünnepség után, 1956. március 14-én felavatták névadónk, Zrínyi Miklósnak a szobrát. Belső dolgok tudják, hogy az akadémia egyik polgári dolgozója készítette ezt a ma is meglévő szobrot. (Csak azt nem tudom, hogy a talapzat volt-e magasabb, vagy akkor a tisztek voltak alacsonyabbak, de lényegesen magasabbról néz le ránk a névadónk.)

Márton András ezredes – bár egy évvel korábban már megkezdte az akadémia-parancsnok-helyettesi működését – 1956. szeptember 22-én vette át a tanintézet irányítását és nem egészen két hónapot, rettenetes két hónapot állt az egyetem élén. Ez az ember, aki nagyon rövid idő alatt, néhány év alatt lett ezredessé, nagy karrier előtt állt, amit azonban a történelem elvitt.

Az akadémia hallgatói nagyon sok helyen teljesítettek szolgálatot ezekben a nehéz időkben. Így az EMKE sarkán akkor még meglévő Nemzeti Színház, a mellette lévő Szabad Nép Színház védelmét is ellátták, sok minden más mellett. Itt tűzkezeszségen is átestek tévedés következtében. Szovjet harckocsiágyúk megkínálták őket néhány gránáttal. Szerencsére nem lett következménye. A Corvin közbe is ki kellett küldenie az akadémia parancsnoknak 10–12 főt, a katonai kiképzés elősegítésére, a híradás megszervezésére. Ez utóbbi feladattal Haász János századost, a Híradó tanszék főtanárárt bízták meg. Vele kapcsolatban találkoztam az egyetlen olyan parancsnokkal, csak ő nála írták azt, hogy a Szovjetunióban végzett hallgató, mikor idehelyezték az akadémiára. Ennek ellenére, ő belelkesedett és nem csak „hírhálót szótt”, hanem ki is lőtt egy harckocsit. Ezért kapott a közvetlen gerince mellé egy

olyan szilánkot, ami annyira közel volt, hogy élete végéig nem merték kivenni. Elrákosodva, 2005. őszén halt meg, Sidney-ben. (Néhány éve, rektorként fogadtam őt és feleségét, illetve az 50. évfordulós ünnepségre eljött a felesége és életében először hazalátogatott lánya és fia is.

A következőkben bemutatok egy parancsot, amelyhez hasonlót keveset lehet látni. Elkészült, megvan a száma és a dátuma a miniszteri parancsnak (1956. október), már csak a napot kellett volna beírni, hiszen „lejátzott” dolog volt. A vezérőrnagy előléptettek névsora, az élen Márton András ezredes, akadémiaparancsnok áll. Csak éppen nem írták oda a dátumot, elsodorta ezt a történelem vihara. A tábornoki lampasz helyett kapott 10 évet. Majd a rendszerváltás után nevezik ki vezérőrnagynak, léptetik elő altábornaggyá, illetve az 50. évforduló kapcsán vezérezredessé.

Az ő helyére Borbás Máté vezérőrnagy lépett átmenetileg, mint megbízott akadémiaparancsnok, mert az akadémia hallgatói, akik aláírták a Tiszti nyilatkozatot, az elkövetkező hónapokban karhatalmi szolgálatot láttak el, így egyben a 2. karhatalmi ezred parancsnokaként is működött 1957. január 8-ig, amikor új beosztásba helyezik.

Nagyon lényeges Uszta Gyula – ekkor még – vezérőrnagy, 1956. december 14-én kelt 5. számú hadseregparancsa, amelyben „A hadsereg szervezésében beállott változásoknak és a takarékoság elveinek megfelelően az eddig külön működő Zrínyi, illetve Petőfi Akadémia összevonását rendelem el.” – szöveg az utasítás. Ez egyelőre csak formai lépés volt, mert a két akadémia részben itt, részben a Hűvösvölgyben települve, karhatalmi szolgálatot látott el, a képzés szünetelt. Mikor új beosztást kapott Borbás vezérőrnagy, akkor átmenetileg Lóránt Imre ezredes, az akadémia Tüzér tanszékének vezetője, egykori magyar királyi tüzér hadnagyot bízták meg az akadémiaparancsnoki teendők ellátásával, egyben a 2. karhatalmi ezred parancsnoki teendőinek ellátásával. Ezt a beosztást február 16-áig látta el. A gyűjteményemben egy később készült fényképen vezérőrnagyként, az akadémiaparancsnok általános helyetteseként látható.

Az akadémiák személyi állománya néhány hónapig karhatalmi szolgálatot látott el. 1957 februárjában Csémi Károly ezredes, korábban az akadémia Páncélostanszék vezetőjét, majd hadosztályparancsnokságból hívják vissza, akadémia parancsnokká nevezik ki és néhány hétre még a 2. karhatalmi ezred parancsnoki teendőket is ellátta. Az akadémiaparancsnoki teendői 1961. augusztus 1-jéig tartottak, amikor is a felállítandó 5. hadsereg parancsnokává nevezték ki. A „csonka kiképzési év”, 1957. április 08. és november 30. között, próbálta behozni az elmaradást. A volt Petőfi Akadémia, mint Társadalom-tudományi tagozat integrálódott az akadémiaiba. 10 másod- és 11 harmadéves osztály kezdte, illetve folytatja a tanulmányait április első napjaitól kezdve. Levelező tagozaton nem indítottak képzést. Megkezdődött az „atomos” tananyagok kidolgozása, létrehozták korábban az Atom és vegyi kiképzési tanszéket. A csonka kiképzési év végzős hallgatói 1957. december 2-án kapták meg a diplomájukat, köztük Oláh István alezredes is.

Az elkövetkező évtizedekben a szervezeti és tematikai korszerűsítés folyamatos volt. Az 1957–58-as kiképzési évben az Alaptagozaton az összefegyvernemi, a feldehárító, a páncélos és a hadtáp szakon 3, a politikai helyettesi, a tüzér, a légvédelmi tüzér, a műszaki, a híradó és a vegyivédelmi szakon 4 éves tematika szerint oktattak. Ennek megfelelően emelkedett egy-egy évvel a levelező képzés is 4, illetve 5 évre. A

fegyvernemi képzést a vezérkar utasítására visszaállították. Az összefegyvernemi képzés kizárólagosságának a felszámolására újabb erőfeszítések születtek 1958–59-ben a levelező képzés színvonalának lényeges emelése érdekében.

A következő fontos lépés 1958–59-ben a tudományos munka kiszélesedése. 1959. január 1-jével minden harcászati feladatot át kellett dolgozni a „Pantomim” elveknek megfelelően. A tömegpusztító fegyverek alkalmazási elveinek kérdéseit alaposabb feldolgozást igényeltek 1959–60-tól. Az akadémián 1959 novemberében létrejöttek az Önkéntes Tudományos Körök, illetve 11 hónapos főtiszti tanfolyamot indítottak azon tisztek számára, akiknek bár a beosztása nem követelt akadémiai végzettséget, de magasabb főtiszti rendfokozatra jogosultak voltak, így 1960 szeptemberében néhány évre beindították ezt a képzést is. Borbás Máté vezérőrnagy 1961. augusztus 1-jével tért vissza az akadémiára, most már mint kinevezett parancsnok – 1969. szeptember 30-ig. (Ha egy személyes megjegyzést megengednek, ekkor, mint első tanévét kezdő hallgató, részt vettem az őt búcsúztató állománygyűlésen. Ő alatta 1961–62-ben indították a határórképzést, létre jött a Határórtanszék, amelyet most egy újabb fájdalmat megélve elveszítjük. Bevezették a légvédelmi rakétatechnikai oktatást. 1962-ben beindult a hadtudományi aspirantúra, a következő évben már az első védések zajlottak. Az előbb bemutatott Lóránt vezérőrnagy volt a hadtudomány első kandidátusa, illetve a hadtudomány első doktora is. Hadműveleti tanfolyamot (a „kis vezérkarit”) 1964–65-ös tanévtől indították be és tartott sok éven keresztül. Illetve 1967–68-ban áttértünk az egységes 3 éves képzésre.

Tóth Lajos vezérőrnagy is visszatért az akadémiára, hisz az 50-es évek legelején ő akadémiaparancsnok-helyettes volt majd, mint hadműveleti csoportfőnök, megbízott vezérkari főnök, vezérkari főnök általános helyettese, végig felügyelte az akadémia tevékenységét. 1969. október 1-jétől 1975. február 15-ig irányította a legfelsőbb szintű katonai képzést. 1970–71-ben új követelményi-rendszert és tantervet vezettek be. Az Elnöki Tanács 23/1971. számú törvényerejű rendeletével az akadémia által kibocsátott oklevél az egyetemi oklevéllel egyenértékű. (Egy újabb személyes megjegyzést: mi voltunk az első – 1972-ben – végzettek, akik ilyen diplomát kaptunk.) Beindították a csapatrepülő kiképzést is az új követelmények nyomása alatt az 1972–73-as tanévben.

Dr. Lantódi József vezérőrnagy 1975. február 15-e és 1982. november 1-je között irányította az akadémiát. Ő az egyetlen hadtudománnyal foglalkozó könyv társszerzője, s mint a vezérkarfőnök tudományos helyettese is működött egy időben. Őt érte az a megtiszteltetés, hogy néhány hónappal kinevezése után, 1975. április 4-én a 25 éves eredményes akadémiai tevékenység elismeréseként átvehette az akadémia nevében a Vörös Zászló Érdemrendet. Újabb tanterv és követelményrendszer született az 1978–79-es tanévvel. A vezérkarfőnök intézkedése alapján 1980 ősztől évente két-három aspiránsi helyett kellett biztosítani az akadémián. Ha nem tévedek nagyot, Szenes Zoltán őrnagy volt az első kedvezményezettje ennek a lehetőségnek. Szintén merőben új volt, hogy 1981 márciusában az akadémia- parancsnok már pályázatot hirdethetett a főtanári, tanári és oktatói beosztások betöltésére.

Közvetlen akadémiaparancsnok-elődöm, dr. Simon Sándor vezérőrnagy, majd altábornagy 1982. november 1-je és 1991. május 1-je között irányította az akadémia további korszerűsítését. Most már egyre több jelenlévő számára is ismerős az Elnöki

Tanács 23/1983. számú törvényerejű rendelete, amely engedélyezte 1983 végétől az akadémiának a doktorátus szervezését. Az 1985. évi I. számú törvény egyenrangúsította az akadémiát a többi egyetemmel. Tudományos Tanács alakult, most már konkrétan, a tudományos továbbképzés a lényeg: a dr. univ. megszerzésével kapcsolatos feladatok megoldására 1985-ben, és hogy az első doktoravatás méltó körülmények között zajljódjék, a vezérkari főnök 1985. október 15-én Tisztségláncot (a rektorlánc elődjét), illetve az azóta is használt Zrínyi-szablyát adományozott az akadémiának.

Az utóbbi évtized fontosabb eseményei már mindannyiunk előtt ismertek: az 1993. évi úgynevezett Felsőoktatási törvény alapvetően megváltoztatta az elkövetkezendő évtizedeket. A kezdetben némi interregnum és féltékenység volt a vezérkar és a minisztérium között az egyetem felügyelete tekintetében. Ennek elülte után, végre 1996. szeptember 1-jével létre jöhetett a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, mint ismert: az akadémiából két egyetemi kar (a Hadtudományi, illetve a Vezetés- és szervezéstudományi Kar, illetve a Kossuth Lajos Katonai Főiskolából, valamint a Szolnoki Repülőtisztai Főiskolából két főiskolai kar. 1997. szeptember 1-jére végre kellett hajtani az úgynevezett vertikális integrációt, amikor a két főiskolai kar integrálódott a két egyetemi karba, amit összekapcsoltunk bizonyos profiltisztítással, és átalakítással is. Az integrációs törvény ránk is vonatkozott, aminek eredményeként 2001. január 1-jei hatállyal az addig önálló Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola, főiskolai karként integrálódott az egyetembe, és az utolsó mozzanat amely, még pillanatnyilag is fennáll: 2004. szeptember 1-jével a Vezetés- és szervezéstudományi Kar, valamint a Bolyai Kar integrációjából létre jött a Bolyai János Katonai Műszaki Kar, a Hadtudományi Kar pedig felvette a Kossuth Lajos nevet. Így pillanatnyilag ettől az időtől napjainkig ez a két egyetemi kar alkotja tanintézetünket.

A rendelkezésemre álló időkeretben ennyit tudtam bemutatni, felvillantani az elmúlt több mint fél évszázadból, azzal, hogy ez a múlt, a Rektorhelyettes Asszony pedig ezután felvázolja a jelent és a jövőt.

Siposné Kecskeméthy Klára

A Nemzetvédelmi Egyetem jelene és jövője a felsőoktatás reformfolyamatában

A ZMNE oktatási rektorhelyettese előadásában, a hadtudomány magyar iskolájának tapasztalatait, a nemzeti tisztképzés helyzetét, NATO-kapcsolatainkat, a Szövetség elvárásait, nem utolsósorban a hazai lehetőségeket, igényeket és kihívásokat figyelembe véve felvázolja az intézmény fejlődésének perspektíváit (szakmaiság, minőség, képességmegtartás, nyitváosság...), a hazai és a nemzetközi együttműködés feladatait és területeit.

A 200 éves magyar hadtudomány iskolája és a 125 éves Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottsága ünnepén megkülönböztetett tisztelettel köszöntöm a konferencia résztvevőit. Az előadásom címében jelzett téma, a *Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem jelenének és jövőjének felvázolása a felsőoktatás reformfolyamatában* előtt, elkerülhetetlen a nemzetközi kontextusba helyezett értékelő összegzés. Mind a szervezet, mind az egyén életében a véget nem érő kihívások véget nem érő változást indukálnak. Fontosak a globalizációs hatások, az oktatással szembeni munkaerőpiaci elvárások, az információ és a tudásalapú társadalom kialakításának feladatai, az élethosszig tartó tanulás eszméje és szükségessége, valamint a folyamatos önképzés életformává válása.

NATO és EU tagságunkkal együtt jár többek között a multikulturális közegben történő szerepvállalásunk. Az Európai Unióhoz csatlakozással két, az oktatáspolitikától elválaszthatatlan terület kapott hangsúlyt: *az információs társadalom kiépítésének követelménye és a foglalkoztatási helyzet javítása*. A korszerű ciklusos képzési rendszerben a hallgatók képesek kell, hogy legyenek a munkaerő-piac elvárásainak, követelményeinek teljesítésére, de az oktatásban résztvevő intézmények is arra, hogy rövid képzési idő alatt korszerű tudással rendelkező kiművelt emberfőket bocsássanak ki. Emellett olyan új kihívások is jelentkeztek, mint a NATO átalakítása, korszerűsítése, az MH szerepének, struktúrájának, létszámának, finanszírozottságának, beiskolázási igényének megváltozása.

A változó világban változik a biztonság és vele együtt az oktatás is. Feltehetjük a kérdést, hogy az állandó változások közepette *hogyan lehet hatékonyan építkezni és minőségi képzést folytatni?* A felsőoktatási rendszerben 17 évi viszonylagos stabilitás után folyamatos változások zajlanak, a minőségi, piac- és gyakorlatorientált képzés kialakítása a cél és a piachoz igazodás pályamódosítási kényszert jelent. Ma már

nincs arra garancia, hogy 30–35 éven keresztül ugyanabban a beosztásban, munkakörben dolgozzunk, ezért konvertibilis diplomák kellene. Az elmúlt évek meghatározó eredménye volt a kreditrendszer bevezetése, a bolognai folyamathoz történő igazodás, az integrációs törekvések és a menedzseri szemlélet meghonosodása a felsőoktatásban, a mérhetőség és az átláthatóság, valamint a folyamatos innováció, a szolgáltató, vállalkozó és kutató egyetem eszméjének kialakítása.

Átalakult a felsőoktatási földrajzi térkép is, Budapest 20–30 kilométeres körzetében több olyan felsőoktatási intézmény is található, ahol ugyanazt a képzést folytatják, de az egyes régiókban, 50–60 km-re Budapesttől is ugyanez a helyzet. Átalakult a felvételi rendszer is, amely a hallgató intézményválasztási jogát biztosította. A mennyiségi fejlesztés versenyhelyzetet eredményezett az egyes intézmények, a régiók, Budapest és a vidék között. Hangsúlyt kapott a felsőfokú szakképzés és a szakirányú továbbképzés. A Nemzeti Fejlesztési Program kiemelt területei a pályakövetési rendszer kialakítása, és az intézmények infrastrukturális feltételeinek javítása.

Feladat a hallgatók számára nyújtott szolgáltatások körének szélesítése és minőségének javítása, a végzett hallgatók Alma Materhez való kötődésének erősítése. A felsőoktatási törvény szerint a felsőoktatási intézmények 2006 szeptemberétől kezdődően tanulmányi és életpálya tanácsadó, valamint életpálya követő rendszert kell, hogy kiépítsenek és üzemeltessenek. A tanulmányi tanácsadás rendszere intézményünkben az SZMSZ-ben szabályozott, de az életpálya tanácsadásnak és követésnek nincs szervezeti, illetve tapasztalati háttere. A teljes működőképesség induló időpontja 2008. június vége.

Csökkenett az államilag támogatott felvehető hallgatói összlétszám (62 000-ról 56 000-re főre) is, ezen belül a belső arányok is jelentősen megváltoztak. Bizonyos területeken, összhangban az Európai Unió irányelvekkel, minimális létszámemelkedés volt (műszaki, természettudományos, informatikai és egészségügyi képzési területeken), más területeken jelentős, akár 20%-os csökkenés is történt (bölcész, gazdasági, jogi, agrár, társadalomtudományi képzési területeken). Meghatározó változást eredményezett az is, hogy szakai akkreditáció szempontjából egy oktató csak egy helyen vehető figyelembe – a mesterszakoknál 2007 szeptemberétől, az új alapképzési szakoknál 2010 után. Ahogy Dr. Mannherz Károly, az OKM felsőoktatási és tudományos szakállamtitkára* fogalmazott a 2007. október 10-én rendezett Magyar Hadtudományi Társaság katonai felsőoktatással foglalkozó konferencián: ez azt jelenti, hogy vége az InterCity professzori életformának, a sehol sem, ugyanakkor mindenütt ott vagyok létformának.

Nemzeti tisztképzés

A hazai katonai felsőoktatás – figyelembe véve az európai felsőoktatási térhez történő igazodást, illetve a Magyar Honvédség feladatrendszerét, létszámának és létszámarányának megváltozását – a kormányzati reformot és az ezt előidéző költségvetési tényezőket, többlépcsős intézményi integrációt és szervezeti struktúra racionalizálást hajtott végre, korszerű képzési szerkezetet alakított ki. (Szabó Miklós

---

* Dr. Mannherz Károly előadásának szerkesztett változata megjelent a Hadtudomány 2007/4. számában.

akadémikus, egyetemünk volt rektora, az MTA rendes tagja, a folyóirat e számában közreadott előadásában (31–37. oldalakon) részletesen taglalta ezt a folyamatot.)

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem az egyetlen olyan katonai, nemzetvédelmi, önálló állami felsőoktatási intézmény, amely a társadalomtudományok, a műszaki tudományok tudományterületein, a nemzetvédelmi és a katonai, a műszaki, továbbá a gazdaságtudományi képzési területeken folytat képzést. Megrendelői a Honvédelmi Minisztérium, a Magyar Honvédség, a Rendőrség (benna a 2008. január 1-jével beintegrálódott Határőrség), a Polgári védelem, a Vám- és pénzügyőrség, a Büntetés-végrehajtási szervezet, az állami és hivatásos önkormányzati Tűzoltóság, valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok. Egyetemünk egyidejűleg kell, hogy megfeleljen a szövetségi kötelezettségből fakadó, illetve a nemzeti honvédelemből adódó követelményeknek, a tisztekkel szemben támasztott katonai, szakmai és társadalmi elvárásoknak, valamint a magyar felsőoktatás előírásainak.

Az egyetem a hagyományok és a kihívások kényszerei között őrlődő oktatási intézmény, amelyben a tudásalapú társadalom által megkövetelt a folyamatos és kényszerű megújulás szükségességére. Hihetetlenül szép múltja van a katonai felsőoktatásnak, de az egyetemnek – tiszteletben tartva a hagyományokat – *új utakon kell járnia, új dolgokat kell létrehozni.*

A Magyar Köztársaság felsőoktatási intézményei közül a ZMNE a mesterszakjai alapításával és indításával elsőként tett eleget a felsőoktatás iránti nemzetközi oktatáspolitikai igényeknek. Az egyetemünk sikerességét igazolja az, hogy 2007. szeptember 1-jétől 5 mesterképzési (MSc) és 13 alapszakon (BSc) folytat képzést. Felkészült és képes a Magyar Honvédség igényének megfelelően a szakképzések végrehajtásától egészen a doktori fokozat megszerzéséig a személyi állomány képzésére, továbbképzésére. Az alaprendeltetésén kívül biztosítja a tisztii állomány karriermodelljéhez illeszkedő szakmai továbbképzést, katonai szaknyelvi és informatikai felkészítést, két- és többoldalú nemzetközi megállapodások alapján külföldi tisztek graduális és posztgraduális képzését. Az egyetem rendelkezik mindazon kompetenciákkal, amelyek szükségesek a honvédségbe való belépéstől a kilépésig terjedő időszak minden tervezhető karrier-lépcsőfokára történő felkészítésére.

Kihívások

A jelenlegi helyzetet az elvárásoknak való megfelelés és a képességmegtartás egyensúlya jellemzi. Ez azt jelenti, hogy az új kihívásoknak, követelményeknek, és a képességek megtartásának összhangban kell lenniük a rugalmasan átjárható, széles programkínálatú képzés kialakításával, a védelmi szféra képzési, kutatási feladatainak ellátásával, a kisebb és költséghatékonyan működtethető egyetem megvalósításával.

A folyamatosan csökkenő létszámú haderőben, a „más méret”, „más minőség” jellegzetessége és a szektor egészét szolgáló képzési és kiképzési rendszer átfogó vertikumában (katonai középiskola, tiszthelyettesképző, egyetem) *a gondolkodó reform összekapcsolódott.* Az egyetem kihívásait a megrendelések, a költségvetés és a létszám kulcsszavaival jellemezhetjük. A magyar haderő folyamatos átalakulásban, korszerűsítésben, szerkezetváltásban hajtja végre feladatait, a permanens átalakítás hektikus, esetenként előrejelezhetetlenné tette/teszi a tisztii utánpótlási igényeket. Évek

óta csökkenő tendenciát mutatnak a HM igények. Egyes szakokon és szakirányokon csupán néhány fős utánpótlási igény jelentkezik.

A finanszírozás, a csökkenő költségvetési támogatás és költségvetési létszám, a szervezeti struktúra racionalizálását (párhuzamos oktatói kapacitások megszüntetése, tanszékek számának radikális csökkentése) és nyitást a védelmi és a polgári szféra felé eredményezett. Az időszakosan szabad oktatói kapacitások ésszerű és racionális lekötése érdekében egyes szakokon ekkor kezdett teret nyerni a költségterítéses képzés, amelyből befolyt összeget az intézmény az oktatásba és az infrastruktúra javításába fordítja vissza.¹ A katonai szakok honvédelmi tárca és Magyar Honvédség igényeinek megfelelő átalakítása, módosítása, és folyamatos korszerűsítése alapvető elvárásként fogalmazódott meg. Az elmúlt évtized nemzetközi mérlege pozitív, az egyetem a hazai és a NATO-tagállamok védelmi szférájában, az Európai Unióban is elfogadott és megbecsült helyet vívott ki magának.

1996-tól szinte folyamatosnak tekinthető a katonai felsőoktatás intézményi hálózatának átalakítása, horizontális és vertikális integrációja, amely – sokszor intézményi és személyes érdekeket is érintve – feszültségekkel terhelt volt. 2007. november 1-jével újabb szervezeti változások léptek életbe, 2008. szeptember 1-jével pedig egy kampuszon, a Hungária körúton indul a 2008/2009-es tanév. A zökkenőmentes működőképesség fenntartása mellett megoldandó feladat: áttérés az egy telephelyen történő működésre, az Üllői úti bázis kiürítése. Költözködésben van tapasztalata az egyetemnek, hiszen a Hadtudományi Kar Szentendréről az Üllői útra történő beköltözése rengeteg szervezési és emberi tapasztalattal járt.

De vajon befejeződött-e az integráció folyamata vagy továbbiak várnak ránk? Kiteljesedik-e a nemzetvédelmi felsőoktatási integráció? Kormányzati szinten pillanatnyilag eldöntött, hogy a katonai felsőoktatás marad a honvédelmi tárca alárendeltségében.

Az egyetem fejlődési perspektívái

A jövőt illetően a szakmaiság, minőség, képességmegtartás és nyilvánosság a kulcsszavak. A történelmi múltat és háttérrel tisztelő, figyelembe vevő, de a piaci kritériumoknak is megfelelő korszerű felsőoktatási intézmény kialakítása a cél. Képességmegtartás (a szakmai kultúráké, beleértve a szaknyelvi szakmait is), a képzési rendszer átalakítása, korszerűsítése, nyitás a polgári és védelmi szektor irányába, és a versenyképesség a kulcsfontosságú pontok. Az egyetem a gyakorlat- és sikerorientált, a piaci kihívásoknak rugalmasan megfelelni képes, és a professzionizmus dominanciáját biztosító strukturális felépítés és menedzsment kialakításában érdekelt.

A folyamatos átalakulás és változás, a szűkülő működési feltételek mellett *a legfontosabb feladat az egyetemi képességek és a szakmai kultúrák megtartása, a szervezeti struktúra ésszerűsítése, a többciklusú képzési rendszer folyamatos korszerűsítése, nyitás a polgári és a védelmi szektor irányába, a kreatív, rugalmas, innovatív gondolkodás meghono-*

1 Siposné Kecskeméthy Klára: 1. Feljegyzések a ZMNE helyzetéről és korszerűsítésének lehetőségéről. Bp., 2006. október. 2. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem fejlődési perspektívái, (előadás) a Magyar Hadtudományi Társaság „A hazai katonai felsőoktatás helyzete, perspektívái és a tisztképzés sajátosságai” című tudományos-szakmai konferencián, 2007. október 10.

sítása. Az egyetem versenyképességének kialakításában, fontos a kitörési pontok, fejlődési irányok és lehetőségek folyamatos keresése. Érdeke az oktatási-képzési piacon felkínált szakjainak továbbfejlesztése, együttműködési lehetőségek keresése más felsőoktatási intézményekkel, a képzési választéka bővítésére, a munkaerő piac egy részének lefedése érdekében. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem csökkenő HM beiskolázási igény és költségvetési létszám (oktatói, oktatásbiztosítói), illetve költségvetési támogatás, és növekvő piaci érdeklődés mellett az alapító-fenntartó oktatási-képzési igényeinek legjobb képességei szerinti kielégítése mellett, *saját bevételeket növelő oktatási és vállalkozási tevékenységet folytat, és a bevétel függvényében finanszírozható státuszokat teremt.*

Milyen feladatok állnak az egyetem előtt? Vannak azonnal megoldandó feladatok, de jelentős részük rövid- és középtávon jelentkezik. Külön szeretnék szólni a gyakorlatorientált honvédtisztképzés, valamint az általános katonai és katonai-szakmai követelmények meghatározására létrehozott *munkacsoportról*. A munkacsoport tagjai egyetértésben dolgoznak, olyan egységes állásfoglalást alakítottak ki, amelyben a felsőoktatási törvényben megfogalmazott egyetemi autonómia, valamint a vezérkarfőnöki követelménytámasztás szinkronja megvalósult. *A munkacsoport megfogalmazta:* a megrendelő követelményeit a BSc szakokra, szakirányokra, specializációkra, valamint az MSc képzésre vonatkozóan; *áttekintette* a doktori képzést és a kutatási témákat, megtörtént a tanfolyami képzés felülvizsgálata, az igények és képességek összevetése; *kidolgozta* a szak-szakirány referensek új rendszerét; *áttekintette* a beiskolázási létszámgigényeket 10 év távlatban az egyes szakirányokra és specializációkra vonatkozóan; valamint a katonai szakmai kultúrák jövőjét, a mentori rendszert, a szakmai és csapatgyakoroltatás rendszerét, a tisztai szocializáció helyzetét, a beválás vizsgálatot, továbbá a pályaelhagyók reintegrálásának helyzetét.

A felsorolásból is látszik, hogy van végrehajtandó, megoldandó feladatunk bőven. Az egyetemünknek fel kell készülnie a 2009. évi akkreditációra. Ebben az esetben az a különös helyzet áll elő, hogy két látogató bizottság érkezik egyetemükre és egy évben történik meg az intézményi akkreditáció, valamint a 2007/3/IV. MAB határozat értelmében a műszaki, a gazdaságtudományok, valamint a nemzetvédelmi és katonai képzési terület szakjainak párhuzamos vizsgálata, azaz a szakok akkreditációja. Azt gondolhatnánk, hogy sok időnk van még, pedig a hátralévő idő szisztematikus munkát és felkészülést igényel. Dr. Bazsa György, a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Központ elnöke az akkreditáció előtt álló intézményeknek tartott tájékoztatón az alábbiak szerint fogalmazott: *„Nem arra vagyunk kíváncsiak mit nem tudnak az egyetemek, mire nem képesek, ne zaklatásnak vegyék a látogató bizottság megjelenését, hanem tekintsék lehetőségnek, hogy megmutathatják azt mire képesek.”*

A marketingszemlélet bevezetése, piacképesség és versenyképesség kialakítása és növelése, ezen belül: új megrendelői rétegek felkutatása és képzési kínálat kidolgozása részükre alapvető fontosságú az egyetem számára. Az előremutató stratégia érdekében *az egyetem két, jól elkülöníthető, egyenként is meghatározó pilléren kell, hogy nyugodjon.* Az egyetem felügyeletét, fenntartását, követelménytámasztást megfogalmazó tárca által finanszírozott a teljes képzési vertikumot érintő képzési formák színvonalas, a megrendelő elvárásait kielégítő, átlátható szolgáltatást kell biztosítani. Az egyetem jövőjének másik pillérét a több lépcsőben és fokozatosan végrehajtandó

piacorientált képzési formák – a jelenleg meglévő képesség melletti – széles spektrumú meghonosítása kell, hogy képezze.² Ez utóbbi részét képezi a más állami támogatáshoz való hozzájutás (OKM államilag támogatott hallgatói helyek), a piac felé fordulás, a piaci kereslet reális felmérése utáni kínálatbővítésből (új képességek kialakítása, szakirányok, felsőfokú szakképzés, szakirányú továbbképzés, szak- és nyelvtanfolyamok stb...) származó bevétel, a vállalkozási tevékenység kiszélesítése, a gazdálkodási szabályzók piaci szemléletű átalakítása (a szabadfelhasználás, a gazdálkodási felelősség intézményesítése) és az ezzel összefüggő jogszabályi környezet módosítása. Eredményeink, lehetőségeink, szolgáltatásaink széleskörű megismertetése a civil társadalommal kiemelt prioritású feladat.³

Hazai és nemzetközi együttműködések

Egyetemünk az elsők között kezdte meg a magyar felsőoktatásban a mesterképzést a biztonságtechnikai mérnöki szakon a Budapesti Műszaki Főiskola Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Karral. Az országban először indított székhelyen kívüli felsőfokú alapképzést Ózdon, a város önkormányzata és a Volán Humán Oktatási és Szolgáltató Zrt.-vel kötött megállapodás alapján. Megkereste egyetemünket a Sátoraljaújhelyi városi önkormányzat is székhelyen kívüli képzés indítása tárgyában.

Együttműködési szerződést kötöttünk a Szegedi Tudomány Egyetemmel és a Csongrád megyei Kereskedelmi és Iparkamarával alap- és mesterképzési szakok közös indítására. A képzés regisztrációja körüli bonyodalmak miatt azonban új szerződésre, új szenátusi határozatra és új eljárásra van szükség. Együttműködési megállapodást írtunk alá a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskolával angol nyelvű katonai szakújságíró és haditudósító szakirányú továbbképzés indítására. Az írásanalitikus szakirányú továbbképzési szak regisztrációja folyamatban van. A katonai vezetői és nemzetbiztonsági mesterszakok alapítása szintén kiemelt prioritású feladat.

2007 júliusában a veszprémi Pannon Egyetem (PE) és a ZMNE együttműködési megállapodást kötött. A honvédelmi miniszter még 2002 decemberében a ZMNE részére feladatul szabta a honvédelmi ismeretek tantárgynak a civil felsőoktatási rendszerbe való beillesztéséhez szükséges dokumentumok kidolgozását. Ennek megfelelően a Pannon Egyetem befogadta három kredit értékű, választható tantárgyként a Honvédelmi alapismereteket – a hallgatók első alkalommal 2007 őszétől

2 Jelentés az Oktatási-képzési Struktúrát Felülvizsgáló Bizottság munkájáról, Kézirat, Budapest, ZMNE, 2007. május 2. p. 15. A honvédelmi miniszter Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem egy kampuszon történő elhelyezéséről, a katonai felsőoktatás gyakorlatorientált képzési követelményeihez illeszkedő struktúrájáról szóló 30/2007 (HK.11.) utasítás 2. §-a alapján a gyakorlatorientált honvédtisztképzésről, illetve az általános katonai és katonai –szakmai követelményekről, valamint az ezzel kapcsolatos szervezet-átalakítási feladatokról, a 3 §. (1) bekezdés az általános katonai és katonai-szakmai követelmények a képzés cél és feladatrendszerébe történő beillesztéséről alapján, a 83/2007. az Egyetem egy telephelyen történő elhelyezésével, szervezetének és működésének vizsgálatával kapcsolatos feladatokra vonatkozó rektori intézkedés többek között Oktatási-képzési Struktúrát Felülvizsgáló Bizottság (OKSFB) felállításáról intézkedett.

3 Szabó János: Stratégiai építő kiinduló pontok a nemzetvédelmi felsőoktatás átalakításában, Hadtudomány, 2007. 3. szám p.

vehették fel. Mintegy 280 hallgató jelentkezett, a tisztán távoktatási formában szervezett oktatásra, amely október 15-én indult. Az egyetem 2007. november 7-én együttműködési megállapodást írt alá a Személy, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamarával is.

De szólnunk kell a felsővezetői tanfolyamról is, amelynek szakirányú továbbképzési szakként történő akkreditálását az egyetem évek óta napirenden tartja. A már kialakított moduláris jellege lehetővé teszi az interminiszteriális képzések bővítését, a mostani vezérkari tanfolyamon már két modult a Szövetség hivatalos munkanyelvén, angolul terveztük és oktatjuk. A Kossuth Lajos Hadtudományi Kar a magyar politikai, gazdasági, katonai, felsővezetők, továbbá a tisztviselői kar közös stratégiai gondolkodásmódjának kialakításához, továbbfejlesztéséhez programjavaslat-tervezetet készített. A kidolgozott program címe: *A stratégiai együttgondolkodás*. A program elősegíti, hogy a felelős beosztású vezetők jobban megismerjék egymás gondolkodásmódját, a problémák közös megoldásának módozatait és alakítását, és a képzési kör szélesítését teszi lehetővé.

A nemzetközi kapcsolatok, a külföldi ismertség és elismertség kiemelt fontosságú az egyetemünk számára. Létkérdés, hogy a ZMNE teljesítményét nemcsak hazai, de nemzetközi szinten is elismertesse, vagyis képes legyen idegen nyelven vezetett kurzusok, később tantárgyprogramok kialakítására, külföldi hallgatók és oktatók fogadására, saját oktatóinak külföldi intézményekben történő szerepeltetésére. A magyar nyelvű honlap nem teszi lehetővé a nemzetközi kapcsolatok és együttműködés bővítését, a szövetség hivatalos nyelvein (angol, francia) böngészhető honlap az információáramlás elengedhetetlen feltétele. *Látni és láttatni!*

Az egyetemen számos missziót és/vagy külszolgálatot megjáró tiszt dolgozik, akik képesek az új típusú kihívások, a fegyveres konfliktusok kezelésének oktatására, a gyakorlati tapasztalatok átadására. Az általuk összegyűjtött tapasztalatok az elméleti oktatásban kiválóan használható és hiteles tudást adnak a hallgatóknak. A missziós tapasztalatok megjelenítése mellett a nemzetközi törzsekben, törzsmunkában jelentkező újdonságok, valamint a Szövetség különböző gyakorlatain szerzett tapasztalatok ismertetése, feldolgozása is hasznosítható az oktatásban. Utalni szeretnék a Hadtudományi Kar albániai PFP-gyakorlaton résztvevő oktatói és hallgatói állomány kiemelkedő tevékenységére.

A szövetség műveletei nagy kihívást jelentenek az egyetem oktatói és kutatói számára. Az oktatásnak stratégia szerepe van, amely a műveletek, a partnerkapcsolatok és a transzformáció középpontjában áll. Az intellektuális stimuláció innovációt eredményez, a soknemzetiségű változatosság összetartó csapatmunkát, a gondolkodás, a kiképzés, az oktatás, a gyakorlatok és műveletek szerves egységet képeznek. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Szövetségen belül betöltött helyéről és szerepéről, kapcsolatrendszeréről példaként említeném az Akadémia parancsnoki Konferenciát, amelynek megbecsült tagja, valamint a Pula Fórumot, az Akadémia parancsnokok Közép-Európai Kezdeményezését,⁴ amelynek egyetemünk alapító tagja. Az

4 Siposné Kecskeméthy Klára: Együttműködés és nyílt párbeszéd – Pula, Új Honvédségi Szemle 2007. 7. szám p. 2–11.

Akadémiaparancsnokok Konferenciája történetében mérföldkő volt az, amikor az 1999-ben csatlakozott három ország közül 2001-ben először Magyarország (Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) adott otthont a konferenciának. Újabb elismerést akkor vívott ki, amikor a 2004. évi szófiai konferencián egyetemünk előterjesztette a NATO felsőoktatási intézmények közös minimumprogramjának megalkotására vonatkozó javaslatát. A ZMNE Hadtudományi Kara olyan 60 órás minimumprogramot készített és olyan tematikát állított össze a nemzetközi törzsekbe szolgálatra jelentkező törzstisztek számára, amelyet ha minden NATO-akadémián vagy nemzetvédelmi egyetemen egyformán oktatnak, akkor a soknemzetiségű törzsekben végzett egységes szemléletű, eredményes együttműködésnek nem lehet akadálya. A javasolt tantárgyprogram közös felkészülési alapot képez, amely nemzeti keretek között bővíthető. A tematika szövetségi alapismereteket, alapfogalmakat, vezetési ismereteket, a válságreagáló műveletek alapjait, a katonai biztonság aktuális kérdéseit, az elmúlt évtizedben lezajlott háborúk tapasztalatainak feldolgozását, a válságreagáló és békeműveletek tapasztalatainak elemzését, valamint az alegységek válságreagáló és békefenntartó műveletekre felkészítését tartalmazza.⁵

S végül kezdeményezéseink között említsük meg az egyetemünkön kialakítandó energiabiztonsági kiválósági központ, valamint az Európai Unió központ létrehozásának gondolatát és koncepcióját.

A fentiekből is kitűnik, hogy az egyetem folyamatosan keresi a kitörési pontokat, fejlődési irányokat és lehetőségeket. Az egyetem legfontosabb feladata, hogy a katonai szakjait a HM és Magyar Honvédség igényeinek megfelelően átalakítsa, módosítsa, folyamatosan korszerűsítse, míg a polgári képzésben az, hogy továbbfejlessze, és keresse az együttműködés további lehetőségeit más felsőoktatási intézményekkel a képzési választéka bővítésére, a munkaerő piac egy részének lefedésére. Ez a folyamat nagyon fontos az egyetem fejlődése, valamint az oktatási-képzési piacon való megmaradás érdekében.

A Szövetségben rengeteg rövidítést használunk, én is szeretném Önökkel megosztani az egyetemünk tevékenységére vonatkozó jellemzőket, az ún. SMART oktató, szolgáltató, kutató és vállalkozó egyetemét.

- Specifikus = katonai felsőoktatás
- Mérhető = megrendelők és a piac igényei szerinti képzés
- Alkalmazható = gyakorlat-orientált képzés, versenyképes tudás
- Reális = folyamatos intellektuális átalakulás, piac- és sikerorientált tevékenység
- Teendők = interoperabilitás, magas színvonalú szolgáltatás

A katonai felsőoktatás történetében immár sokadik átalakítás időszakában, az egyetem vezetése következetesen végigviszi a reformokat, mert csak ez lehet a garancia a kihívásokra történő professzionális válaszokra. Így tud a hagyományok tiszteletben tartása és a kihívásokra adandó modern, kreatív, innovatív válaszok kényes egyensúlya mentén sikeres lenni az egyetem.

5 Siposné Kecskeméthy Klára: A NATO-tagállamok katonai akadémiái parancsnokainak konferenciája, Humán Szemle, 2006. 3. szám p. 44–61.; Klára Siposné Kecskeméthy: History of the Conference of Commandants, AARMS, Volume 6, Issue 2, 2007. p. 281–299., Szabó Ildikó–Szabó Miklós: Változás a biztonságban, változtatás az oktatásban, Új Honvédségi Szemle 2004/7, 49. szám.

Pirityi Sándor

Nyugat-Európa: atom-triumvirátus az idők végezetéig?

A szerző az atomfegyverek fejlesztésével, elhelyezésével kapcsolatos globális problémák keretében, az európai USA nukleáris jelenléttel összefüggésben, amerikai vezető politikusok atomleszerelési érveléseire utalva, Európa komplex atompolitikáját mutatja be. Az alább közölt cikkben az amerikai atomfegyverek európai jelenlétének politikai és katonai célszerűségéről valott nézetekből kiindulva az angol–francia atompotenciállal kapcsolatos fejleményeket és véleményeket foglalja össze.¹

Amikor az egyiptomi Mohamed al-Baradei, a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség főigazgatója 2005. december 10-én Oslóban átvette a Béke Nobel-díjat, beszédében egyértelművé tette: az atomfegyvert az egész világon be kell tiltani ugyanúgy, mint a népirtást vagy rabszolgaságot. „A világon 27 ezer atom-robbanótöltet van, és ez 27 ezerrel több, mint amennyit el lehet viselni.” – mondotta.

Heming Riecke 2007-ben Baden-Badenben megjelent és a NATO átalakulásával foglalkozó könyvében az atomfegyvernek tulajdonított hét funkciót sorolt fel. Szerinte az atomfegyver visszatarthatja a potenciális támadót saját atomfegyverének alkalmazásától, szavatolhatja az ilyen fegyverrel nem rendelkező szövetséges vagy szövetségesek biztonságát, elrettentheti a saját terület elleni tényleges fenyegetést, oltalmazhatja a létérdekeket a szilárd szövetségi struktúrákon kívül is; az atomfegyver birtoklása szélesíti egy adott ország politikai és katonai döntési lehetőségeinek skáláját, óv a külső szankciókkal szemben, az atomfegyverrel nem rendelkező országnak tett „biztonsági ígéretet” elejét vehetik az atomfegyverek továbbterjedésének. A hetedik funkciót a szerző abban jelölte meg, hogy az atomhatalmi státusz lényegesen megváltoztathatja egy ország nemzetközi súlyát, növelheti tekintélyét.

A „nukleáris publicisztika” tudatja olvasóival, hogy a világ összes atomfegyverének együttes hatóereje 5000 megatonna, vagyis egy tonna hagyományos robbanó-

---

1 A szerző a Hadtudomány 2007. évi 3. számában Európa, mint transzatlanti hídfő című cikkében, a téma előzményeként, Közép-Európa, illetve kontinensünk atomfegyver-mentesítésének problémájára utalva, az amerikai atomfegyverek európai jelenlétével kapcsolatos német, NATO és orosz véleményeket mutatta be.

anyag „esik” a Föld minden lakosára, ami tökéletesen elég a civilizáció teljes elpusztításához. De nem kerülheti el a figyelmet egy olyan utalás sem, hogy a NATO-nak ma 26 tagállama van. Ezek közül tíz olyan ország, amely „egykori ellenségként” a támadó NATO-fegyverek – atomfegyverek – célpontjául szolgált.

De az a hír sem kerülte el a közvélemény figyelmét, hogy 2006 februárjában az osztrák védelmi miniszter „bizalomvesztés” miatt leváltotta tisztségéből egyik osztályvezetőjét, mert a bécsi News hasábjain kifejtette, hogy Európának atombombára van szüksége, amelyet adott esetben be is kell vetni. „Az Európai Uniónak szüksége van a nukleáris elrettentésre, amely csak akkor működik, ha az atombombát komoly esetben be is akarják vetni” – volt olvasható a cikkben, amely hangsúlyozta, hogy mivel a jövőben számolni kell az atomháború veszélyével, Európának erre válasszal kell rendelkeznie.

A probléma ilyen ellentmondásossága közismert és Európa atomfegyver-mentesítésének elmaradását, külön a Nyugat-Európában kitüntetett katonai szerepet betöltő nagyhatalmak atomstratégiáját mindezek tekintetbevételével kell vizsgálódás tárgyává tenni egy olyan világban, amelyben hol egy új atomhatalom jelentkezik, hol egy új atomfegyvermentes övezet folyomodik nemzetközi elismertséget.

Ma, amikor egy globalizált világban feledkezett és konfliktusgócokban szétszóródott Egyesült Államok, az atomeszközeivel atlanti mélyvizekbe kényszerült Anglia és a „force de frappe” gyógyíthatatlan bűvöletében élő Franciaország alkotja Európa nyugati felének atom-hármasát, béke- és konfliktuskutatók szerint elvárható lenne, egyben a bölcs, ámbár kései „euró-kijózanodás” jele, hogy valaki új lelket lehel a fél évszázada meghirdetett Rapacki-tervbe, az atomfegyvermentes Európa távlatát felvillantó lengyel kezdeményezésbe, sőt, hogy netán valamelyik amerikai vagy az új orosz elnökjelölt zászlajára tűzi – akár az Európai Unió helyett is – a kontinens denuklearizálásának eszméjét. Ilyen nagyvonalúságnak egyelőre semmi jele. Immár Közép-Ázsia is megelőzte Európát és mint erre zárszóban még visszatérünk, számos térséghez, Latin-Amerikához, Afrikához s más régiókhoz hasonlóan atomfegyver-mentességet fogadott.

Úgy tűnik, Európában meglehetősen közöny van a kontinensen megbúvó atomfegyverek iránt. Az öt „hagyományos”, ha tetszik „deklarált” atomhatalom bűvkörében tovább él a mondás: „A bombával együtt kell élni.” Az „atom” az önvédelem eszköze és így kell elfogadni. Úgy tűnik azonban, hogy akadnak kivételek.

Jó egy évvel ezelőtt a német Bundestagban vitát kellett tartani a szövetségi köztársaságban raktározott amerikai atomfegyverekről. A vitát megelőző országos közvéleménykutatás szerint a lakosság 76 százaléka foglalt állást az amerikai atombombák és atomlőszer „hazaköltöztetése” mellett. Ismét közüggé vált, hogy „előretolt telepítésű” atomfegyverek vannak Németország mellett Belgiumban, Hollandiában, Olaszországban, Nagy-Britanniában és Törökországban titkos „együttműködési programok” alapján, amelyek a célba juttató eszközök készenlétben tartására is vonatkoznak. Az amerikai F-16-osok mellett ilyen rendeltetésűek a brit és a német „Tornadó”-k.

Moszkva katonai sajtója ezek kapcsán gyakorta ír az atomsorompó-szerződés megsértéséről. A NATO részéről viszont azt hangoztatják, hogy amerikai atomfegyverek Európában tartása a felelősség megosztásának egyik formája, amelyet a tagál-

lamok fenntartás nélkül támogatnak. Erősödik ezzel a konzultációk folyamata, egy-szersmind a transzatlanti kapcsolatrendszer.

Belgiumban, egy olyan országban, amely már korán és végérvényesen lemondott az atomfegyverről és csatlakozott az atomsorompó-szerződéshez, atomháború ellenes szervezetek zárandoklatot szerveztek a NATO és főképp az Egyesült Államok által ellenőrzött Kleine Brogel atomtámaszponthoz és az „ügyeleti látogatás” során szerzett értesüléseik alapján bírálták tíz atombomba tárolását a támaszpont alatti bunkerben. Elszórtan persze utalás történik arra is, hogy az Egyesült Államok az Európában hagyott atomfegyvereket alku tárgyává kívánja tenni a Moszkvával folytatandó fegyverzetkorlátozási-leszerelési tárgyalásokon. Ez viszont messze túlnyúlik rakéta- és rakétavédelmi válságba sodródott évtizedünkön.

A közelmúltban napvilágot látott becslések még mindig mintegy tízezer csak amerikai nukleáris eszközről szóltak, megemlítve, hogy a 2002 májusában Moszkvában kötött és 2003 júniusában hatályba lépett amerikai–orosz szerződés értelmében 2013. január elsején (!) sem az orosz, sem az amerikai hadászati nukleáris robbanótöltetek száma nem haladhatja meg a 2200-at.

A Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet (SIPRI) legutóbbi éves összesítésében mintegy százötvenben adta meg az európai kontinensen elhelyezett amerikai B61 típusú atombombák számát.

Tekintélyes pozitív megnyilatkozásokról is szót kell ejteni, jóllehet ezek megelőzték a jelenlegi „neohidegháborús” áramlatokat. Az előljáróban idézett Mohamed al-Baradei, aki immár közel egy évtizede főigazgatója a Nemzetközi Atomenergia-ügynökségnek, 2007. február 15-én Bázelen tartott előadásán „atomhatalmaktól mentes világ” mellett szállt síkra. Elpanaszolta az atomsorompó-szerződés „folyamatos leértékelődését” és – mint utaltunk rá – emlékeztetett arra, hogy a világon jelenleg még mindig 27 ezer nukleáris robbanótöltet van, amelyeknek jelentős hányada fél órán belül bevethető. Figyelmeztetett arra is, hogy több mint száz ország még nem ratifikálta az atomsorompó-szerződésnek azt a pótjegyzőkönyvét, amely szigorúbb fellépést sürget a polgári atomtechnika használatával való visszaélésekkel szemben.

Al-Baradei nem rejtette véka alá, hogy egy olyan világot szeretne, amelyben egyetlen állam sem alapozza hatalmát az atomfegyverekre. Rámutatott, hogy a széleskörű bizonytalanság és egyenlőtlenség fokozza az atomfegyverek továbbterjedésének veszélyét. „Minél több az atomfegyver és az atomhatalom, annál nagyobb a veszélye annak, hogy ezek a pusztító fegyverek alkalmazásra is kerülnek” – mutatott rá a NAÜ főigazgatója, óvatosan támogatva azokat a kiemelkedő amerikai személyiségeket, akik vezető szerepet szántak az Egyesült Államoknak egy atomfegyvermentes világ eszméjének megvalósításában.²

Ugyancsak és nem csak atomfegyvermentes Európát, hanem atomfegyvermentes világot szorgalmazott jó egy évvel ezelőtt négy ismert amerikai politikus: Henry Kissinger és Geroge Schultz volt amerikai külügyminiszterek, William Perry volt hadügyminiszter és Sam Nunn, az amerikai szenátus fegyveres erőkkel foglalkozó

2 Neue Zürcher Zeitung, 2007. február 16.

bizottságának egykori elnöke. Már akkor rámutattak, hogy a világ egy új és veszélyes nukleáris korszak küszöbén áll, amely ingatagabb, pszichológiailag zavarosabb és gazdaságilag még költségesebb korszak lesz, mint a hidegháború korszaka. Korántsem bizonyos – fűzték hozzá közegük mentalitását tükrözve –, hogy az Egyesült Államok képes sikeresen feltámasztani a „kölcsonösen szavatolt megsemmisítés” koncepcióját, amikor világszerte nő a potenciális nukleáris ellenfelek száma és drámai módon megnőhet az atomfegyverek bevetésének kockázata. Az atomfegyverek világméretű felszámolása érdekében éppen az atomhatalmaknak kellene konkrét lépéseket tenniük, egyebek között az olyan regionális konfliktusok megoldására, amelyek új atomhatalmak porondra lépéséhez szolgáltatnának ürügyet.³

Londoni dilemma a nukleáris erő birtoklásáról

Amikor Hiroshima után Truman amerikai elnök rádióbeszédet mondott, hangsúlyozta, hogy a tudományos eredmények háborús alkalmazásában az Egyesült Államok és Nagy-Britannia 1940-től együttműködött. Atomfegyver-ügyben kifejtette: „Az Egyesült Államokban azok a laboratóriumok és gyárak, amelyekben már megkezdődött az érdemi munka, az ellenfél bombázói számára hozzáférhetetlenek voltak, míg Angliában ezek állandó légitámadásoknak és egy esetleges invázió folyamatos veszélyének voltak kitéve... Ennélfogva Churchill miniszterelnök és Roosevelt elnök megállapodott, hogy célszerű lesz a munkálatokat itt (az Egyesült Államokban) folytatni.”

1952. október 3-án, amikor az első angol atombombát felrobbantották, a nukleáris fegyver előállításában Nagy-Britannia még messze elmaradt az Egyesült Államok mögött. Nassauban 1962 decemberében Washington hozzájárult, hogy öt tengeralattjáró számára Polaris rakétákat szállítsanak Nagy-Britanniának, ha ezek a NATO nukleáris erőinek részévé válnak...

Sir Robert Eden brit külügyminiszter, aki szívesen hivatkozott hazájának nagyhatalmi múltjára, de „európaiságára” is, már 1955 júniusában felvetette a genfi négyhatalmi kormányfői értekezleten egy olyan közép-európai övezet létesítésének gondolatát, amelyben korlátoznák és felügyelet alá vennék a haderőket és fegyverzetet. Vegyes felügyelő csoportok tevékenykednének a Nyugat- és Kelet-Európát elválasztó vonallal szomszédos, meghatározott kiterjedésű térségekben. Az angol terv szerint ilyen övezetek létesítése lehetővé tenné a nemzetközi ellenőrzés korlátozott arányok között való kipróbálását, valamint az övezetben levő hagyományos haderők és fegyverzet csökkentését.

Három évvel később Selwyn Lloyd, az akkori angol külügyminiszter visszatért az „Eden-tervre”, majd Harold Macmillan brit miniszterelnök 1959 február–márciusi moszkvai tárgyalásai során is kitért erre a kérdésre. A háttérben azonban mindig megjelent Bonn, és London visszakozott.

Amerikai elemzések szerint a brit nukleáris haderő a múlt század '80-as éveinek második felében a szovjet ipari bázis 15 százalékának, a Szovjetunió mintegy 21 mil-

3 The Wall Street Journal, 2007. január 4.

lió lakosának elpusztítására volt képes. Tény viszont, hogy a francia „force de frappe” pusztító-képességét két évtizeddel ezelőtt 38 millió emberélet kioltására és a szovjet ipar felének elpusztítására becsülték elégségesnek.

Meglehetősen lehangoló mozzanat, hogy a mostani London két évtizeden belül nem kíván búcsút mondani nukleáris fegyvereinek. Tony Blair brit kormányfő 2006 december elején közrebocsátott „Fehér Könyvében” a 2025 utáni (!) időpontra is felvázolta a brit nukleáris elrettentés ideológiáját és eszköztárát. A brit atom-tengeralattjárók „teljes műveleti függetlenségét” több ízben hangoztatta Blair, hozzátéve, hogy a „kizárólagos” ellenőrzés 2024-ig London kezében marad.

Nagy-Britannia, arra hivatkozva, hogy Anglia kis területű ország, eleve lemondott a szárazföldi telepítésű interkontinentális ballisztikus rakétákról, azok kritikus sebezhetősége miatt. (Egy területileg kis ország védhetetlen akár az atombombázással szemben, nem tudja ésszerűen széttelepíteni sebezhető célpontjait, nincs kellő területi mélysége a légvédelemhez sem.)

Kézenfekvő a kérdés, hogy múlik-e a szigetországon Európa atomfegyvermentes kontinenssé tétele, amikor európai atomhatalomként nincs az európai „szárazföldön” atomfegyvere?

Franciaország atomstratégiai filozófiája külön eszmefuttatás tárgya lesz, itt a brit-francia „atomrokonság” néhány kuriózuma kívánczik megemlítsre a hidegháborús korszak záró-szakaszából. Tudnivaló, hogy 1990-ben Franciaország és Nagy-Britannia volt a két nyugat-európai nagyhatalom, amely nukleáris elrettentő erővel rendelkezett, függetlenül az észak-atlanti tömbtől. Milyen tanácsokat és milyen figyelemztetést kapott London és Párizs a hidegháború alkonyán a németektől?

„Minimális elrettentés Anglia és Franciaország atomfegyvereivel” cím alatt merész, némileg kioktató, sőt célzatos fejtegetést közölt az Europäische Wehrkunde 1990 nyarán. Szembeötlött a cikknek az a megjegyzése, hogy Nyugat-Európában „mindig kétségek voltak az amerikai védőernyővel szemben”, és a brit, illetve a francia atomhaderő életre hívása reagálás volt az „amerikai hitelvesztésre”. „Párizs és London a tengeralattjárókra alapozott atomrakétákkal döntő részt vállalt a nyugat-európai elrettentésből. Mindkettő a Németországhoz való földrajzi közelsége, az Európához fűződő szoros gazdasági és politikai kapcsolataik, nemkülönben tekintélyes csapatkontingensnek németországi állomásoztatása kapcsán közvetlenül érintve van minden Európán belüli konfliktussal, és ez az érintettség atomfegyvertárakra is vonatkozik” – volt olvasható a német hadtudományi folyóiratban.⁴

1992 ellentmondásos év volt Anglia számára olyan értelemben, hogy januárban még elhatárolódott az amerikai–orosz atomleszerelési bejelentésektől, mondván, hogy a maga részéről csak az elrettentő erő „abszolút minimumával” rendelkezik, júniusban viszont már tudatta a világgal: megsemmisítésre kerülnek azok az angol harcászati atom-robbanótöltetek, amelyeket vízfelszíni hadihajókra, a haditengerészeti légierő repülőgépeire, valamint a légierő tengeri őrzőrepülőgépeire telepítettek.

Továbbmenve, 1998. június 18-án azt lehetett olvasni a The Guardianban, hogy a brit kormány „etikai indítékokból” és „leszerelési példamutatásként” csökkenteni

4 Europäische Wehrkunde (WWR), 8/90.

szándékozik a Royal Navy tengeralattjáróin elhelyezett atom-robbanótöltetű rakéták számát, visszavonja megrendelését hét amerikai gyártmányú Trident rakétára.

Előzőleg, 1998. április 1-jétől atomfegyver nélkül maradt a RAF, a brit királyi légiereő, minthogy a munkáspárt választási programjának megfelelően arzenáljából kivonták az atombombákat, amelyeket még 1966-ban rendszeresítettek Tornado gépek számára.

Az egyik mérvadó moszkvai ellenzéki lap, a Nyezaviszimaja Gazeta 1998 nyarán Nagy-Britannia védelmi érdekeit taglaló cikket közölt az angol hadügyminiszter toliból. George Robertson egészen meglepő záradékú írásában hangsúlyozta: „Meg fogjuk tartani a Trident rakétákat, ugyanakkor szorgalmazni fogjuk a nukleáris fegyverzet kölcsönös, kiegyensúlyozott és ellenőrizhető csökkentésére irányuló többoldalú tárgyalásokat, végső célként szem előtt tartva a teljes atomleszerelést.”⁵

Robertson azidőtájt egy másik megnyilatkozásával is meglepte a világot: „Olyan feltételek megteremtése kerül napirendre, amelyek között egyetlen állam sem ítéli úgy, hogy atomfegyverekre van szüksége biztonságának szavatolásához. Az európai biztonság lényeges javulása az utóbbi években azt mutatta, hogy ez nem megvalósíthatatlan cél” – hangzott a hivatalos London állásfoglalása majdnem egy évtizeddel ezelőtt.

1999-re, pontosabban az év végére alig 200-ra csökkent az angol atom-robbanótöltetek száma, így feleannyi töltete maradt a szigetországnak, mint Franciaországnak és Kínának, töredékrésze az amerikai vagy az orosz készleteknek. A „Trident” tengeralattjárókon 96 helyett 48 töltet maradt, a világóceánokon egy időpontban csak egy „Trident” járőrözött, a többiek kikötőkben „pihentek”. A rakétaindítási parancsot néhány napos kivárási-készenléti időszaknak kellett megelőznie, kizárva valamilyen elhamarkodott „azonnali indítás” lehetőségét.

Évtizedünk második fele némileg lelohasztotta, pontosabban kétértelművé tette Anglia fegyverzetkorlátozási erőfeszítéseit. Még kormányfőként Tony Blair 2006. december 4-én egyszerre ígérte a brit nukleáris „csapásmérő erő” korszerűsítését és csökkentését. A hivatkozási alap amerikai mintára a megbízhatatlan államok aknamunkája és az államilag támogatott terrorizmus volt, ami „oktalan és veszélyes döntéssé” tenné London lemondását a nukleáris elrettentő erő birtoklásáról.

Blair bejelentette – nem túl elhamarkodottan –, hogy a brit haderők rendelkezésére álló atom-robbanótöltetek számát 2020-ig egyötödével, azaz 200-ról 160-ra csökkentik, a flottánál pedig négy helyett csak három rakétás tengeralattjáró marad.

2008 elején London ismét biztató ígérettel jelentkezett. Az új brit kormányfő, Gordon Brown január 21-én Delhiben, az indiai kereskedelmi kamarában kijelentette: országa ott lesz annak a kampánynak az élvonalában, amely az atomhatalmak nukleáris leszerelését szorgalmazza, hogy elejét vegye újabb államok atomfegyverhez jutásának, végső fokon pedig egyengesse az utat az atomfegyvermentes világ felé. Két héttel később, február 4-én a genfi leszerelési tárgyaló fórumon Des Browne brit védelmi miniszter az öt „deklarált” atomhatalom új koncepciójú tárgyalását szorgalmazta egy olyan egyezmény kimunkálása érdekében, amelynek végrehajtása

5 Nyezaviszimaja Gazeta, 1998. augusztus 6.

megmutatná a nukleáris eszközökkel nem rendelkező országoknak, hogy az atomhatalmak „visszavonhatatlan lépéseket tesznek az atomleszerelés megvalósítására”.

Barrow-in-Furness hajógyárában 2007. június 10-én bocsátották vízre a több mint egy évtizede első új angol atomhajtóműves tengeralattjárót, az „Astute”-ot, amely még az idén a Royal Navy egy „idősebb” tengeralattjáróját lesz hivatott felváltani. Tizenöt évvel ezelőtt ugyaninnen került ki a „Trident” búvárhajó-négyes első példánya. A 2007-es elképzelések szerint az új tengeralattjárónak is lehet akár három „testvérkéje”, mindegyik atom-robbanótöltetek célbajuttatására alkalmas, több ezer kilométer hatótávolságú rakétákkal...

2008 januárja Dél-Európában ünnepélyes epizóddal jelezte, hogy a kontinens atomfegyver-mentesítése nem merült teljesen feledésbe. Az Egyesült Államok bezárta atomhajtóműves tengeralattjáróinak a La Maddalena olaszországi szigetcsoporthoz tartozó Santo Stefano nevű szigetén még 1972-ben létesített támaszpontját. A csillagos-sávós lobogót félezer meghívott vendég jelenlétében ünnepélyesen vonták le január 25-én.

Franciaország atomelrettentési eszköztára

1960. február 13-án, tehát közel fél évszázaddal ezelőtt, kora reggel fülsiketítő robbanás törte meg a Szahara csendjét: Reggane térségében Franciaország kipróbálta első „atomszerkezetét”. De Gaulle elnök táviratot küldött Guillaume tábornoknak, a kísérlet vezetőjének: „Hurrá Franciaország! Ma reggeltől még erősebb és még büszkébb lesz!”

Miután a francia nemzetgyűlés elutasította az „európai védelmi közösséget”, 1954 végén a Mendes-France kormány hozott döntést a francia nukleáris csapásmérő erő felfejlesztésére. A Szovjetunió – vélekedtek Párizsban – egyre inkább olyan helyzetben van, hogy megsemmisítő válaszcsepásban részesítheti az Egyesült Államokat, így kérdésessé vált Washington korábbi, feltétlen nukleáris elkötelezettsége Nyugat-Európa mellett. Ilyen körülmények között egy francia atomhaderő erősítheti a NATO „elrettentési potenciálját”, egyben hozzájárulhat a szövetségben belül a „döntési központok” számának növeléséhez...

Pierre Gallois tábornok, mérvadó francia teoretikus 1962 december elején a Newsweeknek adott nyilatkozatában jelezte, hogy Franciaország mindaddig nem hajlandó megegyezni az atomfegyver-kísérletek betiltásáról, amíg nem lesz annyi atomfegyvere, mint az atomhatalmak bármelyikének...

Ha Franciaországról volt szó, Európa azonos véleményen volt: Jacques Chiracig bezárólag az Ötödik Köztársaság valamennyi elnöke azzal az igénnyel lépett fel, hogy a nemzetközi parketten megőrzi a francia nemzet nagyságát és függetlenségét. A nagyság ismerve a világméretű befolyás, valamint a nemzeti döntőképeséggel párosult szuverenitás. Mindkettő nagymértékben érinti a „Grande Nation” biztonságának kérdéseit. Ennek a biztonságnak központi eleme lett a „nemzeti elrettentés”, eszköze a „force de dissuasion”, amelynek kiépítését Charles de Gaulle az 1950-es évek végén rendelte el és az amerikai ellenállás dacára meg is valósította.

A kelet-nyugati szembenállás idején Franciaország a „gyengék az erősek ellen” formulával jelzett stratégia alapján viszonylag kicsiny, de eléggé tekintélyes atompo-

tenciállal kívánta a lehetséges agresszort olyan nagyságrendű károk lehetőségével szembesíteni, amelyek elrettentették a támadástól. Párizs nyomatékosan hangsúlyozta, hogy nem hadviselési, hanem fékentartási eszköztárról van szó. Ez a doktrína az 1989–90-es fejlemények után is érvényben maradt, sőt megerősítést nyert az 1994-es Fehér Könyvvel, amelynek négy hadászati funkcióra való utalása egészen a közelmúltig hatályban volt a következő megfogalmazásban: *a francia állampolgárok védelme, a fegyveres erő kivetítése az államhatáron túl, a válságok megelőzése és a nukleáris elrettentés.*

2006 elején, a francia államelnök egyik beszéde után (Ile Longue) olyan benyomás támadt, hogy az elrettentést illetően módosult a francia katonai doktrína: a „gyengék az erősek ellen” elvet, amely a hidegháború szellemét idézte, felváltotta az „erős a gonosszal szemben” elv, egy olyan korszak termékeként, amikor terjed az atomfegyver és kevésbé megbízható rendszerek is megpróbálnak tömegpusztító fegyverekre szert tenni. Louis Gautier, a francia szocialisták stratégiai felelőse sietett lerögzíteni: az elnöki megnyilatkozás megerősítette azt az elvet, amely Franciaország-szerre nagy elfogadottságnak örvend, nevezetesen, hogy a francia nukleáris fegyverek kizárólag elrettentési és nem „hadászati” fegyverek.

A francia fegyveres erők korszerűsítésének 1998 és 2000 között megerősített programja, amely az M51-es óceáni rakétákat hordozó tengeralattjárók négyesének megépítését, a Rafale gépekre tervezett ASMP rakéta hadrendbe állítását irányozta elő, Gautier szerint a francia csapásmérő erőt változékonyabbá, sokoldalúbbá tette, az alkalmazkodóbb doktrína többféle forgatókönyvet irányzott elő azokkal az államokkal szemben, amelyek tömegpusztító fegyverekre tettek, tesznek szert, akár a jövőben is.

Louis Gautier ugyanakkor figyelmeztetett: Chirac elnök beszéde kétértelműséget vitt a terrorista veszély kérdésébe, szétzilálta a doktrínát. „Az atomfegyver – mutatott rá – hasznavetetlen a terrorizmus elleni harcban, a terrorizmus éppen a katonai megfontolások szétzilálására törekszik. Senki nem gondolhat komolyan nukleáris válaszcsepásokra merényletek után, legyenek azok akár olyan súlyosak, mint amilyenek szeptember 11-én érték az amerikaiakat, akik gondolni sem mertek ilyesmire. A »terrorista államok« kategória óvatosságra int. Olyan benyomás támadhatna, hogy Franciaország átveszi a »lator országok« amerikai terminológiáját” – figyelmeztetett írásában a józanul nacionalista francia elemző.⁶

Ami Franciaország atomelrettentési eszköztárát illeti, az óceáni és légi összetevőre tagolódik. Atom-robbanótöltetű M45 típusú rakétákat hordoz négy atomhajtóműves tengeralattjáró: az „ifjabb” generációhoz tartozó Le Triomphant, Le Téméraire és a Le Vigilant, valamint az „idősebb” L’Inflexible, amelynek funkcióit 2010-ben a már M51 típusú rakétákkal felszerelt Le Terrible veszi át. Az M45-ösnél nagyobb találati pontosságú és nagyobb hatótávolságú (6000–8000 km) M51-es interkontinentális ballisztikus rakéta különböző hatóerejű 1–6 atom-robbanótöltet célba-juttatására lesz alkalmas.

A légi összetevő kettős: a légierő három Mirage 2000 N repülőgép-százada és a haditengerészet Etendard gépei alkotják, ez utóbbiakat a Charles-de-Gaulle repülő-

6 Le Monde, 2006. január 24.

gép-hordozó fedélzetén helyezték le. Mindkét géptípushoz ASMP rakétákat rendszerezítettek.

Franciaországnak új elnöke van, aki jelöltként elkötelezte magát mind egy határozott „európaiság”, mind egy szélesebb, ambiciózusabb atomstratégia mellett.

„Külpolitikai programját körvonalazva a francia elnökjelölt, Nicolas Sarkozy a francia atomelrettetés bővítését szorgalmazta” – ezzel a mondattal vezette fel a svájci Neue Zürcher Zeitung tavaly a francia politikus 2007. február 28-ai beszédének ismertetését, amelyben Sarkozy hangsúlyt tett Európa nagyobb autonómiájára Amerikával szemben, követelte, hogy Amerika engedjen nagyobb szabadságot Franciaországnak és Európának az Egyesült Államok iránti barátsága, de véleményeltérései hangoztatásában is. Az Elysée várományosa a védelmi politikát Franciaország függetlensége eszközének nevezte, prioritást ígért a francia atomelrettetés politikai és technikai hitelessége megőrzésének. „Franciaország létérdekei, amelyeknek semmi bevétele atomcsapást válthatna ki – mondotta –, egyre növekvő mértékben kapcsolódnak a szomszédos és baráti országok biztonságához. A francia atombiztosíték ezért megvitatás tárgya lehet annak a kérdésnek a kapcsán, hogy még pontosítandó feltételek mellett nem kell-e kiterjeszteni ezt a biztosítékot Franciaország határain túlra, európai szomszédaink javára.”

Az önérzetes északkeleti szomszéd gúnyos reagálása nem váratott magára.

A német Der Spiegel „lelkesítő elgondolásként” említette az új francia államfőnek azt a kijelentését, hogy az országa által birtokolt „nukleáris védernyő” a szomszédokat is oltalmazza és ez így van jól. „A németek most már eltöprenghetnek, hogy politikai részvényesei is legyenek a francia nukleáris arzenálnak” – állt a cikkben, amelynek szerzői megjegyezték, hogy a német kancellár és külügyminisztere nem jutott szóhoz. Utalva arra, hogy Németországban tabu az atombombákért való társfelelősség, emlékeztettek rá, hogy Jacques Chirac tizenkét évvel korábban már óvatosan előállt ezzel a gondolattal, de hamar rájött, hogy ennek semmi értelme.⁷

Sarkozy múlt februári programbeszédében egyértelműen síkraszállt a második francia repülőgép-hordozó megépítése mellett, de mindjárt hozzáfűzte, hogy ez nem történhet „európai kapcsolatrendszerben”. Átvéve a NATO világméretű szerepvállalásának már korábbi francia elutasítását, nemkívánatosnak nevezte, hogy az az ENSZ-nek konkurencia legyen.⁸

Két hónappal hivatalba lépése után az új francia államfő első katonai szemleútja a Brest közelében fekvő Longue szigetre vezetett, ahol a francia atomhajtóműves rakétás tengeralattjárók „parkolnak”. Nicolas Sarkozy minden szükséges eszközt megígért 2007. július 13-án arra az esetre, ha veszélybe kerülnének Franciaország „létérdekei”, beleértve „az atomtűz meggyújtását”. A Le Monde a vizitről beszámolva utalt arra, hogy „becslések szerint” Franciaország 200–300 atom-robbanótöltettel rendelkezik, emlékeztetett Sarkozy egy korábbi állásfoglalására, miszerint a francia elrettetés a „ráfördítés-hatékonyság” optimalizálásának szabályára épül, továbbá, hogy „helyére kívánja tenni” az atomfegyver-alkalmazási doktrínát.

7 Der Spiegel, 38/2007. S. 28.

8 Neue Zürcher Zeitung, 2007. március 1.

Lényegében ezt a komplex felfogást tolmácsolta az új francia védelmi miniszter, Hervé Morin is, aki 2007. szeptember 12-én Toulouse-ban deklarálta: „Franciaországnak meg kell őriznie döntési önállóságát és olyan katonai hatalomnak kell maradnia, amely a katonai képességek teljes állományával rendelkezik.”

* * *

Beígért és némi óvatos derűlátásra ösztönzést adó – igaz, nem európai – záró-mozzanatként annyit, hogy nem kontinentális, hanem szubkontinentális szinten Közép-Ázsia is megelőzte Európát az atomfegyver-mentesség vonalán. Kazahsztán, Kirgizia, Tádzsikisztán, Türkmenia és Üzbegisztán államfői 2006. szeptember 8-án a kazahsztáni Szemipalatyinszkban szerződést írtak alá a közép-ázsiai atomfegyvermentes övezet intézményesítéséről. (Az orosz határtól 50 kilométerre levő Szemipalatyinszk volt valamikor a szovjet kísérleti atomrobbantások egyik színhelye.)

Miután Mongólia 1992-ben atomfegyvermentes országnak nyilvánította magát, Iszlám Karimov üzbég elnök 1993-ban javasolta először Közép-Ázsia atomfegyvermentessé nyilvánítását. Az öthatalmi szerződés az országok egész területére és légtérére is vonatkozik. Rendelkezéseinek végrehajtását a bécsi Nemzetközi Atomenergia-ügynökség ellenőrzi.

Másik – második – záró-mozzanatként annyit, hogy tisztázottabb lehetne az euró-atlanti térségre vonatkozólag a NATO-tag atomhatalmakra konkretizálva a „nemzeti” és a „koalíciós” atompotenciál és döntéshozatali mechanizmus viszonya, a deklarált atomelrettentési függetlenség és a feltételezett szövetségi atomelrettentési együtt-cselekvési kötelezettség viszonya regionális érdekeltérések és fenyegetettségi különbségek esetén. „Titokzatos” háttérrel sejtet, hogy sem Brüsszelben, sem Washingtonban, sem Párizsban, sem Londonban nem egyértelműsítik a válaszokat a következő kérdésekre:

- az Egyesült Államok nukleáris fegyvertára milyen értelemben és milyen mértékben NATO-atomfegyvertár?
- van-e integrált NATO-atomarzenál?
- NATO-alárendeltségű-e a brit és a francia nukleáris fegyverzet, vagy van-e tényleges alkalmazási önállósága, milyen esetben és milyen mértékben?
- van-e valamely NATO-tagállamnak „vétó-joga” valamely NATO-tag atomhatalom nem kollektív döntés alapján eszközölt atomcsapásával – akár megelőző atomcsapásával – szemben?
- tekinthető-e egy amerikai, egy brit, egy francia „elrettentés” kollektív „NATO-elrettentésnek”?
- mi a minősítése egy NATO-atomhatalom terrorizmus-ellenes atomfegyver-alkalmazásának, ha ez a terrorizmus nem kollektívan az egész tömböt veszélyezteti?

Tucatnyi hasonló kérdést lehetne felvetni akár európai, akár egyéb regionális-kontinentális vészhelyzet kapcsán, de minthogy ilyen kérdések felvetése ellen kiforrott koalíciós tapintat szól, indokolt nemcsak az amerikai, hanem a brit és a francia nukleáris potenciállal és alkalmazási feltételrendszerrel – itt is megengedhető határok között – legalább „virtuálisan” foglalkozni.

Deák János

A katonai stratégiák változásai és fejlődésük lehetséges irányai

A szerző a hadtudomány és a fegyveres küzdelem elméletében végbement változásokra hivatkozva vázolja a katonai stratégia tárgyát és tartalmát, majd bemutatja az Amerikai Egyesült Államok és az Oroszországi Föderáció katonai stratégiájának új elemeit, a két nagyhatalom fegyveres erői fejlesztésének főbb irányait. A tanulmány zárórészében, a katonai konfliktusok jellegéből kiindulva, utal néhány olyan, a katonai erők alkalmazásával kapcsolatos kérdésre, problémára, amellyel a hadtudomány kutatóinak a jövőben foglalkozniuk kell.

A hadtudományban,¹ azon belül a fegyveres küzdelem elméletében és gyakorlatában, mindenekelőtt a katonai stratégiában mélyreható változások következtek be a hidegháború befejezését követően. A dolgozatom tárgyát képező katonai stratégiai gondolkodás változásait illetően azt látjuk, hogy a hidegháborút követően a szemünk előtt váltak semmivé az addigi katonapolitikai illetve katonai stratégiai koncepciók. A világ vezető katonai hatalmai, illetve a katonai szövetségek az 1990-es években szinte egyidejűleg vetették el és cáfolták meg a katonai erők bevetésének céljairól, eszközeiről és módjairól vallott korábbi elképzeléseket. Hibásnak nyilvánították a katonai biztonság szavatolásának alapelveit, elvetették, illetve módosították a haderők fenntartásának és fejlesztésének korábban elfogadott elveit.

Mindennek okai elsősorban a vezető katonai hatalmak, szövetségek politikájának változásaiban, a globalizáció, illetve a regionalizáció felgyorsulásában, a tudományos-technikai-technológiai fejlődés legújabb eredményeinek hatásában, egyes korábbi közép- illetve nagyhatalmak egyenlőtlen fejlődéséből – előretöréséből, vagy lemaradásából – következő új világrend kialakulásában keresendők. Ez a folyamat, illetve a rendkívül tragikus eseményeknek a bekövetkezése, mindenekelőtt a 2001. szeptember 11-i terrortámadás, meghatározó hatással voltak és vannak a katonai erők alkalmazására vonatkozó politikai-katonai gondolkodásra.

1 „A hadtudomány a nemzetközi és nemzeti biztonságot fenyegető kihívások és veszélyek ellen alkalmazott katonai erők és eszközök sikerét meghatározó elméleti tételek és gyakorlati tapasztalatok összefoglaló ismeretrendszere.” (Az MTA Hadtudományi Bizottsága és köztestületi tagságának állásfoglalása, Hadtudomány 2007/1. szám, 14. oldal)

Mindebből nem következik, hogy az egyetemes hadtudomány, illetve a nemzeti és szövetségi katonai stratégiák minden tétele érvényét veszítette volna. A fegyveres küzdelem, a háború elvei és törvényszerűségei, a történelmi és nemzeti hagyományok erősebbnek bizonyultak, mint a politikai ambíciók. Sőt, a nemzeti hagyományokat a politika több országban felerősíti, ezzel motivációs és emocionális alapot képez a haderő-fejlesztése, illetve – politikai céllal történő – bevetetősége érdekében.

A katonai stratégia kapcsolatrendszere a politikával, a diplomáciával, a gazdasággal lényegesen bonyolultabbá vált az idők során. Mindazonáltal a *katonai stratégia teljes egészében a politikának van alárendelve* napjainkban is, az határozza meg céljait, feladatai jellegét és általános irányultságát. A katonai stratégia mindenkor az államok azon törekvéseit szolgálta, hogy a fegyveres erőiket és eszközeiket miként tudják alkalmazni politikai céljaik elérése érdekében.

Egy további összefüggés szintén figyelmet érdemel. A ma értelmezett fogalmi körben megjelent a *nemzeti katonai stratégia* mint a nemzeti biztonsági stratégiából levezetett, a katonai biztonsággal, a nemzeti katonai erő létrehozásával, fenntartásával, fejlesztésével, illetve alkalmazásával összefüggő hivatalos állami nézeteket tartalmazó dokumentum. Ebből adódóan a tanulmányban a katonai stratégiát több vonatkozásban kettős jelentésben értelmezem: általános és egyetemes értelemben, tehát minden államra, szövetségre vonatkozóan, illetve államspecifikus, vagyis nemzeti, csak az adott országra vonatkozó értelemben. Ugyanakkor, bár a katonai stratégia, illetve a nemzeti katonai stratégia fogalmilag nem minden tekintetben hordozzák ugyanazt a tartalmat, egyes területeken lényegi különbségek is vannak köztük, de fontos kérdésekben az értelmezések megegyezhetnek, vagy igen közelállóak lehetnek. Más szavakkal: a katonai stratégia mint az egyetemes hadtudomány szakága – általános értelmű, a nemzeti katonai stratégia pedig specifikus tartalommal bír.

A *katonai stratégia vezető helyet foglal el a hadtudományban*. A hadtudomány keretei között a katonai stratégia határozza meg a követelményeket a hadművelleti elmélet és gyakorlat, valamint a harcászat irányában, feladatokat szab részükre, meghatározza az egységes célokat, amelyek elérése során a hadművelleti elmélet és a harcászat alá van rendelve a katonai stratégiának. A harctevékenységek, illetve a hadműveletek, amennyiben nem a katonai stratégia célkitűzései szerint folynak, végső soron nem csak feleslegesek és értelmetlenek, hanem a vereség okaivá és válhatnak. Ezzel együtt a harcászat és a hadművelleti elmélet (gyakorlat) a katonai stratégia számára alapokat szolgáltat, csak általuk reprezentálhatja saját lehetőségeit.

A katonai stratégia értelmezése a történelem során koronként és országonként (szövetségek és koalíciók függvényében) állandó változásban volt. Fejlődésének első időszakában a katonai stratégia a katonai ismereteket átfogóan értelmezte, az egész hadügy szintézisének, integrációjának és általánosításának számított. Ebből adódóan a katonai stratégia tárgya, egyben kutatási területe a korábbi időszakokban maga a *háború* volt. A történelmi tapasztalat azonban azt mutatta, hogy a háború nagyon bonyolult, összetett és többoldalú társadalmi-politikai jelenség, ezért a fegyveres küzdelem és általában a háború minden kérdését nem lehet a katonai stratégia korábban értelmezett keretei között vizsgálni. Ezért ma a háború több tudományterület, tudományág, a hadtudomány mellett a társadalomtudományok, természettudományok,

műszaki tudományok és más tudományágak és szakok vizsgálatának tárgya. Ezzel együtt fontosnak tartom a katonai stratégia fogalmának, tárgyának, kapcsolatainak és változásainak értelmezését, aktualizálását.

Ebben a tanulmányban ismételtelen megkísérlem a jelenlegi, illetve a belátható közeli és középtávú időszakokban bekövetkező háborúk és fegyveres konfliktusok jellegére, a változások tendenciáira vonatkozó katonai stratégiai nézetek áttekintését. Mindenekelőtt célszerű rögzíteni illetve pontosítani a katonai stratégiának – mint a hadtudomány, azon belül a hadművészet meghatározó alkotóelemének – a tárgyát, illetve tartalmát.

A katonai stratégia tárgya és tartalma

A katonai stratégia az államok illetve katonai szövetségek – a legutóbbi időszakban „erőközpontok” – elméleti, tudományos, egyes esetekben ideológiai háttérű nézetrendszere, egyben gyakorlati tevékenysége a katonai biztonság szférájában.

A katonai stratégia elmélete: azon tudományos ismeretek rendszere, melyek a háborúk jellegéről, a háborúk – katonai eszközrendszerek fenntartása által történő – elkerülésének (más módon fogalmazva: az elrettentésnek, visszatartásnak) lehetőségéről, az államok illetve szövetségek katonai védelemre történő felkészüléséről, összességében a háborúk illetve stratégiai méretű haditevékenységek lefolyásának módjairól és formáiról szólnak. *A katonai stratégia gyakorlati oldala:* az állami és a katonai felsővezetés tevékenysége, amely általában a háborúk elkerülésére, avagy megelőző háború indítására, az államok, szövetségek háborúra, fegyveres konfliktusokra illetve védelemre történő felkészítésére irányul, de egyben magába foglalja az államok, szövetségek fegyveres erőinek irányítását is a háborúk, fegyveres konfliktusok időszakában.

Ebből is következően az egyetemes hadtudományi gondolkodásban az fogadható el, hogy a katonai stratégia kutatásának tárgya – a háború legfőbb, legspecifikusabb megjelenése formája a fegyveres küzdelem legyen, mégpedig annak legfelsőbb, stratégiai szintje, amely lényegében átfogja a haditevékenységek előkészítésének, lefolyásának, illetve a visszatartásnak (elrettentésnek) legfontosabb aspektusait.

A katonai stratégia tartalma a történelmi és tudományos tapasztalat alapján az alábbiakban foglalható össze:

- a korszerű háborúk valószínű jellegének, hadászati tartalmának feltárása és elemzése, a háborúk és fegyveres konfliktusok elkerülésének, az elrettentésnek illetve a visszatartásnak vizsgálata;
- a fegyveres erők feladatainak meghatározása a háborúk, fegyveres konfliktusok időszakára, valamint az erőforrások, illetve a stratégiai tartalékok szükségletének számvetése és biztosítása;
- a háború és a hadászati méretű katonai műveletek végrehajtása, illetve az azokban való részvétel, valamint az azokra való felkészítés módjainak, formáinak és lehetséges körülményeinek az elméleti megalapozása;
- a fegyveres erők alkalmazásának megtervezése a valószínűsíthető háborúkra illetve hadászati műveletekre, az összhaderőnemi illetve önálló haderőnemi hadászati műveletek többváltozatú terveinek kidolgozása;

- a fegyveres erők irányítása és vezetése békeidőszakban és háborúban; műveleteinek hadászati szintű logisztikai támogatása, ellátásának irányítása és a fenntartásával illetve fejlesztésével kapcsolatos katonai – stratégiai követelmények kidolgozása;
- az ország (állam), szövetség katonai védelemre történő felkészítésével kapcsolatos követelmények meghatározása;
- a világ más vezető hatalmai, szövetségei, a válságkörzetek és szomszéd régiók illetve államok háborúra, hadászati méretű katonai műveletekre (haditevékenységekre) való felkészülésének, háborúra, haditevékenységek megkezdésére vonatkozó nézeteiknek és lehetőségeiknek (potenciáljuknak), valamint tényleges lépéseiknek, fentiekre utaló rendszabályok bevezetésének felderítése és értékelése.

A katonai stratégia fenti tartalmi elemei a világ vezető katonai hatalmainál, mind a katonai szövetségeknél, mind pedig más, kis- és közepes hatalmaknál ma egy sor, *megválaszolatlan kérdést és aktuális problémát vetnek fel*. Az új évezred első éveit mutatják, hogy a világban, a katonapolitikai helyzetekben bekövetkező igen gyors változásokra nem minden esetben voltak, és ma sincsenek olyan adekvát válaszok, melyek hatékonyan és eredményesen semlegesíthették volna a katonai biztonság terén jelentkező veszélyeket illetve fenyegetéseket.

A témában a kutatót leginkább foglalkoztató kérdések közül a következőket érdemes felvetni: Helyes úton jár-e a hadtudomány, tud-e elméleti útmutatót adni napjainkban? A katonai stratégia képes-e megújulni és hatékonyan közreműködni a politikai célok elérése érdekében? Mi a teendő, hogy a napjainkban folyó válságreagáló, illetve béketeremtő-békefenntartó műveletekben a katonai feladatok eredményesebben legyenek végrehajtvá?

A sokakban megfogalmazódó, de ki nem mondott kérdés – véleményem szerint – talán az, hogy – figyelembe véve a ma is rendelkezésre álló hatalmas katonai potenciálokat és a fegyveres erők lehetőségeit – vajon képes-e a hadtudomány, illetve a katonai stratégia elmélete helyes irányt mutatni, hatni a politikára, annak érdekében, hogy a nagyméretű katonai konfliktusok és háborúk elkerülhetőek legyenek, bekövetkezésük esetén pedig eszkalációjuk visszafogható, pusztító hatásuk csökkenthető, a haditevékenységek pedig megállíthatóak, illetve kezelhetőek legyenek?

A hadtudomány és a katonai stratégia egyik központi kérdése ma az, hogy *prognózist tud-e adni a belátható jövőben bekövetkező háborúk és fegyveres konfliktusok jellegére és hadászati tartalmára*. Az természetesen filozófiai jellegű vita tárgya lehet, hogy a prognózisok mennyire lehetnek helyesek illetve teljesek, egyáltalán képesek vagyunk-e előre látni a bekövetkező eseményeket, háborúkat, fegyveres konfliktusokat? A hadtudomány kutatói is tisztában vannak azzal, hogy a prognózisok igen nagy hibaszázalékkal készülhetnek el. Ezzel együtt számos olyan új elméleti munkával találkozhatunk a külföldi szakirodalomban is, melyek új háborús elméleteket tartalmaznak és nagyon tanulságosak, helyességük azonban csak részben igazolódik. Az is belátható, hogy csak a „tudományosság” elfogadtatása érdekében készíteni prognózisokat – nem csupán értelmetlen, hanem etikátlan is.

A nem kevésbé fontos dilemma – nézetem szerint – az sem, hogy a felgyorsult tudományos-technikai forradalom, a hadügyi forradalom korszakában a „háború” fo-

galma, illetve tartalma megváltozik-e? A háború fogalmát már korábban kiterjesztették a politikai küzdelmek minden szférájára, így elfogadtuk a hidegháború, a gazdasági háború, a pszichológiai háború, vagy az információs háború fogalmát. Nézetem szerint azonban a háború fogalmában illetve tartalmában bekövetkezett változások nem érintik a háború lényegét, amely klasszikus értelemben nem más, mint *a politikai célok elérése a fegyveres küzdelem (harc) eszközeivel.*

Itt fontos lenne tisztázni, hogy *mit értsünk a fegyveres küzdelem (harc) eszköze fogalom alatt.* A hagyományos fegyverek, fegyverzetek, eszközök és harci anyagok értelemszerűen ide tartoznak – a hideg fegyverektől a tűzfegyvereken keresztül a tömegpusztító fegyverekig, illetve a nagy pontosságú fegyverrendszerekig. A kérdés az, hogy a fegyverként alkalmazott élőlények, eszközök, anyagok vagy a szándékosan előidézett szennyezések, fertőzések, járványok, súlyos következményekkel járó természeti jelenségek, katasztrófák, az energia-, az élelem-, vagy a vízellátás ellenséges szándékkal, illetve katonai céllal történő megghiúsításának, akadályozásának eszközei miképpen értelmezhetőek? Ugyancsak felmerült a legutóbbi időszakban az informatikai rendszerek támadásának, működésképtelenné tételének kérdése.

Ami a háború, a fegyveres konfliktus tartalmát illeti, abban – természetes módon – megjelenik a küzdelem minden formája, így a gazdasági, politikai (diplomáciai), ideológiai és az információs harc, de döntő jelentőségű a fegyveres küzdelem lesz. A fegyveres küzdelem fogja visszatükrözni a háború hadászati tartalmát és jellegét, illetve a háború főbb mutatóit (strukturális elemeit), mint a háború indításának módját, a háború hadászati céljait, a háború során végrehajtandó hadászati feladatokat, a háború méreteit, az alkalmazandó fegyverek fajtáit, és összességében a haditevékenységek formáit és jellegét.

A háborúról, illetve a katonai stratégiáról alkotott és ma még uralkodó gondolkodás általában az elmúlt háborúk, fegyveres konfliktusok tapasztalatainak elméleti feldolgozásán alapszik. Ezeket az elemzéseket, különösen a legutóbbi háborúk, fegyveres műveletek tanulságának feldolgozását és figyelembevételét rendkívül fontosnak tartom, és azt gondolom, hogy a jövő háborúi jellegének megértése céljából érdemes áttekinteni a világ vezető katonai hatalmainak – mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államoknak és az Oroszországi Föderációnak – mai, legújabb nézeteit a vizsgált területen².

Az Amerikai Egyesült Államok katonai stratégiájának új elemei

Az Egyesült Államok védelempolitikája, illetve katonai stratégiája napjainkra vitát váltott ki a szövetségesek körében is. A vitát elsősorban azok a fegyveres beavatkozások váltották ki, amelyeknél felmerült a katonai művelet jogosságának kérdése. Így mint ismert, több állam (szövetséges és nem szövetséges) felvetette a 2003. évi iraki beavatkozás esetében is, hogy az nem volt összhangban az ENSZ alapokmányával.

2 Fontosnak tartom más hatalmak – mint Kína, India, de az európai középhatalmak (Franciaország, Németország, Nagy-Britannia) és más országok katonai stratégiáinak vizsgálatát is, de a dolgozatom keretei most ezt nem teszik lehetővé.

A fegyveres önvédelemre, vagyis az agresszió visszaverésére való jogot a nemzetközi közösség elfogadja, és hivatalosan rögzítette az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmányának 51. cikkében. Az *agresszió fogalmát* pedig az ENSZ 3314. számú határozata tartalmazza, miszerint: agresszióknak kell tekinteni valamely állam fegyveres erőinek alkalmazását másik állam szuverenitása, területi sérthetlensége, vagy politikai függetlensége ellen, illetve bármilyen más módon történő támadást, amely összeegyeztethetetlen a szervezet alapokmányával.

Figyelembe véve – egyik oldalról – a fentieket, más oldalról a hidegháború utáni helyzetben a válságócok felszámolásának szükségességét, az Egyesült Államok és a NATO szemszögéből pedig különösen a 2001. szeptember 11-ei terrortámadást, érthető a megosztottság a közelmúlt fegyveres konfliktusai, háborúi tekintetében. Kétségtelen, hogy a hidegháborút követő időszak azon katonai műveletei, melyeket a NATO illetve az Egyesült Államok vezetett koalíciók hajtottak végre, mint Jugoszláviában, Afganisztánban, Irakban nem minden esetben voltak összeegyeztethetőek az ENSZ Alapokmányával, egyes esetekben a NATO Alapokmányával.

Az Egyesült Államok biztonsági és védelempolitikájának alapvető téziseit az elnöki, a védelmi miniszteri, valamint a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága elnöke által jegyzett dokumentumokban érdemes tanulmányozni. A hivatalos állásfoglalások egyértelműsítik, hogy *az Egyesült Államok a háborút a nemzetközi kapcsolatok nem csupán megengedhető, hanem egyes esetekben szükséges formájának tekinti a külpolitikai céljainak realizálása érdekében.* Az Államok katonapolitikai és nemzeti biztonsági dokumentumainak egyik legfontosabb tézise napjainkban a *katonai erő megelőző alkalmazása a nemzeti érdekek védelme céljából.*

A NATO és kiemelten az Egyesült Államok stratégiai dokumentumai tartalmazzák mind a korlátozott háborúk lehetőségét akár hagyományos, akár nukleáris fegyverek alkalmazásával, de nem zárják ki az átfogóbb, nagyobb méretű háború lehetőségét sem hagyományos, vagy nukleáris fegyverek bevetésével.

Az Egyesült Államok meghatározónak tekinti a politikai célok elérését a háborúkban, fegyveres konfliktusokban, aminek realizálása nyilvánvalóan el sem lenne képzelhető az amerikai fegyveres erők egyedülálló műveleti és harci képessége és lehetőségei nélkül. Mindazonáltal az amerikai vezetésű válságreagáló műveletek kapcsán – különösen az iraki műveleteket illetően – több kutató felveti, hogy ezek katonai kudarcként is értelmezhetőek. Ezzel részben egyet is lehet érteni, hiszen a haderők nem voltak felkészülve a szembenálló felek gerilla-terrorisztikus jellegű harcmodorára, de az ún. „demokratikus átalakulás”-t nem értő, ellenző lakosság ellenállására sem.

Ugyanakkor, ha a jelenlegi helyzetet alaposabban áttekintjük, úgy megállapíthatjuk, hogy a hidegháborút követő időszakban végrehajtott katonai műveletek az Egyesült Államok számára jelentős politikai és stratégiai eredményeket hoztak. Ha elfogulatlanok akarunk maradni (szövetségesünket illetően), úgy geopolitikai megközelítésben és a végrehajtott *műveletek geostratégiai tartalmát vizsgálva meg kell állapítanunk a következőket:*

- a koszovói válság felszámolása érdekében 1999-ben végrehajtott *Jugoszlávia elleni* műveletek eredményeképpen megerősödött az Egyesült Államok és a NATO befolyása a Balkánon, illetve ez volt az első jelentősebb NATO-had-

művelet az Észak-atlanti Szövetség Szervezetének alapokmányában rögzített felelősségi területen kívül;

- az *Afganisztánban* 2001-ben és azt követően végrehajtott katonai műveletek azt eredményezték, hogy az Egyesült Államok és a Szövetség behatolt Közép-Ázsiába, ezzel csökkentették más államok befolyását a térségben;
- az *Irakban* 2003-ban végrehajtott hadműveletek, illetve az azt követő időszak katonai műveletei eredményeképpen gyakorlatilag kontroll alá került a stratégiaiul rendkívül fontos Perzsa-öböl térsége az olajtartalékaival egyetemben.

Bár a háborúk és fegyveres konfliktusok indításakor a tervek végrehajthatósága nem minden esetben bizonyosodik be, a fentebb vázolt geostratégiai eredményeket konstatálva a kutatóban megfogalmazódik az a feltételezés, hogy éppen ezek lehetnek az eredeti célok és a fegyveres erők bevetésének okai. Amennyiben a fenti gondolatsort elfogadjuk, meg kell állapítanunk, hogy az Egyesült Államok, illetve a NATO által vezetett fegyveres beavatkozások (háborúk, fegyveres konfliktusok) a Balkán, a Közel-Kelet és Közép-Kelet térségében céljaikat alapvetően elérték, végső soron – függetlenül a katonai és polgári áldozatok nagy számától és a jelentős anyagi-gazdasági veszteségtől –, a politika oldaláról akár sikerként is felfoghatóak lehetnek.

Az Egyesült Államok nemzeti katonai stratégiája³, melyet 2004-ben fogadtak el, tartalmazza az *amerikai fegyveres erők fejlesztésének irányait* rövid- és középtávra. A dokumentum meghatározza azokat az alkalmazási módokat, valamint a szükséges erőket és eszközöket is, amelyek – a katonai-stratégiai helyzet függvényében – szükségessé lesznek az ellenség feletti fölény létrehozásához a XXI. század katonai műveleteiben.

Az amerikai nemzeti katonai stratégiában külön hangsúlyozzák, hogy az ellenség feletti erőfölényt nem az erők és eszközök mennyiségével, hanem a szükséges körülmények megteremtésével kell létrehozni. Ennek érdekében szükségesnek tartják a fegyveres erők átalakítását egységes *hálózatközpontú hadviselésre alkalmas* erővé, aminek érdekében fel kívánják számolni a fegyveres erők haderőnemeit szétválasztó és megosztó adminisztratív – strukturális és szervezeti – akadályokat.

Az amerikai katonai vezetés arra a következtetésre jutott, hogy a harczi erők közötti együttműködés hatékonyságát az információk gyűjtésének, feldolgozásának és az erökhöz való szelektált eljuttatásának (elosztásának) tökéletesítése fogja biztosítani, aminek eredményeként megnő az elhatározások meghozatalának minősége és operativitása, következésképpen a műveletek hatékonysága a bonyolult háborús térségben. Ennek érdekében a Pentagon megkezdte a globális információs hálózat szétbontakoztatását, amely háborús helyzetben ki fogja szolgálni a politikai és a katonai vezetést, valamint a harcoló csapatokat is.

Az érvényben lévő amerikai nemzeti katonai stratégia értelmében az Egyesült Államok fegyveres erőinek a jövőben meg kell felelniük a következő *követelményeknek*:

- a különböző típusú szervezetek, valamint a fegyverzeti és haditechnikai eszközök egységes rendszerbe történő *teljes integrációjának*;

3 The National Military Strategy of the United States of America (A Strategy for Today; A Vision for Tomorrow), 2004, Washington D.C., Chairmen of the Joint Chiefs of Staff

- az *expedíciós képesség* fenntartásának, ami az amerikai fegyveres erők azon „erő kivetítési” képességét jelenti, hogy a világ bármely térségben – korábban létrehozott infrastruktúra nélkül is – szét tudják bontakoztatni csapat- (erő-) csoportosításait a hadászati átcsoportosítási terveknek megfelelően;
- a *hálózatközpontúságnak*, amely feltételezi olyan információs-kommunikációs hálózat megteremtését, melyben összekapcsolják a szenzorokat (információforrásokat), a döntési pontokat, valamint a végrehajtókat; ez biztosítja azt, hogy a hadműveletek folyamatában a résztvevők információkat kapjanak a helyzetről, ami felgyorsítja az erők és fegyverrendszerek irányítását, a hadműveletek ütemét, javítja az ellenség erői pusztításának hatékonyságát, a saját csapatok túlélőképességét, nem utolsósorban a hadműveletek és harctevékenységek összehangolódását, önszinkronizációját;
- a hadműveletek *tervezésének, centralizációjának*, és ugyanakkor az elhatározások csapatok által történő *végrehajtásának decentralizációjának*, vagyis annak biztosítása, hogy az alsóbb szintű csapatok az egységes hadműveleti elgondolás alapján önállóan folytassák harctevékenységeiket;
- *adaptációs képességnek*, annak érdekében, hogy a csapatok (erők) csoportosításai gyorsan tudjanak alkalmazkodni a mindenkori helyzetekben bekövetkezett változásokhoz, valamint a világ különböző térségeiben a földrajzi, meteorológiai, illetve más, a műveletekre ható körülményekhez;
- annak a képességnek, hogy az amerikai csapatok (erők) parancsnokai *az ellenségnél időben korábban, pontosabb és teljesebb információkhoz jussanak*, azok alapján helyes elhatározásokat tudjanak hozni és azokat végre is tudják hajtatni olyan gyorsasággal, amire a szemben álló fél nem lenne képes reagálni és végül *a magasfokú pusztító erő* kiváltásának képessége.

A vázolt képesség-követelmények – véleményem szerint – teljes összhangban vannak a korábbi – 1997. évi – nemzeti katonai stratégiában megfogalmazott *stratégiai koncepciókkal*, mint a hadászati agilitás (Strategic Agility), tengerentúli jelenlét (Overseas Presence), az erő kivetítése (Power Projection), a döntő erő (Decisive Force), valamint a *hadműveleti elvekkkel*, mint az uralkodó vagy döntő manőver (Dominant Maneuver), a pontos végrehajtás (Precision Engagement), teljes körű oltalmazás (Full-dimensional Protection), és a fókuszált logisztika (Focused Logistics).

A *hálózatközpontú hadviseléssel* napjainkban igen sok elméleti szakember foglalkozik. Többen úgy tekintenek a hadviselésnek erre a koncepciójára, mint a háború és a fegyveres küzdelem új formáinak legfontosabb tartalmára. Ugyanakkor ez a megközelítés – álláspontom szerint – nem igazán helyes, de legalább is vitatható, minthogy a hálózatközpontúság fogalma nem képes magába foglalni a bekövetkező háborúk, fegyveres konfliktusok specifikus katonai-stratégiai jellemzőit, mivel az információk és adatok új informatikai technológiák és eljárások alkalmazásával történő felhasználását, új modellek belépését jelenti, melyek segítségével az információcsere új minőséget kapnak, és végső soron megváltoztatják a csapatvezetés minőségét. Ez nyilvánvalóan nagy jelentőségű előrelépés, fontos eleme az ezredfordulón a hadügyben végbemenő változásoknak.

Ami azonban a fegyveres küzdelem tartalmának jövőbeni változásait illeti – különös tekintettel a hálózatközpontú műveletek koncepciójára –, a fő kérdés az, hogy

megváltoznak-e a hadászati műveletek, hadműveletek, harctevékenységek fajtái, formái és módjai, avagy ezekben lényegi változás nem feltétlen következik be?

A fejlett katonai hatalmak és szövetségek célja a hadviselés hatékonyságának javítása. E tekintetben nagy jelentőségű, hogy a NATO Katonai Bizottsága (Military Committee – MC) egyetértésben a Szövetséges Átalakítási Parancsnoksággal (Allied Command Transformation – ACT) 2006. június 6-án kiadta állásfoglalását a „műveletek hatásalapú megközelítése” koncepcióról⁴, melynek napjainkban is folyik a tesztelése (Concept Development & Experimentation – CD&E). A CD&E folyamatban igen jelentős szerepet játszik az Egyesült Államok Összhaderőnemi Erők Parancsnoksága (US Joint Force Command – USJFCOM), amely eljárásokat, tapasztalatokat és képességeket ad át az Átalakítási Parancsnokságnak.

Az EBAO elveit, lehetséges szereplőit, működési mechanizmusát, együttműködési rendszerét, időbeni és térbeni korlátait vizsgálva megállapítható, hogy a műveletek különböző fajtái, fázisai és szintjei között nem jellemzőek a markáns választóvonalak. Az EBAO az alábbi mátrix szerinti tervezési és végrehajtási eszközrendszerek együttes aktivizálásával valósítható meg: *politikai, katonai és civil eszközökkel, valamint gazdasági eszközökkel.*

A műveletek hatásalapú megközelítése koncepciójának katonai eszközrendszerként – Keleten és Nyugaton – *a hálózatközpontú háborút, fegyveres küzdelmet értelmzik.* Ennek elgondolása azonban eltérő a különböző katonai kultúrájú kutatócsoportoknál. A lényegét illetően általában egyetértés van a tekintetben, miszerint a katonai műveletek során csapásokat kell mérni az állami és katonai vezetés kulcsfontosságú elemeire, a „válaszcspás (megtorlócsapás)” kiváltására rendeltetett erőkre abból a célból, hogy fontos csomópontokat kapcsoljanak ki, melyek pusztítása „láncreakció”-szerűen hatni fog az ellenség teljes védelmi rendszerére. A műveleteket végrehajtó erők és eszközök az első időszakban a légierő, a ballisztikus, illetve a földfelszíni („cirkáló”-) rakéták, pilótanélküli eszközök, valamint a különleges erők mélységben alkalmazott erői (csoportjai) lesznek, az összhaderőnemi főerők fokozatos bevetésével.

A műveletek elsősorban a politikailag, gazdaságilag és katonailag legfontosabb célok, objektumok semlegesítésével, a politikai és hadászati célkitűzés teljesítése érdekében, meghatározott hadműveleti zónákban és harctevékenységi körzetekben folynak majd, és nem terjednek ki a védő fél más földrajzi térségeire, területeire. Ennek következtében „össze nem függő” harcterületek alakulnak ki a hadszíntéren, melyek között harcászati szinten hagyományos értelemben vett szárnyak, mögöttes és mélységi területek nem minden esetben lesznek.

A hatásalapú és a hálózatközpontú műveleti koncepciók fontos sajátossága, hogy a felek várhatóan – jó előre megtervezett – információs és informatikai műveleteket és akciókat hajtanak majd végre, abból a célból, hogy dezorganizálják az állami és katonai vezetés rendszerét, csökkentsék vagy megghiúsítsák az ellenség lehetőségeit a katonai-stratégiai helyzetről szerzett információk feldolgozásában. A művele-

4 Talla István – Babos Tibor: A műveletek hatásalapú megközelítése koncepció a rigai NATO csúcserkezlet tükrében, Új Honvédségi Szemle, 2007/1. és Szép László – Horváth Zoltán: NATO transzformáció – A koncepció fejlesztés és tesztelés folyamata, Új Honvédségi Szemle, 2007/4.

tek hatásalapú megközelítésének koncepciója, illetve a hálózatközpontú műveletek megvalósításának elmélete és gyakorlata a következő új katonai-stratégiai átalakítási kérdéseket veti fel:

- az új egyesített hadműveleti szervezetek létrehozását, melyek magukba foglalják a fegyveres erők minden haderőnemének mobil szervezeteit, erőit és eszközeit;
- a légi (repülőerők, műholdbázisú erők, légvédelmi erők) támogatása a szárazföldi, illetve haditengerészeti erők által, és nem fordítva, mint ahogyan az napjainkig történt;
- a különleges műveleti erők hatékonyságának emelése az ellenséges területeken folyó harcfeleltetések során, abból a célból, hogy képesek legyenek ellenőrzés alá vonni a nukleáris és más tömegpusztító fegyvereket tároló raktárakat: birtokba tudják venni, illetve meg tudják semmisíteni az interkontinentális ballisztikus rakétákat, a hadászati repülőerők repülőgépeit a repülőtereken; valamint a rakétahordozó atom-tengeralattjárókat a haditengerészeti bázisaikon.

A hálózatközpontú és hatásalapú katonai műveletekre jellemző lehet, hogy a háború, különösen annak első időszaka nem korlátozódik majd az összhaderőnemi műveletekre, hanem a védő fél mélységi területein az elszigetelt harctevékenységek mellett gerilla és gerillaellenes, terrorisztikus, illetve terrorcsoportok elleni műveletekre kerül sor, mesterségesen kiváltott és irányított természeti és más katasztrófák bekövetkezésével, melyeket a lakosság kiprovokált, vagy spontán, szeparatista, vallási, etnikai és más indíttatású megmozdulásai kísérhetnek.

Az Amerikai Egyesült Államok nemzeti katonai stratégiáját körvonalazó tanulmányban szólni kellene az Államok globális rakétavédelmi rendszerének fejlesztéséről, egyszerűbben fogalmazva – az európai „ellenrakéta” rendszer telepítésének elgondolásáról. A téma azonban annyira jelentős és bonyolult, hogy szakmailag elfogadható szintű elemzése túlnőne e dolgozat keretein. Azt gondolom, hogy a két fél, az USA és Oroszország között kibontakozott diplomáciai, illetve katonapolitikai párbeszéd (,,2+2”, és más találkozók) előbb-utóbb eredményesek lehetnek, főleg akkor, ha mindkét oldalról, illetve az európai közösség részéről is, a katonatechnikai realitásokat jól ismerő és a globális erőegyensúly fenntartását szem előtt tartó, elfogulatlan szakértők is bevonásra kerülnek és meghallgatást kapnak.

Oroszország katonai stratégiájának legújabb elemei

A fentebb kifejtett gondolatok, elvek és tendenciák összességében legerősebb szövetségeseink az Egyesült Államok védelempolitikájának és katonai stratégiája változásainak néhány, általunk fontosnak gondolt elemét körvonalazták. Érdekes azonban röviden érinteni az Oroszország katonai stratégiájának legújabb elemeit is.

Mindenekelőtt azt lehet érezni, hogy a világban végbemenő folyamatok, a katonai biztonsági kihívások, a világ vezető katonai hatalmainál érzékelhető fejlesztések, kutatások és kísérletek – nemkülönben a katonai konfliktusok, háborúk tapasztalatai – arra ösztönzik és készítetik Oroszország állami és katonai vezetését, hogy napirenden tartsák a fegyveres erők adekvát alkalmazásának biztosítását, illetve fenntartását, elsősorban a hadászati visszatartás terén. Egyre hangsúlyosabban nyilvánítják ki

az orosz állam politikai és gazdasági érdekeinek védelmét a *nemzeti határokon kívül*, békeállapot időszakban is katonai erők támogatásával, vagy – szükség esetén – katonai műveletekkel.

Ami a *hadászati visszatartás* célját illeti, az orosz katonai stratégiában ez nem új elem. Ennek szükségességét abban látják, hogy nem szándékoznak megengedni az erővel történő nyomásgyakorlást, illetve agressziót Oroszországgal és szövetségeseivel szemben békében, háborús helyzetben pedig meg akarják állítani a haditevékenységek eszkalációját, illetve – a visszatartás katonai eszközeire támaszkodva – a katonai műveletek befejezését a föderáció érdekeinek figyelembevételével kívánják elérni.

A fegyveres erők alkalmazása békeállapot időszakában Oroszország gazdasági és politikai érdekei biztosítása céljából viszont új elem az orosz katonai stratégiában, ezért erről érdemes röviden szólni. Azt értik ezen a koncepción, hogy orosz katonai erő demonstrálásával, és/vagy katonai jelenléttel létre kell hozni az ország vagy az azt reprezentáló gazdasági-kereskedelmi struktúrák működésének biztonságát a politikailag instabil zónákban, valamint biztosítani kell az Oroszországi Föderáció állampolgárainak biztonságát a fegyveres konfliktusok körzeteiben. Ezért az orosz katonai vezetés számol behatárolt méretű hadműveletek végrehajtásának lehetőségével külföldön is, az Oroszországi Föderáció számára gazdasági és politikai érdekek miatt létfontosságú körzetekben, régiókban, más szavakkal: fegyveres erők csapat (erő) csoportosításainak bevetésével a világ különböző térségeiben.

Oroszország fegyveres erői alkalmazásának céljaiban és feladataiban történő változások szükségessé teszik a haderő alkalmazási formáinak és módjainak pontosítását. E tekintetben fontosnak tartom a vezérkar főnöke, Balujevszkij hadseregtábornok által megfogalmazott⁵ stratégiai koncepciót, mely szerint Oroszország katonai biztonságát az összes katonai, belügyi, határőr és más fegyveres szervezetek erőinek és eszközeinek komplex felhasználásával, alkalmazásával lehet és kell biztosítani. Ami a fegyveres erők feladatát illeti, az – megfogalmazásában – maradt a korábbiakban ismert: készenlét a fegyveres támadások elhárítására, az agresszió visszaverésére, és aktív katonai műveletek végrehajtására, a háborúk és fegyveres konfliktusok minden változata esetén.

Az orosz fegyveres erők feladataik végrehajtása érdekében a következő műveleti formákra készülnek fel:

- hadászati (had)műveletekre, hadműveletekre, illetve harctevékenységekre a nagyméretű és regionális háborúkban;
- hadműveletekre és harctevékenységekre a lokális háborúkban, illetve a nemzetközi fegyveres konfliktusokban;
- együttes különleges műveletekre – a belső fegyveres konfliktusokban;
- terrorszervezetek elleni hadműveletekre – a terrorizmus elleni harcban való részvétel során;
- békekikényszerítő, békefenntartó hadműveletekre – a béketámogató, illetve válságreakáló műveletek során.

5 Balujevszkij, J. N.: Transzformacija ugroz bezopasznosztyi, Voenno-promüslennüj Kurir, 2007, 4. sz.

A fegyveres erők számára összességében azt a *feladatot* határozták meg, hogy mind jelen időszakban, mind a jövőben, békeidőszakban, illetve rendkívüli helyzetben is legyenek képesek: *fenntartani a hadászati visszatartás potenciálját*; az *állandó készenlétű erők* magasabbegységei és egységei pedig – harckészültségi feladataikra való állandó készenlét fenntartásával – külön mozgósítási rendszabályok bevezetése nélkül, *álljanak készen egyidejűleg két, bármilyen típusú fegyveres konfliktusban* a feladatok végrehajtására, valamint – egyidejűleg – békeműveletekben való részvételre, akár önálló nemzeti köteléssel, akár többnemzeti koalícióban.

A katonapolitikai helyzet kiéleződése esetén Oroszország fegyveres erői végrehajtják a hadászati szétbontakozás feladatait, befejezik a felkészülést a haditevékenységek megkezdésére, háború időszakában minden földrajzi térségben visszaverik a szembenálló fél támadását, és biztosítják az állam szuverenitását és területi épségét.

A fegyveres erők alkalmazása azonban egyáltalán nem korlátozódna csupán válaszdadásra, hanem *megelőző jellegű is lehet*. Az állami, illetve katonai vezetők több esetben nyilatkoztak – legutóbb Balujevszkij hadseregtábornok, a vezérkar főnöke, a védelmi miniszter első helyettese 2008 januárjában – arról, hogy *Oroszország fegyveres erői az orosz államot fenyegető súlyos veszély esetén képesek megelőző csapást mérni – akár nukleáris eszközzel is – az orosz állam érdekeinek védelme, a veszély elhárítása céljából*.

Oroszország új katonai stratégiájának kidolgozását a Föderáció Nemzetbiztonsági Tanácsának 2005. június 28-án kelt határozata alapján megkezdték. Az új katonai doktrínában várhatóan tükröződnek majd az orosz geopolitikai gondolkodás változásai. Az orosz katonai stratégia várható változásáról, illetve a fegyveres erők átalakításáról korábban⁶ részletesen írtam; itt – mintegy összegezve a korábbi megállapításokat – *a következőket tartom célszerűnek kiemelni*:

- Oroszország fegyveres erői a XXI. század első felében – várhatóan – *új minőségre* tesznek szert, radikális változások várhatóak mind struktúrájukban, mind felszereltségükben, mind doktrinális elveikben, melyek hatásaként lényegesen megváltoznak a haderő képességei;
- az orosz fegyveres erők átalakítására – és végső soron a jelenleg kimunkálás alatt álló katonai doktrínára – jelentős és közvetlen hatással lesznek a bekövetkező, illetve a már bekövetkezett katonatechnikai áttörések;
- az orosz haderő várhatóan professzionálissá válik és tovább változik az arány a hadászati erők javára a fegyveres erők haderőnemeinél, azon belül pedig megnő a légierő, a légvédelem, a műholdbázisú (kozmosz) erők jelentősége és részaránya;
- az orosz fegyveres erőkön belül elsődleges lehet az összhaderőnemi mobil erők fejlesztése;
- várhatóan alapvetően változnak a haderő vezetési-informatikai rendszerei, melyek alapját a többfunkciós, automatizált rendszerek fogják képezni;

6 Deák János: Az Oroszországi Föderáció Katonai Stratégiája, Tanulmány, ZMNE, Budapest, 2006.

- a különleges műveleti erőket fejleszteni fogják, ezeket képessé kívánják tenni nem csupán a válságreagáló, illetve helyi katonai műveletekben való alkalmazásra, hanem regionális, sőt nagyméretű műveletekben való részvételre is;
- a nukleáris fegyver mint a visszatartás – ma még – fő eszközrendszere megmarad az orosz fegyveres erők rendszerében.

Az orosz stratégiai törekvéseket a legutóbbi időben azzal *nyomatékosítják*, hogy új típusú hadászati, illetve hadszíntéri támadó eszközöket tesztelnek, új technológiák jelennek meg a haderőnemeknél és fegyvernemeknél, kísérletek folynak a hadászati-hadműveleti vezetési rendszer korszerűsítésére.

Az orosz katonai doktrína elfogadása a közeljövőben várható, az abban foglaltakat tanulmányoznunk kell majd, és le kell vonnunk a szükséges következtetéseket. Addig sem kerülhetik el figyelmünket a napi – a témával szorosan összefüggő – események, mint az orosz hadászati légierő járőröztetése a hidegháború időszakából már jól ismert légterekben – az Indiai-óceán térségében, az észak-atlanti körzetekben, illetve más, stratégiailag ma is fontos területek felett. Az is figyelemre méltó, hogy az orosz haditengerészet is felújította távoli vizeken a tevékenységét 2008 első napjaiban.

Az orosz állami vezetés várhatóan minden tekintetben erősíteni akarja fegyveres erőit. A Föderáció – egyre javuló – anyagi, pénzügyi lehetőségei pedig lehetővé teszik, hogy a hadászati visszatartás feltétlen prioritása mellett a haderőt elfogadható *aszimmetrikus*⁷ szinten tartsák, vagyis biztosítsák az általános rendeltetésű erőknél is a kellő és elégséges visszatartást.

Befejezés

A XXI. század háborúi valószínűleg fentebb kifejtett gondolatokat, az utóbbi évtizedek fegyveres küzdelmeinek tapasztalatai, illetve a napjainkban is folyó műveletek és kutatások alapján összegeztem, ugyanakkor mégis azt gondolom, hogy csak nagy hibaszázalékkal láthatunk előre. Ennek oka pedig egyebek mellett abban van, hogy amit a közelmúltban a végbement, illetve napjainkban is folyó katonai műveletek során tapasztaltunk, az távolról sem lehet alapja nemhogy középtávú, de a közeli időszakra sem egy elfogadható és adekvát prognózisnak. Miért? Egyebek között azért sem, mert például a Jugoszláviában, Afganisztánban, Irakban végrehajtott hadműveletek bár sok áldozattal jártak és bonyolultak, de lényegében egyoldalúak voltak, viszonylag gyenge ellenség ellen folytak. A hadtudományi kutatások a hidegháború befejezését követően általában a válságreagáló műveletek katonai aspektusaira irányultak, ma is elsősorban ezzel foglalkoznak, és nem igazán az összemérhető erejű, illetve a komolyabb katonai ellentevékenységre képes ellenség elleni háborúkkal, katonai műveletekkel.

Ezt is figyelembe véve, és különösen abból adódóan, hogy a világban végbemelő politikai, gazdasági, környezeti, szociális, etnikai, vallási és más folyamatok, illet-

7 Az Oroszországi Föderáció fegyveres erők fejlesztésének „aszimmetrikus” elve eltér az általunk általában alkalmazott aszimmetria tartalmától; és (leegyszerűsítve) azt jelenti, hogy az orosz fegyveres erőket az ország teherbíró képességét is figyelembe véve, csak olyan mértékben fejlesztik, ami garantálja a katonai visszatartást (elrettentést).

ve jelenségek megnehezítik a jövő katonai konfliktusai jellegének prognosztizálását, a kutató is célszerűbbnek látja, *ha prognózis helyett tendenciákat próbál megfogalmazni. Ezek közül a fontosabbak a következők:*

- a fegyveres erők hadászati és hadműveleti szétbontakozása (felvonulása, átcsoportosítása) időtartamának jelentős csökkentése;
- a légi és kozmikus térségekben végrehajtott műveleteknél fő műveleti nemként még inkább előtérbe kerül a támadó tevékenység;
- a hadászati műveletekben, hadműveletekben elsősorban azokat az erőket alkalmazzák, melyek képesek csapásokat mérni az ellenség harci potenciáljának legfontosabb komponenseire;
- a katonai műveletekben azok a tevékenységi formák és módok érvényesülhetnek és lesznek hatékonyak, melyek összhangban vannak az összhaderőnemi, illetve összefegyvernemi erők és eszközök maximálisan széttagolt alkalmazásával;
- a fegyveres küzdelemben a kiemelt hadászati, illetve hadműveleti céllal bevett, erő- és eszközfölényben lévő csoportosítások, illetve a más feladatokat végrehajtó, maximálisan széttagoltan működő erők és eszközök összhangban kerülnek alkalmazásra;
- a csapatok (erők) mobilitásának jelentősége lényegesen nőni fog, nem csak harcászati és hadműveleti, hanem hadászati szinten is.

Végül egy – véleményem szerint nem érdektelen – gondolatot befejezőként szeretnék megosztani az olvasóval. Ez az ún. „*hadikultúrák*” (más megnevezéssel „stratégiai kultúrák”) értelmezése napjainkban. Részleteiben nem kifejtve, és nem indokolva azt gondolom, hogy a hadikultúrák konvencionális felosztása (mozgás-centrikus, anyag-centrikus kultúrákra, illetve a hagyományos értelemben vett gerilla hadviselésre) korábban, főleg a gépi háborúk időszakában helyes volt, és azok a kutatók, akik ezzel tudományos igénnyel foglalkoztak, minden tiszteletet megérdemelnek.

Más körülmények között, és figyelembe véve a fentebb leírt tendenciákat, mégis más megközelítések látszanak reálisabbaknak. Így például, elképzelhető – és valószínűleg jól indokolható –, hogy a magas szintű technológiákat alkalmazó, és képességeiknél fogva azokat haderejükkel globálisan is érvényesíteni tudó haderők egy *magas szintű hadikultúrát* képviselnek, azok a haderők pedig, amelyek nem rendelkeznek sem hasonló technológiákkal, sem korszerű szervezetekkel, sem korszerű kiképzési doktrínákkal valószínűleg más, elmaradottabb, netán a gépi háborúk szintjén maradt hadikultúrákat képviselnek. Bonyolultabb kérdés, hogy az ún. „gerilla hadviselés”-hez hasonló haditevékenységeket folytató haderőket (melyek teljesen különböző harctevékenységi formákat és módokat is alkalmaznak) hova soroljuk?

Minderre csak azért tartottam érdemesnek kitérni, hogy belátható legyen az a szükségszerűség, miszerint a fejlett, a jövő háborúira, katonai konfliktusaira, válság-reagáló műveleteire felkészülő haderők működését, alkalmazását, a katonai stratégia változását minden haderőnek, államnak, szövetségnek tanulmányoznia szükséges, és amit lehet az új képességekből – létrehozni, mert *egyébként nem hogy az interoperabilitást, de a kompatibilitást sem lesznek képesek elérni vagy megtartani.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A szövetség stratégiai koncepciója (Washington D.C., 1999. április 23–24., NATO-tükör dokumentáció, 1999. nyár);
2. The National Security Strategy of the United States of America (The White House Washington, 2002, September és March 2006);
3. The National Military Strategy (Shape, Respond, Prepare New – A Military Strategy for a New Era), Washington 1997;
4. Kószegvári Tibor: A hadtudomány fejlődése az ókortól a XXI. századig – II., Felderítő Szemle, 2007. szeptember, 93 – 113. oldalak;
5. Lakatos Zsolt: Preventív vs. Proaktív műveletek, Felderítő Szemle, 2007. szeptember, 7–14. oldalak;
6. Malüsev, A.I.: Voennaja sztrategija Rosszjjszkoj Federacii v nacsale XXI.veka, Voennaja Müszl, 2007. november, 16 –25. oldalak;
7. Az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői fejlesztésének aktuális feladatai, <http://www.rian.ru/rian/intro.cfm?docid=261>;
8. Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági koncepciója, és a Föderáció katonai doktrínája, Új Honvédségi Szemle, 2000/5. füzet;
9. Deák János – Szternák György: Az orosz geopolitikai gondolkodás megváltozásának tükröződése az új orosz katonai doktrína tervezetében, Felderítő Szemle, 2007/2. szám;

Nagy László – Rác Lajos

Nemzetközi erőközpontok a 21. század elején

Ez a cikk egy – az interneten is olvasható – hosszabb lélegzetű tanulmány rövidített, részben aktualizált és átdolgozott változata, amelynek eredetijét a Hadtudomány 2007. évi pályázata ihlette. A szerzők célja a hidegháború utáni globális biztonságpolitikai struktúra jelenkori változási tendenciáinak bemutatása, különös tekintettel az olyan nagyhatalmi erőközpontok újbóli felemelkedésére, mint Oroszország és Kína. Az új, többpólusú elrendeződés alakulásának nemcsak tárgyilagos (és passzív, kívülről álló) tanúi, hanem – a NATO és az Európai Unió tagjaként – érintett résztvevői, aktív szereplői is vagyunk. Ezért is különösen izgalmas feladat a tendenciák felvázolása a döntéstámogatásban nélkülözhetetlen korszerű erőviszony-számítási módszerek alapján.

2008 a nagy személyi változások éve: tavasszal elnökválasztás volt Oroszországban, késő ősszel pedig ugyanez lesz az Egyesült Államokban. A biztonságpolitikai folyamatosság tekintetében az orosz elnök volt kedvezőbb helyzetben.

Putyin – tiszteletben tartva az alkotmányos előírásokat – harmadszor nem jelöltette magát az Oroszországi Föderáció elnöki posztjára. Abban kevesen kételkedtek, hogy ő lett volna a legesélyesebb jelölt, hiszen népszerűsége töretlen, és vélhetően toronymagasan megnyerte volna a választásokat. Viszont abban is nagy egyetértés van politikusok és a politikához értők körében, hogy Putyin átmenti hatalmát. Most már biztos, hogy az általa kijelölt személy, Dmitrij Medvegyev lett az új elnök, akinek ráadásul szabályos kényszerpályát jelölt ki a belpolitikában többek között azzal, hogy több évre előre meghatározta a költségvetés irányszámait, a külpolitikában pedig azzal, hogy bebetonozta az orosz álláspontot Koszovó függetlenségének kérdésében, elutasította az amerikai rakétapajzs európai telepítését, és kilátásba helyezte az INF és a CFE szerződésekből vállalt kötelezettségek teljesítésének felfüggesztését. Másrészt az is biztos, hogy Putyin „kijelölt” miniszterelnökként érvényesíteni tudja majd befolyását a későbbiekben is.

Az Egyesült Államokban a jelenlegi vezetés sokkal bizonytalanabb helyzetben van. Bush elnök második ciklusának második felét „béna kacsaként” kénytelen végigszenvetni, mivel a félidős törvényhozási választásokon 2006 végén a demokraták megszerezték a többséget mind a szenátusban, mind a kongresszusban. Bush szinte

példátlanul alacsony népszerűsége – amit elsősorban a 2003-as iraki kalandnak köszönhet – magával sodorta a Republikánus Pártot is. A 2007-ben készült elemzések szerint biztosra vehető, hogy 2008 novemberében demokrata elnök váltja a jelenlegit, és az új elnök szabad kezet kap elődje irányvonalának megváltoztatásához.

2007-ben Franciaországban Sarkozy váltotta Chirac-ot az elnöki székben, Nagy-Britanniában tíz év után saját elhatározásából távozott Blair miniszterelnök (utódja a szintén munkáspárti Brown), nem sokkal korábban pedig Németországban Schröder helyett kancellárrá választották Merkelt, azaz kibontakozik egy nagyarányú személycsere az euro-atlanti térség meghatározó államaiban. Kínában és Japánban szintén a közelmúltban történt meg a tisztújítás a legfelső hatalmi posztokon. Elmondhatjuk, hogy szinte teljes őrsgérváltás megy végbe a nagyhatalmak legbefolyásosabb döntéshozóinak körében. A 21. század eddig eltelt éveiben – a fenti személyi összefüggések hátterében – *hosszú távú tendenciák* kezdtek kirajzolódni. Ezek lényege abban fogalmazható meg, hogy *elkezdődött a hidegháború után kialakulni látszó egypólusú világtrend határozott eróziója*.

A globális biztonságpolitika struktúra változásai

A globális folyamatok befolyásolásában az Egyesült Államok továbbra is világszű. Gazdasági teljesítménye – a legutóbbi idők lanygulása ellenére – abszolút számokban még mindig a legnagyobb, tudományos-technológiai fölénye szinte nyomasztó. Az Egyesült Államok az egyetlen olyan állam, amely képes érdekeit világviszonylatban megjeleníteni és hatékonyan képviselni. Katonai költségvetése több, mint az utána következő hat nagyhatalomé (Oroszország, Kína, Japán, Nagy-Britannia, Francia- és Németország) együttvéve.

A kilencvenes évek végén *Brzezinski* még joggal vélhette, hogy az Egyesült Államok „egyeduralkodó” a globális hatalom négy döntő fontosságú területén (azaz katonai, gazdasági, technológiai és kulturális értelemben), ami megalapozza Washington kivételes politikai befolyását a világ ügyeinek alakításában.¹ A nemzetbiztonsági főtanácsadó meg volt győződve a kialakult helyzet tartós fennmaradásának szükségességéről is, amennyiben a vezető szerep megszűnése – akár Amerika visszahúzódása, akár egy sikeres vetélytárs hirtelen megjelenése miatt – súlyos nemzetközi bizonytalanságot idézne elő, sőt világméretű anarchiához vezetne.² Ezt a számára egyoldalúan kedvező képet ma már több lényeges körülmény árnyalja.

Nukleáris csapásmérő kapacitás tekintetében Oroszország teljes mértékben összemérhető az Egyesült Államokkal. E vonatkozásban a korábbi bipoláris elrendeződés változatlanul fennmaradt. A hozzávetőleges egyensúlyra (paritásra) gondosan ügyeltek a tárgyaló felek az összes hadászati fegyverzet-korlátozási és fegyverzet-csökkentési megállapodás megszövegezésekor.³

1 Brzezinski, Zbigniew: A nagy sakktabla (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999, 35. o.)

2 U.o. 44. o.

3 Lásd többek között a SALT- illetve START-folyamatokról: Biztonságpolitika (SVKH, Budapest, 2001), 10. fejezet

A gazdasági szférában az Egyesült Államoknak olyan versenytársai jelentkeztek, mint az Európai Gazdasági Térség és Kelet-Ázsia (beleértve Japánt és a Kínai Népköztársaságot is).⁴ Az Európai Unió részesedése a világkereskedelemből már 2003-ban meghaladta az Egyesült Államokét.⁵ A világ számos, gyorsan fejlődő térsége számára Kína a növekedés első számú motorja, és ez az amerikai hitelválság kapcsán várható visszaesés következtében a jövőben még inkább így lesz.⁶

Az Egyesült Államok *erkölcsi tekintélye és kulturális vonzereje* vészesen megcsappant világszerte, ami szorosan összefügg a washingtoni kormányzat neokonzervatív ihletésű kül- és belpolitikájával. Sokak szerint csak reménykedni lehet abban, hogy „volt és lesz megint a mainál bölcsebb Amerika ... amely mégiscsak a világ egyik legmarkánsabb demokráciája és amelyikre nagyon is érdemes odafigyelni ..., mert Amerika nem csak az, amit a mostani Fehér Ház képvisel”.⁷

Az adatok arra utalnak, hogy az Egyesült Államok eddigi politikai, gazdasági, katonai és technológiai fölényét megalapozó természeti és társadalmi erőforrások kihasználásának hatékonysága csökken, ezért Washington kevésbé lesz képes akaratának *egyoldalú* érvényesítésére a nemzetközi szinten. Csak idő kérdése, és a *multipolaritás* világpolitikai (nagyhatalmi) realitássá válik.

Az egyik jövőbeni pólus, az *Oroszországi Föderáció* éppen „felszálló ágban” van. Gazdasága – köszönhetően elsősorban az energiahordozók magas világpiaci árának – egyenletesen és viszonylag kiegyensúlyozottan fejlődik, politikai-társadalmi hatalmi berendezkedése megszilárdult, világpolitikai súlya pedig egyértelműen növekszik. Oroszország 1997 óta – éppen hazánk, valamint Lengyel- és Csehország NATO-tagsága óta – a Szövetség *stratégiai partnere*, a biztonságpolitikai együttműködést koordináló állandó fórum (a NATO–Oroszország Tanács) egyik fenntartó pólusa. Annak ellenére, hogy gazdasági teljesítménye ezt még nem tenné indokolttá, politikai súlyának elismeréseképpen – speciális státusban – meghívták az ún. G–7 csoportba (amely így G–8 csoporttá vált), a világ fejlett ipari államainak döntéshozó testületébe.

Oroszország hatodik hatalomként 1998-ban részt vett a *koszovói válság* lezárását célzó békemegállapodás kidolgozásában, és – a koszovói függetlenség egyoldalú kikiáltása kapcsán – ma is nagyhatalmi határozottsággal hangoztatja a nyugati országok többségével ellentétes, elutasító álláspontját. Moszkva 2002-ben részt vett a „*közel-keleti útiterő*” – kidolgozásában az ENSZ, az Európai Unió, valamint az Egyesült Államok mellett. Putyin elnök 2008 elején elhangzott „búcsúbeszédében” kemény figyelmeztetést intézett az Egyesült Államokhoz és a NATO-hoz, őket hibáztatva egy „*új fegyverkezési verseny*” kirobbantásáért, kilátásba helyezve Oroszország nukleáris rakétáinak a Szövetség egyes tagállamaira irányítását arra az esetre, ha az Egyesült Államok Európába telepítené a rakétavédelmi rendszer elemeit, vagy ha Ukrajnát bevonná a Szövetség katonai szervezetébe.⁸

4 Lásd részletesebben: Nagy László: Egy új világrend felé (Védelmi Tanulmányok 55. szám, Stratégiai és Védelmi Kutatóközpont, 2004)

5 Népszabadság, 2003. július 2.

6 China becomes world economy engine. Xinhua, China Daily, 2005.05.06.

7 Interjú Charles Gátival a HVG 2007. augusztus 4-ei számában (kiemelés a szerzőktől)

8 Putin vows 'arms race' response. BBC News, 2008.02.08.

Moszkva az utóbbi két évben kétszer is „ráijesztett” a nyugat-európai országokra, amikor először az Ukrajnán, majd a Belaruszon át húzódó gázvezetékek utánpótlását állította le ideiglenesen (a tranzitországokkal kialakult vitára hivatkozva). Ezzel is jelezni kívánta, hogy szükség esetén hajlandó kijátszani az *energiakártyát*, kész gazdasági nyomást gyakorolni az energiainportra szoruló országokra, ha azok nincsenek tekintettel Moszkva vélt vagy valós érdekeire.

Oroszország látványosan demonstrálta igényét az Északi-sark alatt elterülő olaj- és gázmezőkre, amikor 2007 júliusában kutató tengeralattjárók segítségével orosz zászlót helyezett el a sarki jég alatt a tengerfenéken. Putyin 2007 nyarán hosszú távú gázszállítási megállapodást írt alá Kazahsztán és Türkmenisztán elnökével, megelőzve a Kaszpi-tenger térségében ugyancsak érdekelt riválisokat. Az orosz légierő felújította nukleáris fegyverrel felszerelt hadászati repülőgépeinek 15 évvel korábban leállított rendszeres repüléseit, beleértve TU–95-ös távolsági bombázóinak őrzőrajtázását a Guam-szigeti amerikai légitámaszpont térségében. A haditengerészet főparancsnoka bejelentette, hogy a Fekete-tengeri orosz flotta a Földközi-tengeren keresztül az Atlanti-óceánig kiterjeszti hatókörét. Mindezek a fejlemények egyértelműen jelzik, hogy *Oroszország elég erősnek érzi magát* ahhoz, hogy demonstratív módon kifejezze igényét globális nagyhatalmi státusának elismertetésére.

Miközben az Egyesült Államok szuperhatalmi pozíciói gyengülnek, Oroszországi pedig feléledni látszanak, sok politikai elemző hangot ad azon véleményének, hogy a 21. század *Kína évszázada* lesz. A kínai gazdaság szédületes iramban fejlődik (1979 óta évi 10%-os átlagnövekedést produkálva, 2007-ben 11,5%-os csúcsnövekedést elérve), az ország nemzetközi súlya egyre növekszik, és Kína – a Szovjetunió (Oroszország) és az Egyesült Államok után – belépett az űrhatalmak sorába (amit két, emberrel végrehajtott sikeres űrkísérlet támaszt alá). A technikai fejlesztések szintjét és irányultságát jelezheti, hogy Kína 2007-ben első alkalommal vett részt a Moszkva melletti, hagyományos Nemzetközi Repülés- és Űrtechnikai Kiállításon. *2006 óta Kína költi a világon a legtöbbet az Egyesült Államok után tudományos-technikai kutatás-fejlesztésre.*⁹ Az ország nemzetközi tekintélyét, elismertségét nagy mértékben növelheti, hogy az idén Pekingben rendezik a nyári olimpiai játékokat. Mindkét újból feltörekvő hatalom érintett az 1996-ban létrehozott *Sanghaji Együttműködés Szervezetének* (SESZ) tevékenységében, amelynek egyértelmű célja az Egyesült Államok befolyásának korlátozása a közép-ázsiai térségben.

A feltörekvő országok között feltétlenül szólnunk kell még Indiáról. India sok tekintetben Kínához hasonlóan gyorsan fejlődő ország, potenciális nagyhatalom, demográfiai „óriás”, rohamosan bővülő piaccal, világviszonylatban is jelentős, exportképes tudásparral, tudományos-technikai innovációs potenciállal, nagylétszámú, ütőképességű hagyományos fegyveres erővel és nukleáris csapásmérő képességekkel. India az angol nyelvű szakzsargonban BRICs néven emlegett országcsoport tagjaival Brazíliával, Oroszországgal és Kínával együtt, azaz egyike azon államoknak, amelyek a 21. század meghatározó gazdasági hatalmai közé tartozhatnak. A Goldman Sachs 2003-ban készült, azóta is sokat idézett előrejelzése szerint 2050-re Kína, az Egyesült

9 China will become world's second highest investor in R&D by end of 2006, finds OECD. 2006.02.14.

Államok és India lesz a világ három kiemelkedő gazdasági hatalma, ebben a sorrendben.¹⁰

A formálódó új globális biztonsági struktúrát, a jövőbeni pólusok számának alakulását bonyolító további fejlemény, hogy *változnak a nemzetközi szervezetek* globális és regionális szerepvállalásának feltételei. Az ENSZ a hidegháború végét megelőzően a legjelentősebb nemzetközi tényező volt, amelynek alaprendeltetése a nemzetközi béke és biztonság fenntartása. A hidegháború idején tizenhárom békefenntartó misszióban vállalt szerepet. Ennél persze sokkal több alkalommal fenyegették válságok a világ biztonságát.

A fordulópontot a világszervezet biztonságpolitikai szerepvállalásában az 1990-es *Öböl-válság* hozta meg. A „Sivatagi Pajzs”, majd a „Sivatagi Vihar” fedőnevű hadműveletek keretében 1991 elején az ENSZ felkérésére, mintegy harminc ország közvetlen részvételével az Egyesült Államok által vezetett nemzetközi katonai kontingens intenzív légi előkészítés után egy néhány napos szárazföldi hadműveletben szétzúzta az iraki haderőt és felszabadította Kuvaitot, helyreállítva annak szuverenitását. A műveletek leginkább figyelemre méltó sajátossága az volt, hogy abban egyazon koalíció tagjaként vettek részt a NATO és az akkor még létező *Varsói Szerződés* tagországainak katonai alakulatai. Soha ezt megelőzően nem fordult elő, hogy a két szembenálló katonai tömb országai, fegyveres erői egyazon oldalon küzdöttek volna egy katonai konfliktusban.¹¹ Ekkor szilárdult meg az „új világrend” jövőképe, amelyben a világ országai egységesen, amerikai vezetés alatt munkálkodtak volna egy közös értékrend megvalósulásáért és elterjesztéséért.

Az Irak elleni háborúban elért siker növelte az ENSZ tekintélyét, és igényt támasztott a világszervezet még szélesebb körű szerepvállalására a nemzetközi konfliktusok rendezésében. Ezt követően azonban inkább kudarcok jellemezték az ENSZ béketörekvéseit és katonai misszióit Afrikában és a délszláv térségben egyaránt. A kudarcokhoz hozzájárulhatott, hogy az Egyesült Államok többször a világszervezettől függetlenül, sőt annak ellenére is igyekezett kikényszeríteni a saját biztonságpolitikai elképzeléseinek megvalósítását. Ezen csak kis mértékben enyhített az ENSZ és a NATO között létrejött „munkamegosztás”, amire a legjobb példa a délszláv válság kezelése.

Az ENSZ-hez képest még *radikálisabb változáson ment keresztül az Európai Unió*, amely napjainkra már *három pillérre* támaszkodva folytat szoros gazdasági, kül- és biztonságpolitikai, valamint bel- és igazságügyi együttműködést. Az EU egy 500 milliós egységes európai piac létrehozásával még az Egyesült Államokénál is fejlődőképesebb gazdasági erőforrás-koncentrációt hozott létre, és biztonságpolitikai környezetének alakításában is nagyobb önrészt kíván vállalni. Helsinkiben az EU állam- és kormányfői már arról hoztak határozatot, hogy 2003-ig egy *közös európai haderőt* hoznak létre 55–60 ezer fős létszámmal. Igaz, hogy ezen haderő kialakítása lassabban ment a vártnál és a tervezettnél, ennek ellenére már a döntéssel magával gyakorlatilag *feleslegessé vált a Nyugat-európai Unió*.¹²

10 Dreaming with BRICs: The Path to 2050. Goldman Sachs Global Economic Paper No:99, 2003

11 A Varsói Szerződés 1991 nyarán szűnt meg azáltal, hogy a Politikai Tanácskozó Testület feloszlatta önmagát.

12 Nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy az 1954-ben megkötött szerződés a Nyugat-európai Unió létrehozásáról 50 évre szólt

Ez a veszély felmerült a NATO-val kapcsolatban is, minthogy az Észak-atlanti Szövetség 1991-ben *ellenség nélkül* maradt, „elveszítette” a Varsói Szerződést (majd kisvártatva a Szovjetuniót mint ellenséget is). Komoly formában felmerült a kérdés: *sükség van-e még egyáltalán a Szövetségre?* Mai szemmel nézve a NATO illetékesei nagyon találó választ adtak erre a kérdésre, amikor – 1991 novemberében, a római csúcstalálkozón – a Szövetségnek a kollektív védelemmel *egyenértékű feladataként* megfogalmazták a válságkezelést.¹³ A kollektív védelem feltételeinek biztosítása és a tagállamok közötti sokoldalú együttműködés mellett a Szövetség harmadik lényegi tevékenységi köréként határozták meg a *partneri viszony* kialakítását a volt szocialista országokkal.

A NATO viharos fejlődésen ment át a kilencvenes években. Fontos lépcsőfoka ennek a fejlődésnek az 1992-ben hozott határozat, miszerint a Szövetség *felajánlja* az ENSZ-nek, hogy saját eszközeivel és saját eljárás módjának megfelelően hajlandó érvényt szerezni a Biztonsági Tanács határozatainak. A délszláv térségben 1995 augusztusában a Szövetség intenzív bombázásokkal állította meg a szerb offenzívát, rákényszerítve Belgrádot a dayton-i békemegállapodás elfogadására. 1994-ben, a brüsszeli csúcstalálkozón a tagállamok meghirdették a „Partnerség a békéért” programot, amely rövid idő alatt a Szövetség tagállamai és a kívülálló országok közötti katonai együttműködés hatékony, eredményes formájának bizonyult, és az IFOR/SFOR *misszióval* is bizonyította hasznosságát. A korábbi VSZ-tagállamok meghívása a Szövetségbe kiteljesítette a NATO megújulását, *alkalmazkodását* a megváltozott külső körülményekhez.

A további fejlődés útján fontos esemény volt a washingtoni csúcstalálkozó (1999 áprilisában), amely megújította a stratégiai koncepciót, továbbá elfogadta az új feladatok hatékonyabb megoldását szolgáló *Védelmi képességek kezdeményezést*. A csúcstalálkozó hitet tett a Szövetség nyitott jellege mellett, kilátásba helyezve további kelet-európai országok meghívását a tagok sorába.

A délszláv válság koszovói szakaszának kiéleződésekor a NATO saját hatáskörében, egyértelmű *ENSZ-felhatalmazás híján* döntött a légitámadások megindításáról. Kritikus elemzők a nemzetközi jog durva megsértésének minősítették és *katonai agresszió*nak titulálták az akciót, amelyet a Szövetség egy szuverén ENSZ-tagállam ellen hajtott végre. Átfogó megközelítésben felmerült a nemzetközi jog újraértelmezésének igénye, az „új intervencionizmus” ideológiája alapján, amely az emberi jogok védelmét előbbrevalónak tartja a be nem avatkozás és az agresszió tilalmának elvénél.¹⁴ A harmadik Öböl-háború (2003 márciusától) tovább élezte ezt a mindmáig megoldatlan kérdést.

Washington iraki beavatkozása válságot idézett elő az Észak-atlanti Szövetségben (és megosztotta az Európai Uniót is). Németország és Franciaország elítélte az egyoldalú amerikai lépést (és ezzel egy platformra került Oroszországgal). A NATO

13 Lásd a NATO Rómában elfogadott stratégiai koncepcióját, amelyet 1999 áprilisában váltott fel a washingtoni NATO-csúcson elfogadott stratégiai koncepció

14 Glenon, Michael F.: The New Interventionism: the Search for a Just International Law. (Foreign Affairs, 1999 május).

következő, isztambuli csúcstalálkozója 2004 nyarán csak annyiban tudta egy szépségtapasszal elfedni a nyilvánvaló repedéseket, hogy szövetségi feladatként felvállalta a demokratikus iraki hadsereg kiképzését.

Végül a nemzetközi szervezetek sorában meg kell említenünk az *Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetet* (EBESZ), korábbi nevén Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet (EBEÉ). Ez a fórum 1975-ben jött létre a *kooperatív biztonság* intézményeként, és már a hidegháború időszakában olyan eredményekkel gazdagította az európai történelmet, mint a *Helsinki Záróokmány* (1975), a *bizalom- és biztonságerősítő intézkedések* intézményesítése (Stockholm, 1984–1986), a *CFE-szerződés* és a *Párizsi Charta* (Párizs, 1990).

A fentiek lesznek tehát azok az államok, illetve nemzetközi szervezetek, amelyek meghatározó szerepet játszhatnak a világhatalmi „sakkjátszmában”. Brzezinski szerint az az állam tekinthető *aktív geostratégiai játékosnak*, amely rendelkezik a kellő erővel és nemzeti akarattal ahhoz, hogy hatalmát és befolyását határain túl felhasználja az éppen adott helyzet megváltoztatására. Az ilyen államnak megvan a képessége és a hajlandósága a geopolitikai rugalmasságra. A *geopolitikai pillérek* azok az államok, amelyeknek fontossága nem hatalmukból vagy becsvágyukból fakad, hanem stratégiai elhelyezkedésükből illetve abból, hogy esetleges kiszolgáltatott helyzetük hogyan hat a geostratégiai játékosok viselkedésére.¹⁵ Az Egyesült Államok, Oroszország és Kína kétségtől az aktív geostratégiai játékosok közé tartoznak. Maga a geostratégiai helyzet pedig a jelen tanulmány elején már említett tendenciák mentén állandó változásban van. Egy kialakult, stabil nemzetközi egyensúlyi helyzet felborulása és egy új egyensúly-közeli állapot kialakulása hosszú, olykor viharos szakaszokkal tarkított folyamat eredménye.

Erőviszony-számítási módszerek az erőssorrend megállapításához

Továbbiakban vizsgáljunk meg a multipoláris rendszer kialakulásának egy valószínű változatát. Természetesen a multipolaritás konkrét mértéke függ attól, hogy *milyen szempontból* vizsgáljuk a rendszert.¹⁶ A négy valószínű pólus (erőközpont, vonzáscentrum): az *Egyesült Államok*, az egyre bővülő *Európa* (Európai Unió), *Kelet- és Dél-Ázsia* valamint *Oroszország*. A versengés konkrét szereplői, játékosai: az Egyesült Államok, Kína, az Európai Unió (illetve egyes tagországai), Oroszország, India, Japán. A pólusok („pillérek”) vagy a konkrét szereplők kategóriájában mindinkább számolni kell az összesen mintegy egymilliárd főt számláló iszlám közösséggel is (amely azonban nem egységes államként vagy erőközpontként jelenik meg).

Az erőssorrend alakulásának – egyes nézetek szerint – három fő tényezője van: az erőforrásokhoz való *hozzáférés*, a *befolyási övezetek* (érdekszférák) mértéke és a *globalizált tőke mozgások* befolyásolása.¹⁷ Ezek azonban nehezen számszerűsíthető –

15 Brzezinski, idézett mű, 57. o.

16 Lásd részletesebben: Nagy László: Egy új világrend felé (Védelmi Tanulmányok 55. szám, Stratégiai és Védelmi Kutatóközpont, 2004)

17 Füzes Oszkár: A nagy négyzögesítés (Népszabadság, 2007. május 19.)

bár természetesen összehasonlítható – tényezők. Az államok egymáshoz viszonyított mindenkori helyzetét jó közelítéssel a *rangpozíciójuk* fejezi ki, ennek a viszonyítási paraméternek az az előnye, hogy mérhető és számszerűsíthető kiinduló adatokból számítható ki.

Egy átfogó megközelítés szerint a világ országai globális rendszert alkotnak, amelyben az egyes államok (rang)pozícióját a három „rangdimenzióban” elfoglalt helyük határozza meg: gazdasági teljesítmény (GDP), presztízs (terület, népesség, diplomáciai kapcsolatok) és hatalom (katonai kiadások). A *rangpozíció* értékének kiszámítására a szakértők különböző módszereket alkalmaznak. A leginkább elterjedt eljárásokban a következő tényezőket – bizonyos súlyozási együtthatók alkalmazásával – mindenképpen figyelembe veszik: terület, népesség, gazdasági potenciál, katonai erő. Az összehasonlítás tárgyát képező országok közül egységnyinek veszik a legkisebb értéket, a többiekét ehhez viszonyítva állapítják meg. Természetesen a módszer nem tökéletes. A gazdasági potenciált leginkább jellemző GDP lehet abszolút érték, vagy egy főre számított relatív mutató. Hasonló módon a védelmi költségvetés szerepelhet abszolút értékkel, vagy egy főre vetítve. Nincs egyetértés a felsorolt alapadatok súlyozott fontossági sorrendje között sem, a módszer mindazonáltal egyfajta viszonylagos, bár torzított *erőssorrend* (rangpozíció) kifejezésére alkalmas.

A fenti módszer alkalmazásával 2006-ban kapott – négy államot értékelő és összehasonlító – eredmények alapján toronymagasan kiemelkedett az Egyesült Államok, utána majdnem azonos rangpozíciós értékekkel következett Kína és Oroszország, majd tőlük is jelentősen lemaradva Japán.¹⁸

A szakirodalmi forrásokban ajánlott módszerrel számított rangpozíció nem azonos a viszonylagos súllyal, amelyet az egyes államok képviselnek. Egy módszertani újítás, a kiinduló paraméterek *mértani középértékének* (összesorzással és gyökvonással való) meghatározása szemléletesebbé és közvetlenül értelmezhetővé teszi a kapott eredményt.¹⁹ Ez a kiegészítő művelet az adott esetben a következő „számszaki” eredményre (az erőssorrendet meghatározó, *egyben az erőviszonyokat is tükröző* összesített „pontszámokhoz”) vezet: Egyesült Államok 8,77; Kína 4,69; Oroszország 4,64; Japán 1,9.

Így már valós, közvetlenül értékelhető, összehasonlítható adatok állnak rendelkezésünkre: az *Egyesült Államok* „ereje” körülbelül kétszer akkora, mint *Kínáé* vagy *Oroszországé*, a két utóbbi ország viszonylagos súlya pedig összeadva nagyjából meg egyezik az Egyesült Államok súlyával. *Japán* képzeletbeli befolyása, súlya, rangpozíciója pedig kevesebb, mint a megfelelő kínai vagy orosz érték 50%-a, ami szintén összhangban van a realitásokkal.

A mértani közép módszerével kapott pontszámokat jelen tanulmány szerzői *másodlagos rangpozíciónak* nevezik el. Meggyőződésünk szerint ez a számítási eljárás lényegesen célravezetőbb, hiszen közvetlenül összevethető, valós, reális értékeket ad.

18 A kiinduló adatok többsége a The World Factbook 2006 alapján került megállapításra, a katonai potenciálra vonatkozó adatok viszont a Military Balance 2006 (IISS, London) alapján

19 A módszer döntésméleti alkalmazásáról lásd Crawford-Williams: Analysis of Subjective Judgement Matrices, R-2573-1-AF (RAND Corporation, 1985 május)

A fenti módszerrel még egy hipotetikus változatot vizsgáltunk, amelyben az Egyesült Államok és Oroszország mellett két *államközösséget* vettünk figyelembe: az Európai Unió képviselőjében Németországot, Nagy-Britanniát, Francia- és Olaszországot (külön-külön és együtt), a távol-keleti térségben pedig a Kínai Népköztársaságon és Japánon kívül Tajvant (a Kínai Köztársaságot) és a két Koreát, szintén külön-külön és együtt is mint „Kelet-Ázsiát”.

A *másodlagos rangpozíciókra* a következő eredményt kaptuk:

Egyesült Államok	27,80	Németország	5,88
Kínai Népköztársaság	14,80	Nagy-Britannia	5,46
Oroszország	14,70	Olaszország	5,07
Franciaország	6,66	Dél-Korea	4,26
Japán	6,07	Kínai Köztársaság	2,62
Észak-Korea	2,36		

Végezzük most el kísérletképpen *az egy csoportba tartozó országok* (EU, Kelet-Ázsia) másodlagos rangpozícióinak összevonását.

Egyesült Államok	3,38	Európai Unió	2,42
Kelet-Ázsia	2,58	Oroszország	1,79

Az eredmény elgondolkodtató. *Mi történne, ha Oroszország és Kína erejét egyesítenénk?* A már említett Sanghaji Együttműködés Szervezetén belül folytatott együttműködés valódi *erősokszorozó faktor*. Az Európai Unióra (és a NATO-ra) még inkább érvényes az a megállapítás, hogy egyesített súlya (hatása, befolyása) nagyobb lehet, mint a tagállamok mutatóinak egyszerű számtani összege. Globális léptékben csak az egységes Európa számít stratégiai tényezőnek.

Ugyancsak említésre méltó, hogy például a G–8-ak összesített rangpozícióját még kiszámítani sem érdemes, mert *erősökkenítő* tényezőként hat, hogy ezek az országok merőben különböző érdekeket képviselnek, különböző irányokba „húznak”. Ugyanez a helyzet az ENSZ-szel kapcsolatban: a világszervezet viszonylagos súlyát valóban nem érdemes kiszámolni (még akkor sem, ha erre képesek lennénk), minthogy nem lenne kivel vagy mivel összehasonlítani. Ha szövetségi rendszerekben, koalíciókban gondolkodunk, akkor az erőviszonyok számítását ki kell egészítenünk az olyan „puha” faktorokkal, mint *az együttműködés hatékonysága*.

A *regionalizálódás* ugyanennek a folyamatnak a másik oldala. Nagyon sok szakértő fogalmaz úgy, hogy a jövő Európája a *régiók Európája* lesz. A kisebb-nagyobb régiók kialakulása szintén a kilencvenes évek egyik érdekes jelensége, olyan – elsősorban gazdasági keretet képező – szerveződések jöttek létre, mint az Alpok-Adria, a Kárpátok euro-régió, a Balti-Fekete-tengeri együttműködés vagy akár a „visegrádi csoport”. A régiók születése szintén megállíthatatlan folyamatnak látszik, annál is inkább, mert a kibővülő EU határozottan bátorítja az ilyen irányú lépéseket. Az új, korszerű, tudományos erőviszony-számítási módszerek ahhoz is segítséget nyújthatnak, hogy meghatározzák az erőforrások *optimális kombinációját* és egymásra hatását, azaz *a régiók célszerű határait*.

Mind az integráció, mind a globalizáció, mind pedig a regionalizáció egyértelműen apasztja az államok szuverenitását, akárcsak a *nem-kormányzati szervezetek*

(NGO-k) valamint a *multinacionális vállalatok* szerepe. A ma feltérképezhető trendek azonban még egyértelműen számolnak a *szuverén államokkal*, mint a több évtizedes távlatokban formálódó új világrend önálló jogalanyiségű szereplőivel.

Azok a kínai kutatások, amelyek az *össz nemzeti erő* meghatározására irányulnak, szintén a szuverén államokat, azok közül is elsősorban a nagyhatalmakat állítják a multidiszciplináris társadalomtudományi vizsgálódások középpontjába. Az *össz nemzeti erő* (Comprehensive National Power, CNP, kínaiul *zonghe guoli*) számítása a következő tényezőket veszi figyelembe: gazdaság, katonai erő, tudományos-technikai potenciál, természeti erőforrások, politikai helyzet, társadalmi viszonyok és erőforrások, oktatás, nemzetközi kapcsolatok és még egy sor komponens.²⁰

Az *össz nemzeti erő* az egyes államok tényleges erejét és befolyását meghatározó stratégiai szintű mutató, bonyolult elméleti számvetés eredménye, amely azonban alkalmas gyakorlati összehasonlításra, felhasználásra. Miközben a CNP fogalma fokozatosan polgárjogot nyert a biztonságpolitikai szakirodalomban, hazai források még ritkán említik, magyar nyelvű rövidítése nincs is (illetve nem elfogadott).

Tanulmányunk egyik célja, hogy a fogalom megszilárdulását elősegítsük, használatát megszokottá tegyük a magyar elemzésekben is a komplex társadalomtudományok (köztük a hadtudomány) területén. Az *össz nemzeti erő* a mai kínai stratégiai gondolkodás központi fogalma a CNP egy korszerű, integrált, több tényezőtől származó és többretegű mutató (indikáns), nemzetközi összehasonlításra alkalmas többdimenziós érték, viszonyszám (koefficiens), illetve annak mérésére, kiszámítására szolgáló eljárás (kalkulus). Elméleti szempontból a CNP egy új, multidiszciplináris társadalomtudományi kategória, a gyakorlati alkalmazás oldaláról nézve pedig a kínai hosszú távú stratégiai tervezés kiinduló pontja.

Biztonságpolitikai értelemben és különösen a katonai biztonság szempontjából a CNP talán a legfontosabb és legáltalánosabb mutató, amely ezen a kiemelt jelentőségű területen jellemzi az államok közötti erőviszonyokat. Ebben a vonatkozásban az *össz nemzeti erő* és a katonai potenciál rokonértelmű fogalmak. A katonai potenciál az egymással szemben álló felek hadviselési képességét meghatározó, mérhető és összeadható erőtényezőket (a fegyveres erők létszáma, fegyverzete, tűzereje, mozgékonyasága, a harceszközök maximális gyártási kapacitása stb.) és az ún. erősokszorozó faktorokat (erkölcsi állapot, kiképzettség, szervezeti hatékonyság, a vezetés színvonala, a doktrína korszerűsége stb.) tartalmazza sajátos szerkezetben.²¹

Az *össz nemzeti erő* azonban összetettebb, *általánosabb mutató*, amely a katonai potenciál mellett mindazokat a tényezőket magába foglalja, amelyek stratégiai szinten meghatározzák az egyes államok egymáshoz viszonyított hatalmi súlyát, érdek-megjelenítő, érdekvédelmi és érdekérvényesítő képességének mértékét, kiterjedését vagy éppen határait, korlátait.

20 Lásd részletesebben Rác Lajos: A kínai *össz nemzeti erő* növekedésének hatása a nemzetközi kapcsolatokra és a nagyhatalmak geostratégiai törekvéseire. ZMNE PhD-értekezés, megvédve 2007. szeptember 27-én.

21 Rác Lajos: Az *össz nemzeti erő* számítása in Felderítő Szemle 2007 március, 120–133. oldal

Nemzetközi összehasonlításban a gazdasági mutatók közül kiemelkedő jelentőségű a *bruttó hazai termék* (GDP), amelyet a makrogazdasági folyamatok jellemzésére illetve tervezésére lehet használni. Hasonlóan kivételes jelentősége van a biztonságpolitikai mutatószámok között az össznemzeti erőnek, amely a nemzetközi erőviszonyok meghatározására, a biztonságpolitikai illetve geopolitikai tervezés elősegítésére alkalmas.

Az indikáns „kemény” („hard”), általában egzakt módon mérhető és „puha” („soft”), általában csupán közvetetten becsülhető tényezőkből tevődik össze komplex értékmerővé. Előbbiekhez tartoznak a gazdasági, technológiai, katonai mutatók, utóbbiakhoz pedig a társadalmi, politikai, diplomáciai elemek. Külön számítják ki a „kemény” és a *komplex összerőt* (utóbbi a tulajdonképpeni CNP). A kemény összerőből úgy kapják meg a végső eredményt, hogy a puha tényezőket összesítve, kombinálva egy egynél kisebb együtthatót képeznek, és ezzel megszorozzák a kemény összerő mutatóját.²²

A módszer matematikai eljárása az ún. AHP-elemzés, a „sajátérték” kiszámítása.²³ A „sajátérték” a közgazdaságtudományban és általában minden olyan alkalmazási területen, ahol soktényezős erőforrásokat egy adott cél érdekében szabályozottan használnak fel, úgy értelmezhető, mint a rendszert jellemző, „sajátos” termelési (tevékenységi) szerkezet: a ráfordítások (sajátfelhasználás) és a kibocsátások átlagos aránya, a *sajátfelhasználási hányad*. Ez tehát egyfajta átlagos ráfordítási hányados, amely a rendszer működésének *hatásfokát* méri.²⁴ A számítások eredményeképpen az össznemzeti erő egyetlen számmal fejezhető ki, amely módot ad az összehasonlításra.

A CNP mint többdimenziós és többretegű mutató, különböző szinteken hierarchikusan egymásra épülő összetevők, tényezők összessége. Különböző mélységekben és részletességgel vizsgálható tehát, vagyis létezik egy rendkívül szerteágazó „finomszerkezete”, kevésbé részletes „durva” felépítése, végső soron pedig egyetlen számszerűsíthető értékben „csúcsosodik ki”.

Az össznemzeti erő durva belső szerkezete négy alrendszerből épül fel.²⁵

- „Kemény” erő – anyagi tényező (természetes erőforrások, terület, lakosság, ásványkincsek, energiahordozók, gazdaság, tudomány, technika, katonai erő);
- „Puha” erő – szellemi tényező (politika, külügyek, nemzetközi tekintély, kultúra, oktatás);
- „Koordinált” (összehangolt) erő – a szervezés, vezetés, irányítás, tervezés funkciói;
- „Külső” erő – a környezeti (természeti, külpolitikai, belpolitikai-társadalmi) feltételek változása és a hozzájuk igazodó alkalmazkodás képessége.

22 Ketizu (munkacsoport): Shijie zhuyao guojia zonghe guoli pinggu (Értékelés a világ jelentősebb országainak össznemzeti erejéről) in Lu Zhongwei: Quanqiu zhanlue dageju (Globális stratégiai struktúra). Shishi Kiadó, 2000.

23 Saaty-Luis: Decision Making in Economic, Political, Social and Technological Environments With the Analytic Hierarchy Process (The Analytic Hierarchy Process Series V/7)

24 Zalai Ernő: Bevezetés a matematikai közgazdaságtanba. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

25 DoD: Annual Report to Congress on the Military Power of the PRC, Office of the Secretary of Defense, 2000.

Egy még lényegretörőbb (és logikusabb) felosztás mindössze két csoportba rendezi a számításnál figyelembe vett dimenziókat, és mindent, ami nem „kemény” tényező, a „puha erő” kategóriája alá sorol be. A „puha erő” önálló fogalomként történő elkülönítése *messzemenő biztonságpolitikai és stratégiai következményekkel jár.*

Az össznemzeti erő finomszerkezete a rétegezetségeknek megfelelően egy fa-struktúrával jellemezhető. A hat csoportba sorolt többlettucat tényezőt, azon belül közel kétszáz indikánst tartalmazó struktúra természetesen még mindig jócskán finomítható, azonban a makro-szintű elemzés és a következtetések levonása céljából már megfelelő kiindulási alapot nyújt.

A CNP tényezőinek – a Kínai Társadalomtudományi Akadémia által alkalmazott – súlyozását mutatja a következő táblázat:²⁶

<i>CNP tényezők</i>	<i>Súlyozott érték (szorzótényező)</i>
Összérték	1,00
Természeti erőforrások	0,08
Gazdasági kapacitás	0,28
Külgazdasági kapacitás	0,13
Tudomány és technika	0,15
Társadalmi fejlettség	0,10
Katonai potenciál	0,10
Kormányzati ellenőrzés hatékonysága	0,08
Külgügyek, diplomácia	0,08

Kína a saját kutatói által publikált rangsorokban a szerény 6. helyet foglalja el az össznemzeti erő vonatkozásában. Ez azonban ne tévesszen meg senkit. Kína már ma valószínűleg megelőzi összes versenytársát, kivéve az Egyesült Államokat. Utóbbihoz képest több természeti és humánerőforrással rendelkezik, és a legmarkánsabb gazdasági mutató, a GDP tekintetében (legalábbis vásárlóerő-paritáson számolva) bizonyosan sokkal hamarabb utoléri, mint a legjelentősebb amerikai értékelésekben számított 2040. Ha az Egyesült Államok meg is őrzi katonai és tudományos-technológiai elsőségét, a 21. század hatalmi viszonyai akkor is már egy-két évtizeden belül egészen más képet fognak mutatni, mint bő másfél évtizeddel ezelőtt, a hidegháború végén.

A tanulmány elején említett hosszú távú tendenciák oda vezethetnek, hogy *az euro-atlanti térségben kialakult erőcentrum a 21. század első évtizedeiben a kelet-ázsiai, távol-keleti, csendes-óceáni térségbe helyeződik át.* A tanulmány első részében Brzezinszki-re hivatkoztunk, „stílszerűen” tőle idézzük az Európára, Oroszországra és Kínára vonatkozó záró gondolatokat is:

26 Wang Songfeng (szerk.): *Shijie zhuyao guojia zonghe guoli bijiao yanjiu* (A világ fő országainak CNP-je: összehasonlító elemzés). IWEP, Hunan chubanshe 1996

A jelenleg uralkodó amerikai világrendszer a világnak csak azon részeiben lehet stabil, ahol a hosszú távú geostratégia által vezérelt amerikai elsőség egymással összhangban lévő, azonos jellegű társadalmi-politikai rendszereken nyugszik, és ezeket *amerikai vezetésű multilaterális szervezetek fogják össze.*²⁷

Az Egyesült Államoknak az az érdeke, hogy fennmaradjon a geopolitikai pluralizmus Eurázsianak az egykori Szovjetunió fennhatósága alá eső területein. Nemcsak a térség erőforrásainak hasznosításában érdekelt, hanem nyilvánvalóan abban is, hogy megakadályozza Oroszország kizárólagos uralmát ebben a geopolitikailag fontos térségben. Nemcsak átfogóbb eurázsiai céljait igyekezik megvalósítani, hanem saját növekvő gazdasági érdekeit is képviseli, amikor *korlátlan* jelenlétre törekszik ezen az eddig zárt területen.²⁸

Belátható időn belül két rendkívül fontos – és egymást közvetlenül befolyásoló – geopolitikai kérdés fogja meghatározni Amerika szerepét a Távols-Keleten: *Hogyan definiálható a gyakorlatban Kína esetleges vezető regionális hatalommá válása valamint növekvő világhatalmi törekvése, és milyen mértékben fogadható ez el Amerika számára?*²⁹

---

27 U.o. 78. oldal (kiemelés a szerzőktől)

28 U.o. 192. oldal (kiemelés a szerzőktől)

29 U.o. 209. oldal

Matus János

A katonai gondolkodás új irányzatai

A szerző, ismert filozófusok, történészek és katonai teoretikusok műveire támaszkodva áttekintést ad a válságok és a háborúk okairól és jellemző sajátosságairól, miközben keresi a konfliktusok forrásait az emberi gondolkodásban. Elemzi a kölcsönös kapcsolatokat a biztonság egyes szektorai között, különös tekintettel a katonai erő alkalmazásának jogszerűségére, céljaira és hatékonyságára. A katonai gondolkodás terén bekövetkezett változások bemutatása után ismerteti a nem háborús műveleteknek az alapelveit az új körülmények között és utal azokra az ismeretekre és eljárásokra, amelyek elengedhetetlenek a tisztek számára a gyökéresen átalakult biztonsági és stratégiai helyzet megértéséhez.

A konfliktusok keletkezési helye az emberi gondolkodás. Minden erőszakos cselekményt megelőz egy gondolkodási folyamat az érdekek azonosságairól vagy különbözőségeiről, az értékek harmóniájáról vagy ellentétéről. Ennek a gondolkodási folyamatnak az eredményei akkor is hatást gyakorolnak a cselekvésekre, amikor azok látszólag meggondolatlanul következnek be. Az értékek és érdekek gyakran összeütközésben vannak az egyének, csoportok és államok kapcsolataiban, mivel alapvető értékeik lényegesen eltérhetnek egymástól és az érdekek érvényesítésére való törekvés a mindennapokban feszültségekhez, és vitákhoz vezet. A gondolkodás szintjén kialakult konfliktusok teremtik meg a lehetőségét a cselekvés szintjén megnyilvánuló konfliktusoknak, vagyis az erőszaknak. Erőszakos konfliktusok akkor keletkeznek, amikor az érdekkonfliktusokat nem sikerül erőszakmentesen, békés eszközökkel megoldani vagy mederben tartani. Napjainkban, a katonai erő alkalmazásáról folytatott viták talán legerősebb dinamizáló tényezője az emberi közösségek közötti érdek- és erőszakos konfliktusok kezelésének igénye és a katonai erő jövőbeni szerepe ebben az egyre fontosabbá váló feladatban.

A válságok és háborúk okai

A válság egy köztes állapot képvisel az érdekkonfliktus és az erőszakos konfliktus, vagyis a háború között. Charles Hermann szerint válsághelyzet akkor következik be, amikor az érdekkonfliktusok felerősödése miatt az államok között kialakult együttműködési formák nem tarthatók fenn és fokozódik az erőszak alkalmazásának veszélye (1). Válsághelyzetben az államok fokozódó fenyegetést érzékelnek, a fenyegető

események váratlanul következnek be és a kormányzati intézmények számára egyre rövidebb idő áll rendelkezésre a döntések meghozatalához. A válsághelyzetek fő jellemzői tehát az intenzív fenyegetés, a meglepetésszerű események bekövetkezése és döntési kényszer korlátozott időhatáron belül. A döntésekhez rendelkezésre álló rövid idő mellett további nehézség forrása az információk hiánya magáról a helyzetről, a válságban érintett szereplőkről, azok szándékairól és az események további lefolyásáról. A tájékozódás nehézségei fokozzák a félreértés és a helytelen helyzetértékelés veszélyét. Mivel válsághelyzetekben a történelmi tapasztalatok szerint tendencia van az ellenfelek szándékainak negatív értelmű eltúlzására, az ellenségesség érzésének mesterséges szítására, következésképpen az események dinamikája az erőszak alkalmazásának valószínűségét erősíti. A fenti okok miatt a válság háborúhoz vezethet.

Az érdekkonfliktusok válságokba majd háborúkba történő eszkalációjának okait elemezve számos kutató felhívja a figyelmet a pszichológiai tényezők szerepére. Holsti, North és Brody az első világháborúban részt vett nagyhatalmak kormányaik döntéseit tanulmányozták a hivatalos dokumentumok felhasználásával és keresték a pszichológiai tényezők hatását a döntésekre (2). Arra a megállapításra jutottak, hogy mind az Antant, mind a Központi Hatalmak oldalán tapasztalható volt az ellenségesség mesterséges felnagyítása, ami hozzájárult a válság elmélyüléséhez és a háború kitéréséhez. Ebből a kutatási eredményből adódik az a tanulság, hogy a konfliktusok és válságok kezelésének vannak fontos pszichológiai aspektusai, amelyek kiegészíthetik a diplomáciai, gazdasági és katonai erőfeszítéseket.

A háború okainak feltárása az egyik legbonyolultabb feladatnak bizonyult a tudományos kutatás számára. A társadalom, a politika és a nemzetközi kapcsolatok problémáit kutató tudósok különböző megközelítéseket alkalmazva keresték a választ az erőszakos nemzetközi konfliktusok keletkezésének okaival kapcsolatos kérdésekre. Michael Howard brit hadtörténész szerint a háború, mint társadalmi jelenség okainak kutatása az első világháború után vett nagy lendületet, mert ez volt az a háború, amely soha nem látott mértékben rombolta le Európa korábbi társadalmi és politikai struktúráját (3). A korábbi európai háborúkat mind a politikusok, mind a közvélemény hajlamos volt úgy tekinteni, mint a nemzetközi viták rendezésének természetes módját. Lényegében ez a gondolkodásmód dominált az első világháborút megelőző időszakban is. A szociál-darwinizmus hatására jelentős tömegek hittek a harc elkerülhetetlenségében, amelyet a társadalmi haladás előmozdítójának tekintettek. Ugyanakkor Howard rámutat arra is, hogy már a 18. században az európai értelmiségi körökben jelentkeztek nézetek, amelyek szerint a háború a kormányzó elitek önzésének és ostobaságának a következménye. Liberális értelmiségi körökben a háborút patológikus jelenségnek, egyes esetekben pedig bűncselekménynek tekintették.

A háború, mint társadalmi jelenség gyökereinek feltárásához Howard szerint nem elégséges a történelem során lezajlott háborúk elszigetelt, egyedi tanulmányozása. Thuküdidész ókori görög történésznek a peloponnészoszi háborúról írt művét idézve rámutat a hatalmi viszonyok változására, mint a háborúk legmélyebb és egyben folyamatosan visszatérő okára. Thuküdidész sokat idézett klasszikus megállapítása szerint a peloponnészoszi háború kitérésének oka Athén hatalmának növekedése és Spárta fokozódó féltelme a rivális városállam hatalmától. Spárta azért provokálta ki a háborút, mert így akarta megakadályozni a hatalmi egyensúly

felbomlását. A konfliktusban szerepet játszott ugyan Athén és Korinthosz versengése a tengeri kereskedelem ellenőrzésének megszerzéséért, de ennek csak másodlagos szerepe volt az évtizedekig tartó második peloponnészoszi háború kitörésében.

Howard a modernkori Európa történetéből vett példákkal bizonyítja, hogy a hatalmi egyensúly átalakulása és az általa okozott fenyegetettség érzése döntő oka volt a kontinens háborúinak. A modern európai államrendszer kialakulásáig a politikai és katonai hatalomnak egyetlen forrása volt: az ellenőrzés alatt tartott terület és az ott található emberi és természeti erőforrások. A hatalmi politikák fontos része volt új területek megszerzése hódítással, uralkodó családok közötti házassági kapcsolatokkal vagy szövetségek kötésével.

A szuverén nemzetállamok kialakulásával a terület fontosságának megmaradása mellett megjelentek az államszervezet centralizáltságát biztosító bürokráciák és pénzügyi szervezetek, amelyek a gazdasági és katonai hatalom pótlólagos forrásává váltak. Az 1694-ben, Európában elsőként létrehozott Bank of England nemcsak példátlan gazdasági növekedést tett lehetővé Anglia számára, hanem hozzájárult az angol globális stratégia kialakításához, amelyben a haditengerészeti erők kiemelt szerepet kaptak (4). A gazdasági és haditengerészeti hatalom kombinációja tette lehetővé Anglia számára a fő egyensúlyozó nagyhatalom szerepének betöltését Európában csaknem négy évszázadon keresztül.

A 19. században a hadügyek területén számos nagyjelentőségű változás következett be. Az európai államok, a francia példát követve, bevezették az általános hadkötelezettséget. A porosz modell alapján szervezett új típusú vezérkar jelentősen megnövelte a katonai szervezet hatékonyságát, és szintén követésre méltó példának bizonyult. A vasút és a távíró alkalmazása új lehetőségeket teremtett a hadműveletek tervezésében és végrehajtásában. A tűzfegyverek modernizálása új stratégiai megoldásokat tett lehetővé a háború megvívásában. Az ipari forradalom felgyorsította a haditechnikai eszközök megújítását. Michael Howard szerint azonban ezek a fontos változások sem érintették lényegesen a háborúhoz vezető alapvető okot, nevezetesen a hatalmi viszonyok átalakulása által kiváltott félelmet.

A nemzetközi kapcsolatok elméletének politikai realista iskolája a háború fő okát a szuverén államok által alkotott nemzetközi rendszer anarchikus jellegében látja. Az anarchiát ebben az összefüggésben olyan állapotként határozza meg, amelyben nem létezik az államok felett álló, kényszerítő erővel rendelkező hatóság, ily módon az államok szabad akaratuk szerint cselekedhetnek. Mivel az államok magatartásának fő mozgatórugója a nemzeti érdek, a folyamatos versengés és az érdekkonfliktusok elkerülhetetlenek. Kenneth Waltz, a neorealizmus fő képviselője a háború okát három forráshoz vezeti vissza: az emberi természethez, az államok belső rendszeréhez és a nemzetközi rendszer struktúrájához. A politikai realizmus emberi természetre vonatkozó felfogása Thomas Hobbes angol filozófus nézeteire vezethető vissza, aki az emberi természetet alapvetően versengőnek, bizonytalanak és dicsőségvágyónak jellemezte.

Hobbes emberi természetről alkotott negatív felfogásával szemben Margaret Mead amerikai szociológus azt vallja, hogy az agresszivitás és a háború nem az ember alapvető természetéből következik. Különböző kultúrák összehasonlító elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a háború egy tanult megoldás. A

korábbi történelmi időszakokban a fejlettség alacsonyabb szintjén lévő emberi közösségek megtapasztalván, hogy az erőszak alkalmazásával kezelhetők bizonyos helyzetek és elérhetőek azok a célok, amelyekhez a békés eszközök elégtelenek, gyakorolták, megtanulták, és ismétlődően alkalmazták az erőszakot. Azonban ha a hadviselést tanulni lehet, akkor a békés megoldások is elsajátíthatók (5).

Jack Levy a modern nagyhatalmi rendszerben 1495 és 1975 között lezajlott háborúkat tanulmányozta a nagyhatalmak magatartása szempontjából (6). Az egyik fontos következtetése az volt, hogy a nagyhatalmak a vizsgált időszakban nagyobb hajlandóságot mutattak a háborúkban való részvételre, mint a kisebb államok. A csaknem öt évszázadot átélő időszakban 119 olyan háború zajlott, amelyben egyik vagy mindkét oldalon nagyhatalom is részt vett. Franciaország 48, Nagy-Britannia 40, a Habsburg birodalom 38, Spanyolország 35 háborúban vett részt a fenti időszakban. A többi európai állam ennél kevesebb alkalommal háborúzott. Franciaország első helyre került egy másik mutató tekintetében is. Az ötszáz év alatt lezajlott mintegy 2600 ütközet 47%-ában vett részt. Az adatokból egyértelműen adódik a következtetés, hogy a történelem során az adott kor nagyhatalmai, hatalmi eszközeit felhasználva döntő szerepet vállaltak a nemzetközi rendszer formálásában.

Az ókori görög városállami rendszerhez képest lényegesen megváltozott az államok kapcsolata az új-korban és alapvetően megváltoztak a hadviselés eszközei is. A hatalmi egyensúly napjainkban nem játszik olyan fontos szerepet, mint a megelőző évszázadokban, mert a nagyhatalmak erőteljesebben törekednek az egyetértésre az egymás közötti kapcsolatokban és általában is a nemzetközi intézményekben. Ebből következően jelenleg nincs szükség az egymással szemben álló és rivalizáló koalíciók közötti hatalmi egyensúlyozásra. De nem lehetünk bizonyosak abban, hogy ez a helyzet tartós lesz, és a hatalmi versengés nem éleződik ki ismét az egyenlőtlen gazdasági fejlődés következtében.

A stratégiai gondolkodás átalakulása

A stratégia fogalma alatt eredetileg a háborúval kapcsolatos elvek, és szabályok összességét értették, amelyek segítették a katonai vezetőket a háború sikeres megvívásában. A stratégiát a hadvezérek művészetének tekintették. A hadtörténészek a háborúk történetének tanulmányozása és a tapasztalatok összefoglalása alapján jutottak el fontos általános következtetésekhez. A háborúkkal kapcsolatos elméleti általánosítások egyik legfontosabb következtetése az volt, hogy a nemzetközi rendszerben számolni kell az erőszak jelenlétével. Ez az összefüggés vált a klasszikus stratégia egyik alapvető gondolatává, amelyet több szerző felhasznált a stratégia fogalmának meghatározásához. Clausewitz, Jomini, Liddell Hart, André Beaufre és Michael Howard a stratégiával kapcsolatos meghatározásaikban azt emelik ki, hogy a stratégia lényege a politika által kitűzött célok fegyveres erővel történő elérése (7). Beaufre a következőképpen finomítja ezt a meghatározást: „...a stratégia két szembenálló akarat dialektikájának művészete, amely erő alkalmazásával igyekszik megoldani a szembenálló felek vitáját” (8).

A klasszikus stratégia képviselői döntően a hadtörténelem tanulságaira támaszkodva a háborúnak a hadművelési aspektusaira helyezték a hangsúlyt. Michael

Howard rámutatott, hogy a 19. század közepétől a stratégiák számára fontossá vált a logisztikai majd a technikai dimenziók tanulmányozása. A 20. században pedig elengedhetlenné vált a háború társadalmi összefüggéseink elemzése is (9). Howard szerint a nyugati országokban nem ismerték fel időben a stratégia társadalmi összefüggéseinek fontosságát, ezért nem találták meg a hatékony politikai és katonai válaszokat a felszabadító mozgalmak és a gerilla háborúk okozta kihívásokra. A stratégia társadalmi dimenziója felismerésének pozitív példájaként említi Mao Ce Tung forradalmi háború elméletét, amely kiemelten fontos feladatnak minősítette a lakosság körében folytatott politikai felvilágosító munkát. Howard szerint a stratégiai gondolkodás körének kibővülése és a szélesebb társadalmi összefüggések vizsgálata döntő fejleménynek tekinthető, mivel a háború műveleti, technikai és logisztikai feltételeinek biztosítása a jövőben nem lesz elégséges a katonai erő hatékony alkalmazásához.

A 20. század 60-as, 70-es éveiben több szerző tette bírálat tárgyává a nukleáris fegyver elrettentő erejére épített, egyoldalú technikai felfogást. A nukleáris elrettentés stratégiája, valójában a létező társadalmi és politikai környezettől távol álló, absztrakt szituációkra épült, feltételezte a racionális döntéshozatalt az államok politikájában és elhanyagolhatónak vélte az ellenőrizhetetlen társadalmi erők hatását az államok magatartására. Napjainkra egyértelműen kiderült, megalapozottak voltak azok a felvetések, amelyek megkérdőjelezték a nukleáris elrettentés hatékonyságát és megbízhatóságát. A tömegpusztító fegyverek illegális elterjedésének fokozódó veszélye új megvilágításba helyezi a háború szélesebb politikai és társadalmi kontextusba helyezését problémáját. Először, mert a nukleáris elrettentés nem működik a nemzetközi rendszerben felelőtlen, irracionális magatartást tanúsító államok és nem állami szereplőkkel szemben. Másodszor, mert a tömegpusztító fegyverek illegális elterjedésének veszélye még inkább a háború megelőzésére, a nemzetközi politika színterén a nagyobb összefogásra és a társadalmi erők mozgósítására irányítja a figyelmet.

A stratégiai gondolkodás átalakulását a 20. század második felében Hedley Bull brit politológus a következőképpen jellemzi (10):

Először, a stratégiai gondolkodás már nem kizárólag a háború győztes megvívásával foglalkozik, hanem egyre nagyobb figyelem irányul a háborúval való fenyegetésre, az elrettentésre, a válságok kezelésére és a kockázatok ésszerű manipulációjára. Az akarat rákényszerítésének ez a módja az ellenfél számára zsarolásnak is tűnhet. Ezzel együtt a hangsúly az ellenfél felett aratott győzelemről áttevődött a saját túlélésre, a konfliktusokból származó veszteségek minimalizálására.

Másodszor, a stratégiai gondolkodás többé nem a katonák privilégiuma. Természetesen nem szűnt meg a katonai szakértelem fontossága a stratégiai döntésekben, de látványosan megerősödött a civil szakértők szerepe a stratégia elméletének fejlesztésében, a kutatásban és az oktatásban. Ez a változás az Egyesült Államokban a legnyilvánvalóbb, de valamennyi nyugati demokráciában hasonló folyamatok zajlottak le ezen a téren.

Harmadszor, a nukleáris elrettentés koncepciójának megjelenésével a stratégiai gondolkodás túlságosan elvonttá és spekulatívvá vált. Mivel a történelem során nukleáris háború nem volt és a feltételezett valószínűsége is csökkenő tendenciát mutatott, az elrettentés koncepcióját nehéz volt konkrét tapasztalatokkal alátámasz-

tani. Az elméleti viták során a szembenálló nézetek könnyen cáfolhatók voltak. A legnagyobb bizonytalanság forrása az államok, a politikusok és a társadalmak magatartásának beláthatatlansága a nukleáris háború konkrét veszélyével szemben, mivel hiányzik az erre vonatkozó történelmi tapasztalat.

Negyedszer, a stratégiai gondolkodás átalakulása, új dimenziók megjelenése hozzájárult a stratégiai tanulmányok, mint tudományos diszciplína kialakulásához. A stratégiai problémák és a nemzetközi kapcsolatok kutatása során felmerült a gondolat, hogy a közgazdaságtudományból vett analógiák segíthetnek a nemzetközi rendszer addig feltáratlan összefüggéseinek megismeréséhez. Ez a felismerés kölcsönösen megtermékenyítő hatást gyakorolt mindhárom kutatási területen. A kutatások eredményei és a megjelent publikációk megerősítették a stratégia elméleti alapvetését, és ez lehetővé tette a stratégia oktatásának beindítását az egyetemeken.

A stratégia nyitottabbá válása, civil kutatók jelenléte ebben a szférában, a tudományos kutatás elmélyülése és a stratégiai tanulmányok, mint egyetemi diszciplína megjelenése nemcsak új eredményeket hozott, hanem vitákat is kiváltott. A stratégia hagyományaihoz igazodva, sem a katonák, sem a civil stratégák nem hagyhatták figyelmen kívül azt az alapvető problémát, hogy a nemzetközi kapcsolatokban jelen van az erőszak alkalmazásának veszélye, amellyel szemben minden állam és polgárai sebezhetők. Ezért az erőszak szerepéről nem lehet nem gondolkodni, és nem lehet nem felkészülni előre látható vagy nem látható veszélyekre. A stratégákat, akik a nemzetközi rendszerben meglévő erőszak potenciál feltételezésére építik világképüket, gyakran érik bírálatok azon szakemberek részéről, akik az érdekek összeegyeztethetőségében, a gazdasági és más területeken folytatott együttműködésben és a nemzetközi jog általános tiszteletében bíznak. A kétféle világlátás alapvető különbsége és vitája hosszú ideig megmarad, mert a nemzetközi rendszer tényei mindkettőt alátámasztják. A nemzetközi kapcsolatok elméletének politikai realista iskolája a stratégia világlátását, a liberális iskola az üzletember és a jogász világlátását támasztja alá. A két oldal vitájában a stratégiai nézetek képviselőit vádaskérhetik az erkölcsi törvények nem kellő figyelembevételéért és az erőszak elfogadása miatt.

Az erőszakra és a háború okairól folytatott viták hasznosnak bizonyultak a nemzetközi rendszer jobb megértése szempontjából, és egyben hozzájárultak a stratégia fogalmának tisztázásához és kibővüléséhez. A stratégia szélesebb értelmet nyert az elmúlt évtizedekben folytatott elméleti kutatások nyomán. Elfogadottá vált a nagy- vagy nemzeti stratégia fogalma, amelynek érdeklődési köre messze túl mutat a katonai ügyeken és, általában az erőszakkal összefüggő problémákon. A nemzeti stratégia tárgya egy állam rendelkezésére álló valamennyi eszköz és forrás felhasználása a kitűzött célok elérésére. Colin Gray a nemzeti stratégiát egy öt emeletes építményként képzelel el (11). A nagystratégia építményének az emeletei a következők: a jövőkép, a politikai célok, a stratégiai terv, az intézmények szintjén megvalósuló komplex tevékenység (műveletek), a legkisebb szervezeti egységek vagy egyének tevékenységének szintje (taktikai szint). A szűkebb értelemben vett stratégiát, a stratégiai tervet, összekötő hídnak tekinti egyrészt a jövőkép és a politikai célok, másrészt a műveleti és a taktikai szint között. Ez az elméleti modell ugyanúgy alkalmazható a gazdaság, mint a katonai ügyek területén.

Minden stratégia kiindulópontja egy kép kialakítása a várható jövőről, ami természetesen nem lehet teljesen pontos, hiszen előre nem látható, váratlan fejlemények is befolyásolhatják. A jövőképpel összhangban határozhatók meg azok a célok, amelyek egyrészt az elképzelt jövőben megvalósíthatóak, másrészt a célok eléréséhez szükséges források és eszközök rendelkezésre állnak, vagy megteremthetők. Nemzeti stratégia esetén az ország demokratikusan választott kormányának a feladata, hogy megfogalmazza a célokat oly módon, hogy azok megvalósíthatók legyenek a rendelkezésre álló forrásokból a meglévő eszközökkel. Az összhangot a stratégiai tervnek kell megteremteni. A stratégiai tervezést követi a konkrét tevékenységek megszervezése műveleti és taktikai szinten. Műveleti szinten az intézményrendszer összehangolt működésének, taktikai szinten a teljesítmények minőségi színvonalának van döntő jelentősége. Az egész stratégiai rendszer hatékony működésének döntő feltétele, hogy az egyes szintek kapcsolatban legyenek egymással, értsék a többi szint helyzetét és szándékait, és tevékenységükkel kölcsönösen segítsék egymást.

Az elmúlt fél évszázad során a stratégia elmélete és gyakorlata bonyolultabbá és egyben fontosabbá tette a fegyveres erők és a társadalom kapcsolatait. A társadalmi közeg és a nemzetközi politika realitásai új megvilágításba helyezték az erőszak alkalmazását. A katonai eszköz, mint az érdekérvényesítés és a biztonság eszköze és garanciája erőteljesebb társadalmi és nemzetközi ellenőrzés alá került. Ez fékezően hatott az erőszak alkalmazására a nemzetközi kapcsolatokban, de nem tudta kiiktatni azt. Ezért továbbra is indokolt a stratégiai gondolkodás hagyományos feltételezése az erőszak lehetőségéről az államok kapcsolataiban. Azonban több olyan változás is bekövetkezett az elmúlt évtizedekben, amelyek Európa háborúban gazdag fél évszázados történetéhez képest új helyzetet teremtettek. Először, a jelenkor nagyhatalmai nagyobb készséget tanúsítanak az egymással való kooperációra, gondosabban kerülnek az egymás közötti konfliktusok veszélyét, mint a történelem során bármikor. Másodszor, a 20. század második felében kialakult a globális és regionális nemzetközi intézmények hálózata, amelyek a konfliktusok csökkenése és a kooperáció erősítése irányában hatnak. Egyértelműen bizonyítható, hogy a nemzetközi intézményi hálózat sűrűsége, valamint a politikai stabilitás és gazdasági jólét szintje szoros kapcsolatban van egymással a világ egyes régióiban. Harmadszor, a demokratikus rendszerek számának növekedése jelentősen hozzájárul a politikai stabilitáshoz és a békés nemzetközi környezethez, mivel a történelmi tapasztalatok igazolják, hogy a demokratikus rendszerek nem háborúznak egymás ellen.

A biztonság tágabb értelmezése

A modern fegyverek pusztító erejét figyelembe véve, az emberiséget fenyegető legnagyobb veszély az erőszak alkalmazása az államok kapcsolataiban. Ennek a veszélynek a bekövetkezése azonban ma kevésbé valószínű, mint a hidegháború idején. Ez a megállapítás elsősorban az államok közötti háborúra vonatkozik, mert az államokon belüli erőszak valószínűsége az elmúlt másfél évtized alatt növekedett. A változások sorozata, amely ehhez a helyzethez vezetett, már a hidegháború idején elkezdődött. A nemzetközi kapcsolatokat befolyásoló tényezők egész sora játszott

szerepet az erőszak alkalmazása valószínűségének megváltozásában az államközi kapcsolatok területén. Számos tényező együttes hatására csökkent a konfliktusok élezésére való hajlam és növekedett az együttműködési készség. A leglátványosabb következmények a fegyverzetellenőrzés területén jelentkeztek, és azon belül is a volt Szovjetunió és az Egyesült Államok hadászati fegyverzetkorlátozási megállapodásaiban még a múlt század hetvenes éveiben. A szembenálló felek kölcsönösen felismerték, hogy a biztonságot pusztán önerőre támaszkodással nem lehet fenntartani. Ennek következtében a kölcsönös függőség nemcsak a gazdasági kapcsolatok területén erősödött meg, hanem a biztonság területén is. A kölcsönös függőség a biztonság területén a nemzetközi intézmények szerepének megnövekedését eredményezte. Európában ennek a folyamatnak köszönhető az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet előkészítése majd összehívása 1975 nyarán Helsinkiben. A Helsinki Záróokmány új megvilágításba helyezte a katonai erő szerepét azzal, hogy megnyitotta a hagyományos erők lényeges csökkentését Európában, és ezzel hozzájárult a bizalom erősítéséhez valamint a háború veszélyének csökkentéséhez.

A katonai erőnek a biztonságban játszott szerepét számos más tényező is befolyásolta, illetve hozzájárult annak az átalakulásához. Az Egyesült Államok vietnami háborújának kudarca arra hívta fel a figyelmet, hogy a legmodernebb haditechnikával felszerelt hadsereg sem képes legyőzni egy olyan ellenfelet, amely nagy társadalmi támogatottságot élvez, de egyébként katonailag jóval gyengébb. Az 1973 őszen kibontakozott olajválság és annak hatása a világgazdaságra felhívta a figyelmet a gazdaságnak a nemzetközi biztonságra és az egyes államok biztonságára gyakorolt hatására. Megszületett a felismerés, hogy a nemzetközi gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok zavarmentes működése része a biztonságknak, annak fontos szektorát képezi (12).

Az 1980-as években egy újabb problémával bővült a biztonság koncepciója, amikor a környezetvédelem iránt nőtt meg ugrásszerűen az érdeklődés. Az Egyesült Nemzetek Szervezete szakértői bizottságokat kért fel a környezetszennyezés káros hatásainak tanulmányozására, amelyek felhívták a figyelmet a természeti környezet pusztulásának gyorsuló folyamatára, és az élővilágra gyakorolt káros hatásokra. A Palme, a Brandt és a Brundtland bizottságok jelentéseinek nyilvánosságra kerülését követően a biztonsággal foglalkozó szakirodalom a környezet pusztulását is a biztonsági problémák körébe sorolta. A probléma felismerése megtörtént, kezelését azonban akadályozza az a körülmény, hogy fontos gazdasági érdekek nem teszik lehetővé a hatékony nemzetközi fellépést a folyamat megállítására.

Az 1990-es évek elejétől a világ különböző régióiban kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek, amelyeket vallási különbségek, gazdasági problémák és politikai instabilitás tovább súlyosbítottak. Ezek az ellentétek Közép és Kelet Európában három állam felbomlásához vezettek, a világ többi részein pedig súlyos konfliktusokat okoztak. Az erőszakos konfliktusok és a polgárháborúk okainak elemzéséből az a következtetés adódott, hogy erőszakot szülhet az a helyzet, amelyben a különböző közösségek veszélyeztetve érzik önazonosságukat, nehézségeik vannak a referencia csoportokkal történő kapcsolattartásban, a többségi nemzet nem toleráns a különböző kisebbségek irányában. Az egyéni emberi jogok tisztelete mellett, erősödik a nemzetközi egyetértés arról, hogy a kisebbségek jogainak tiszteletben tartása fontos

feltétele a nemzetközi biztonságnak. Ez a felismerés hozzájárult a biztonság fogalmának további bővüléséhez és társadalmi biztonság néven vált ismertté a szakirodalomban (13).

A legutóbbi évtizedben fokozódó figyelem irányult az önmaguk kormányzására képtelen, kudarcot valló, vagy éppen összeomló államok problémájára. A nemzetközi kapcsolatokban még nem alakultak ki megfelelő mechanizmusok ennek a problémának a kezelésére. Az államok összeomlását gyakran követik erőszakos konfliktusok, amelyek hatásai átlépik az állam határait, és fenyegetést jelentenek más államok számára. Az elmúlt hat évtized során, az államokon belüli, vagy az államok kapcsolatait érintő erőszakos konfliktusokat az Egyesült Nemzetek Szervezete a békefenntartás fokozatosan kialakult és jelenleg is átalakulóban lévő eszközeivel és módszereivel igyekezett megfékezni. Az ENSZ azonban csak a konfliktusok kitörése után avatkozott be, amikor a szemben álló erők már jelentős károkat okoztak egymásnak és a nemzetközi közösségnek egyaránt. Az ENSZ reformjával összefüggő vitákban napirendre került az összeomló államok problémájának kezelése is. A reformmal foglalkozó bizottság 2004-ben publikált jelentése javaslatot tesz egy, ún. ENSZ Békeépítő Bizottság létrehozására, amelynek az lenne a feladata, hogy segítséget nyújtson az összeomlás veszélyével szembe néző államoknak és segítsen a veszély elhárításában. A prevenció alkalmazásával költségeket is lehetne megtakarítani, amelyek az utóbbi időben egyre fokozódó terheket rónak a világszervezetre. Az összeomló államok problémáját a szakirodalom a biztonság politikai szektorába sorolja (14).

Az elmúlt két évtizedben elfogadottá vált a biztonság komplex felfogása, amely a hagyományos katonai dimenzió mellett magába foglalja a biztonság gazdasági, környezeti, társadalmi és politikai dimenzióit is. Elméleti viták folynak arról, hogy a biztonságot még ennél is tágabban kellene értelmezni, azonban a legáltalánosabban elfogadott nézet szerint a biztonság fenti öt dimenzióján túl nem célszerű a fogalom további kibővítése.

A stratégia és a biztonság értelmezésében bekövetkezett változások érintik a katonai erő jövőbeni feladatait, a haditechnikával kapcsolatos igényeket, a fegyveres erők kiképzését és oktatását, a társadalom és a fegyveres erők kapcsolatait és egy egész sor más, a fegyveres erő alkalmazásával összefüggő kérdést. A legfontosabb alapkérdés az erőszak alkalmazásával, jogszerűségével, célszerűségével és hatékonyságával kapcsolatban felmerült problémák tisztázása mind az államokon belül, mind a nemzetközi intézményekben. Elkerülhetetlen, hogy a biztonság értelmezésében bekövetkezett változások hatással legyenek a katonai gondolkodásra. Az egyik legfontosabb feladat a biztonság katonai dimenziója és a többi dimenzió közötti viszony tisztázása. A biztonság új dimenziói semmi esetre sem jelentik azt, hogy a katonai erő elveszítette szerepét és jelentőségét. Ellenkezőleg, a katonai erő szerepe növekvőben van, de alkalmazásának formái, módozatai és céljai radikálisan átalakulnak. Erről tanúskodnak az államokban folyó katonai reformok, de legfőképpen a három legfontosabb nemzetközi intézmény, az ENSZ, a NATO és az EU erőfeszítései a megfelelő katonai képességek kialakítására, illetve az ENSZ esetében a jogszerű erő alkalmazás kritériumainak meghatározására. Az ENSZ helyzetét értékelő bizottság az alábbi szempontokat javasolta az erő jogszerű alkalmazása kritériumaként:

- *Először*, meg kell állapítani a fenyegetés komolyságát és nagyságrendjét. Amennyiben az államok és polgárai biztonságát olyan veszélyek fenyegetik, mint a genocídium, etnikai tisztogatás, a nemzetközi humanitárius jog súlyos megsértése, indokolt és jogszerű az erő alkalmazása.
- *Másodszor*, a katonai erő alkalmazása céljaként egyértelműen és világosan a kérdéses fenyegetés megszüntetését kell kitűzni.
- *Harmadszor*, a katonai erő alkalmazására csak akkor kerülhet sor, miután a fenyegetés elhárításának minden nem katonai lehetősége kimerült és egyértelművé vált, hogy a nem katonai eszközök nem érték el céljukat.
- *Negyedszer*, a javasolt katonai erő alkalmazásának arányban kell lenni a fenyegetés nagyságával méreteit, intenzitását és időtartamát illetően.
- *Ötödször*, mérlegelni kell, hogy milyen az esély a sikerre, az erő alkalmazásával és a következmény nem lesz-e rosszabb, mint a tétlenség következménye (15).

Az Európai Unió a komplex biztonságfelfogásból kiindulva határozta meg a konfliktusok és válságok kezeléséhez szükséges képességek kialakítását. Történelmileg az EU elődje, az Európai Gazdasági Közösség, döntően gazdasági és diplomáciai eszközök alkalmazásával törekedett a válságok kezelésére. Abból indult ki, hogy a békés és stabil nemzetközi rend kialakulása a gazdasági problémák megoldásával érhető el, ezért idegenkedett a katonai erő alkalmazásától. Az elmúlt másfél évtized tapasztalatai azonban bebizonyították, hogy biztonság nélkül nem lehetséges a gazdasági fejlődés, konfliktusok, és válságok közepette a gazdasági segélyek hatása nem érvényesül. Ez a felismerés vezetett az EU azon döntéséhez, hogy válságkezelésre alkalmas katonai és civil képességeket hoz létre.

2003 decemberében elkészült az európai biztonsági stratégia, amely meghatározta az EU feladatait a biztonság és védelem területén (16). A dokumentum célul tűzte ki a globális szerepvállalás megalapozását a nemzetközi politikában, mivel az EU rendelkezik az ehhez szükséges gazdasági képességekkel. A nemzetközi szerepvállalás aktivitását azzal kívánja alátámasztani, hogy a rendelkezésére álló valamennyi eszközzel részt vállal a nemzetközi konfliktusok és válságok kezelésében. Felkészül arra, hogy egy időben, tartósan több helyen is folytasson válságkezelő műveleteket. Az aktivitás fokozása mellett a következő fontos feladatnak a szükséges katonai és civil képességek megteremtését tekinti. A tervek között szerepel az Európai Védelmi Ügynökség létrehozása. A tagállamok haderőit és a tervezett közös katonai erőt, az ún. „harc-csoportokat”, rugalmas, gyorsan és nagy távolságokra telepíthető, és több feladat végrehajtására alkalmas erővé kívánják átalakítani. Az EU a jövőben nagyobb hajlandóságot mutat a katonai beavatkozásra a biztonság és stabilitás megteremtése érdekében, ugyanakkor azzal is tisztában van, hogy a katonai beavatkozás után a civil szférában káosz marad, ezért nagy szükség van nem katonai eszközökre a válság utáni rend megteremtése céljából. Az aktivitás és a szükséges képességek megteremtése után a rendelkezésre álló eszközöket az EU összehangoltan, koherens módon kívánja alkalmazni, szem előtt tartva azt a követelményt, hogy a gazdasági fejlődés első számú követelménye a biztonság. A tartós stabilitás megteremtése érdekében a válság leküzdése után fontos szerepet kap a kereskedelem, a fejlesztés és a környezetvédelem.

Az európai biztonsági stratégia a jelenlegi nemzetközi helyzetben a legfontosabb fenyegetések és veszélyek között említi: a terrorizmust, a tömegpusztító fegyverek elterjedését, a regionális konfliktusokat, az összeomló államokat és a szervezett bűnözést.

Katonai erők, koncepciók és műveletek a jövőben

A stratégia, a biztonsággal kapcsolatos felfogás és a fenyegetések területén bekövetkezett változásokból következik az igény, hogy a katonai gondolkodás kövesse az új fejleményeket. A biztonság új dimenzióinak megjelenése nem tette feleslegessé a katonai erőt, ellenkezőleg bizonyos értelemben növelte annak fontosságát. A jövőbeni konfliktusok és válságok kezelésében a katonai erő és a nem katonai képességek jobb összehangolására lesz szükség. Az utóbbi években megérlelődött felismerés, hogy biztonság nélkül nincs fejlődés, egyrészt ismételten aláhúzta a katonai erő fontosságát, másrészt sürgetően napirendre tűzte a katonai erő átalakítását, aminek elengedhetetlen feltétele a koncepciók és a katonai gondolkodás átalakítása.

A NATO 2004-ben készített stratégiai előrejelzése szerint arra a környezetre, amelyben a katonai szövetségnek a jövőben el kell látni a feladatait, a következő tényezők hatnak a legnagyobb mértékben: a globalizáció, az egyre bonyolultabbá váló aszimmetrikus hadviselés, a kibontakozó demográfiai trendek, az összeomló államok, a radikális ideológiák és a múltból örökölt megoldatlan konfliktusok (17). A fentieknek a katonai területre gyakorolt legfontosabb hatása az, hogy fel kell készülni a konfliktusok széles spektrumára, amely magába foglalja a humanitárius akcióktól a magas intenzitású konfliktusokig terjedően a konfliktus helyzetek széles skáláját. A fegyveres erőknek késznek kell lenni a gyors átmenetre az egyik helyzetből a másikba. Fontossá válik a kooperáció finom formáinak elsajátítása az államok fegyveres erői, illetve az állami és a nem állami szereplők között. Kritikussá válik a hírszerzési adatok gyűjtése, elemzése és megosztása a szövetségesek között, mert ez teszi lehetővé a válsághelyzetek pontos megértését és az erőszak alkalmazásának esetleges megakadályozását. Lényeges követelmény a válságokkal kapcsolatos döntési ciklus lerövidítése annak érdekében, hogy minél gyorsabbá váljék a válaszadás az észlelt fenyegetésre.

A katonai műveletek a jövőben, fokozódó mértékben multinacionálisak lesznek több haderőnem részvételével. A multinacionális jelleg nemcsak a hadfelszerelések illeszthetőségét követeli meg, hanem szorosabb kapcsolatot igényel az emberek között is. Fontossá válik a közös kiképzés, a koncepciók és doktrínák azonos értelmezése. A NATO a technika legújabb vívmányaiban az erők megsokszorozásának a lehetőségét látja, amely különösen a kritikus pillanatokban járulhat hozzá a katonai sikerhez. A jövőben a katonai műveletek megindítása előtt a Szövetség nagyobb figyelmet fordít a nemzetközi és regionális intézményekkel történő egyeztetésre, egyrészt hogy a katonai műveletek nemzetközi jogi alapja szilárd legyen, másrészt hogy a katonai műveletek hatékonyságát ezzel is elősegítse. A jövőben a katonai műveletek részévé válik a konfliktusok utáni újjáépítésben való részvétel, a civil hatóságok támogatása a stabilizáció megteremtésében.

Az idézett NATO-tanulmány szerint megváltozik a tervezés és a műveletek filozófiája. A tervezés átfogja valamennyi résztvevő szereplő valamennyi akcióját oly módon, hogy minden tevékenység koncentráltan egy megtervezett hatás elérésére

irányul. A komplex és gyakran bizonytalan természetű kihívások indokolják az ún. „hatás alapú tervezés” alkalmazását. A „hatás alapú tervezés” a Szövetség hatalma katonai és nem katonai forrásainak integrált felhasználását jelenti olyan katonai sikerek elérése céljából, amelyek a megtervezett stratégiai cél elérését szolgálják.

A belátható jövőben a legvalószínűbb katonai feladatok a béketámogató műveletek, a stabilizációra irányuló műveletek és a konfliktus utáni rekonstrukciós műveletek lesznek. Ezek sikeres végrehajtásához elengedhetetlen a hazai és nemzetközi civil szervezetekkel való harmonikus együttműködés. A jelenlegi fegyveres erők lényeges átalakítására van szükség annak érdekében, hogy az új fenyegetésekkel szemben képesek legyenek hatékonyan fellépni. Az első lépésben a katonai képzést kell kibővíteni azokkal az ismeretekkel, amelyek alkalmassá teszik a jövő tisztjeit az átalakult biztonsági és stratégiai helyzet megértésére. Erre alapozva el kell sajátítaniuk azokat a készségeket, amelyek képessé teszik őket a biztonság többi szereplőjével való együttműködésre. Ennek a bonyolult folyamatnak a sikeres végigvitelehez elengedhetetlenül szükség van a hadtudományi ismeretek megújítására, kibővítésére azokkal az ismeretekkel, amelyek a biztonság és védelem szélesebb alapokra történt helyezésének folyamatában keletkeztek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Charles F. Herman: „International Crisis as a Situational Variable”. In: James N. Rosenau (szerkesztő): „International Politics and Foreign Policy”. Simon and Schuster, 1969.
2. Ole Holsti, Robert North, Richard Brody: „Perception and Action in the 1914 Crisis”. In: David Singer (editor): „Quantitative International Politics”. Simon and Schuster, 1968.
3. Michael Howard: „The Causes of War”. Harvard University Press, 1984.
4. William S. Maltby: „The Origins of Global Strategy: England from 1558 to 1713”. In: Williamson Murray, MacGregor Knox, Alvin Bernstein (szerkesztők): „The Making of Strategy”. Cambridge University Press, 1994.
5. Margaret Mead: „Warfare is only an Invention, Not a Biological Necessity”. In: John A. Vasquez (szerkesztő): „Classics of International Relations”. Prentice Hall, 1996.
6. Jack S. Levy: „War in the Modern Great Power System 1495–1975”. The University Press of Kentucky, 1983.
7. Frank Trager, Philip Kronenberg (szerkesztők): „National Security and American Society”. University Press of Kansas, 1973.
8. Ugyanott.
9. Michael Howard: „The Forgotten Dimensions of Strategy”. Foreign Affairs, 1979, Summer.
10. Hedley Bull: „Strategic Studies and its Critics”. World Politics, 1968 július
11. Colin Gray: „Modern Strategy”. Oxford University Press, 1999.
12. Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde: „Security. A New Framework for Analysis”. Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1998.
13. Ugyanott.
14. Ugyanott.
15. A More Secure World: Our Shared Responsibility. Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change. United Nations, 2004 december.
16. Institution for Security Studies. Paris, 2003.
17. „Strategic Vision: The Military Challenge”. SACT, SACO, May 2004.

Munk Sándor

A kritikus infrastruktúrák védelme információs támadások ellen

Napjainkban a fejlett társadalmak egyre nagyobb mértékben függenek a különböző (energetikai, kommunikációs, informatikai, közlekedési, ellátási, stb.) infrastruktúráktól, így a társadalmi, gazdasági és hétköznapi élet működési folyamatai, biztonsága így egyre inkább veszélyeztetettek a legfontosabb – kritikusnak nevezett – infrastruktúrák működésének, szolgáltatásainak megszakadása esetén. A szerző e tanulmányban elemzi a kritikus infrastruktúra védelem egyes alapfogalmait, rámutat a fogalomhasználat problémáira; vizsgálja a kritikus infrastruktúra védelem újszerűségét és az információs támadások specifikumát; végül bemutatja a kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelme és a védelmi szféra közötti viszonyrendszer egyes összefüggéseit.

A kritikus infrastruktúrák védelme napjaink egyik rendkívül aktuális, népszerű témaköre mind a mindennapi életben, mind a tudományos kutatásban. A fejlett XXI. századi társadalmak egyre nagyobb mértékben függenek a különböző (energetikai, kommunikációs, informatikai, közlekedési, ellátási stb.) infrastruktúráktól és ezek az infrastruktúrák maguk is kölcsönösen függenek egymástól. A társadalmi, gazdasági és hétköznapi élet működési folyamatai, biztonsága így egyre inkább veszélyeztetettek a legfontosabb – kritikusnak nevezett – infrastruktúrák működésének, szolgáltatásainak megszakadása esetén.

Ez utóbbira az elmúlt években számos példával találkozhattunk terrortámadások (New York, Madrid, London), természeti katasztrófák (New Orleans, dél-kelet ázsiai szökőár), vagy technikai problémák (közlekedési balesetek, áramkimaradás) következtében. A kritikus infrastruktúrák működésének, szolgáltatásainak ma már kiemelt a terrorfenyegetettség is, amelyen belül a jövőben – viszonylagos „egyszerűsége”, „olcsósága” miatt – jelentős szerepet játszhatnak az információs, informatikai jellegű támadások is.

* „A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem időszerű társadalmi, katonai és rendvédelmi kérdései” konferencián 2007. november 6-án elhangzott előadás szerkesztett változata

A tanulmányban a szerző az alábbi vizsgálatokra vállalkozott:

- a kritikus infrastruktúra védelem egyes fogalmi kérdéseinek elemzése;
- a kritikus infrastruktúra védelem újszerűsége, az információvédelemmel, informatikai védelemmel fennálló viszonyrendszere;
- a kritikus infrastruktúra védelem és a védelmi szféra, ezen belül a katonai és a rendvédelmi alkalmazás összefüggései, kapcsolatrendszere.

Miről beszélünk? Kritikus infrastruktúrák egyes fogalmi kérdései

A kritikus infrastruktúra fogalmának mindmáig nincs egységesen elfogadott értelmezése, a számos rendelkezésre álló definíció azonban szemmel láthatóan azonos elemekre épül. Az első ilyen elem az *infrastruktúra*, amelynek általános fogalma viszonylag egységesen értelmezett. A fogalom a gazdaságtudományban jelent meg, mint „olyan gazdasági feltételek (úthálózat [...], kikötők, közművek, közoktatás stb.) gyűjtőneve, amelyek nem vesznek részt közvetlenül a termelési folyamatban, de közvetve befolyásolják a termelés fejlesztésének lehetőségeit”. Ennek alapján a műszaki infrastruktúra „alapvető létesítmények[.], létesítményrendszerek[.], hálózatok[.], amelyek [...] alapjai – létesítési és üzemeltetési feltételei – [...] konkrét cél végett megvalósítandó létesítményeknek.”, illetve a társadalmi értelemben vett infrastruktúra „mindazon szervezetek, létesítmények, létesítményrendszerek, hálózatok összessége, amelyek egy országon belül a lakosság szellemi és tárgyi életfeltételeit megteremtik, a gazdaság működését elősegítik, ill. lehetővé teszik.”¹

A kritikus infrastruktúra fogalom másik alapvető összetevője, a szűkítő tartalmú ‘kritikus’ jelző. A különböző definíciók kritikus infrastruktúra alatt azon infrastruktúrákat értik, amelyek megsemmisülése, működésének vagy szolgáltatásainak alacsonyabb szintje, elérhetőségének megszűnése vagy csökkenése valamilyen támogatott objektumra, folyamatra jelentős (negatív) hatást gyakorol. Ilyenek lehetnek például a következők: [egy ország esetében] „a társadalmi és gazdasági jólét, vagy a nemzetbiztonság”, „az állampolgárok egészsége, biztonsága és gazdasági jóléte, vagy a kormányzat hatékony működése”, „a nemzet egésze, vagy a lakosság nagy része”, [az Európai Unió esetében] „a tagállamok állampolgárainak egészsége, biztonsága és gazdasági jóléte, vagy kormányzataik hatékony működése”², vagy [egy nemzeti haderő esetében] „a katonai erők és műveletek kihelyezése/előkészítése, támogatása és fenntartása”³.

A felsorolt példák alapján megfogalmazható a *kritikus infrastruktúra általános fogalma*, amely mindazon infrastruktúrák (működtető személyzet, folyamatok, rendszerek, szolgáltatások, létesítmények, és eszközök összessége), amelyek megsemmisülése, szolgáltatásaik vagy elérhetőségük csökkenése egy adott felhasználói kör létére, lét- és működési feltételeire jelentős negatív hatással jár. A kritikus infrastruk-

1 Közgazdasági Kislexikon – 232.o.; Műszaki Lexikon, II. kötet, G–M – 354.o.; Magyar Nagylexikon, 9. kötet, Gyer-Iq – 871.o.

2 Lásd International CIIP Handbook 2006. Vol 1.

3 DoD Directive 3020.40 Defense Critical Infrastructure Program (DCIP), 2005.

túra ezen általános fogalmán belül az érintett felhasználói körtől függően meg kell különböztetnünk specifikus fogalmakat, mint például nemzeti kritikus infrastruktúra, európai kritikus infrastruktúra, [nemzeti] védelmi/katonai kritikus infrastruktúra, szövetségi kritikus infrastruktúra, vagy szervezeti kritikus infrastruktúra.

Ebből következően a kritikus infrastruktúra fogalmat – a jelenlegi gyakorlattól eltérően – tulajdonképpen nem szabad minősítő jelző nélkül használni. Napjainkban a szakirodalom tanúsága szerint a legnagyobb figyelem a nemzeti kritikus infrastruktúrákra irányul, de nem lehet figyelmen kívül hagyni az európai kritikus infrastruktúrák, vagy a [nemzeti] védelmi kritikus infrastruktúra szerepét sem. Az osztályozás tovább is folytatható, például egy nemzeti közigazgatás szintjeinek megfelelően beszélhetünk regionális, területi és lokális (pld. települési) kritikus infrastruktúráról.

Azt, hogy egy adott infrastruktúra – az adott felhasználó kör szempontjából – kritikus-e, vagy sem, az érintett felhasználói kör határozza meg. Így értelemszerűen ugyanazon infrastruktúra, vagy infrastruktúra összetevő kritikussága eltérő lehet/lesz európai, magyar nemzeti, NATO, vagy magyar védelmi szempontból. Emellett megítélésem szerint a 'kritikusság' egy adott felhasználói kör számára is dinamikusan változó sajátosság: meg kell/lehet különböztetni az általánosságban, illetve egy adott helyzetben kritikus infrastruktúrákat. Például egy természeti katasztrófa, veszélyhelyzet (pld. Katrina hurrikán, tiszai árvíz) esetén egyes, korábban nem kritikus, területi, vagy helyi infrastruktúra összetevők válhatnak nemzeti szempontból is kritikussá.

A kritikus infrastruktúrák fogalmából értelemszerűen következik, hogy biztonságuk megőrzése, a fenyegetések elleni védelmük – vagyis a *kritikus infrastruktúra védelem* (Critical Infrastructure Protection, CIP) – az érintett felhasználói kör számára alapvető jelentőségű feladat. A kritikus infrastruktúra védelem fogalma sokféle változatban, de tartalmilag lényegében azonos módon a kritikus infrastruktúrák védelmére irányuló programokat, rendszabályokat és tevékenységeket rögzítik. Bár ezzel kapcsolatban érdemi értelmezési problémákkal nem találkozunk, de szükségesnek látom hangsúlyozni, hogy a kritikus infrastruktúra védelme valójában nem, pontosabban funkciója szerint nem elsősorban a kritikus infrastruktúra, hanem az általa nyújtott szolgáltatások meghatározott szintjének és elérhetőségének védelme. A szolgáltatások biztosítandó szintjét a korábban már említett felhasználói kör határozza meg.

A kritikus infrastruktúra védelem feladatrendszerének egyik első, általánosan elfogadott feladata az adott felhasználói kör, illetve alkalmazási terület szempontjából *kritikus infrastruktúrák azonosítása*. Ennek legmagasabb szintjét a gyakorlatban a kritikus infrastruktúrák ágazonkénti, szektoronkénti felsorolása képezi. A kritikus infrastruktúrák szektorális szintű meghatározása azonban csak a kezdő lépés lehet, önmagában nem elegendő annak kimondása, hogy például a villamosenergia-ellátó rendszer (vagy a bankszektor) a nemzeti kritikus infrastruktúra összetevője. Ezen belül megítélésem szerint elsőként – például a nemzeti biztonsági stratégiában és a kapcsolódó ágazati stratégiákban – meg kell határozni a villamosenergia-ellátó rendszerrel (bankszektoralal stb.) szemben támasztott általános követelményeket. A stratégiai szintű követelményeket ezt követően le kell bontani részletesebb, konkrét külső szolgáltatás-szint jellegű követelményekre. Ennek alapján lehet majd dinami-

kusan meghatározni, hogy az adott szektor, vagy infrastruktúra mely összetevői minősülnek kritikusnak és hogy ezekkel szemben milyen belső szolgáltatási-szint követelményeknek kell eleget tenniük.

A kritikus infrastruktúrák fogalmi alapjainak tisztázása során találkozhatunk a következő *fogalmi keveredés* problémájával is: a gyakorlatban a kritikus infrastruktúra védelem fogalma alatt sok esetben a kritikus információs infrastruktúrák védelmét, vagy a kritikus infrastruktúrák információs támadások, veszélyeztetések elleni védelmét értik. Nyilvánvaló azonban, hogy a három fogalom egymással nem keverhető össze. Egyrészt a kritikus információs infrastruktúrák a kritikus infrastruktúráknak csak egy, bár az információs korszakban egyre nagyobb jelentőséggel bírő csoportját alkotják, másrészt a kritikus infrastruktúrák nyilvánvalóan fizikai úton is támadhatóak, veszélyeztetettek.

A kritikus infrastruktúra védelem és a kritikus információs infrastruktúra védelem számos más szakterülethez is kapcsolódik. Ezek közé tartozik többek között a működésfolytonosság (Business Continuity), a kormányzati tevékenység folyamatossága (Continuity of Government), a biztonság az információs színtéren (Cyber Security), vagy az információs és az informatikai védelem (Information Security, IT Security).

Bár a jelen előadás témája a kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelme és mindez egy terrorizmussal foglalkozó konferencián hangzik el, hangsúlyozni szeretném hogy a kérdéskör összetettségéből következően a tudományos kutatás és a gyakorlati megvalósítás egyedül helyes megközelítése a valamennyi veszélyforrásra kiterjedő módszer. A kritikus infrastruktúra védelem kérdéseit nem lehet leszűkíteni az információs támadások elleni védelemre, illetve a terrorizmus elleni védelemre.

Mi az új? Az információs támadások elleni védelem újdonsága

A kritikus infrastruktúrák védelme általában és ezen belül az *információs támadások elleni védelem* tulajdonképpen *nem új dolog*. Egy nemzet hadviselési képességei szempontjából kritikus infrastrukturális erőforrások támadása és védelme gyakorlatilag egyidős a hadviseléssel magával. Az információs támadások sem a XXI. században jelentek meg, az információs hadviselés, az információs műveletek fogalomrendszere már 1992-ben megjelent az Egyesült Államok haderejének egy szigorúan titkos utasításában.

A tágabb értelemben vett informatika – az információkkal és kezelésükkel, az információs tevékenységekkel foglalkozó tudomány és technikatérlet – eredményeinek gyors ütemben bővülő, terjedő alkalmazása is a múlt század utolsó évtizedeitől tapasztalható, amivel együtt járt az információvédelem, informatikai védelem szerepének előtérbe kerülése, elméletének, eszközeinek és módszereinek kialakulása. A kritikus infrastruktúrák elleni információs veszélyeztetések, támadások nem különböznek az informatikai rendszerek elleni, már korábban jól ismert támadásoktól, hiszen a kritikus infrastruktúrák informatikai összetevői (önálló infrastruktúrák, vagy más infrastruktúrák részét képező összetevők) sem különböznek más informatikai rendszerektől, eszközöktől.

Akkor viszont miben áll a kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelmének sajátossága, milyen sajátos tudományos kutatási problémákat vet fel, milyen sajátos megoldásokat, eszközöket és módszereket igényel (ha egyáltalán vannak ilyenek)? Jelen előadás egyik hipotézise, hogy *a kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelme az információvédelem, informatikai védelem egyik – napjainkban jelentős szerepet játszó – alkalmazási területe*. Vagyis e szakterületen is érvényesek az információvédelem, informatikai védelem általános elvei, törvényszerűségei, alapvetően alkalmazhatóak kidolgozott eszközei és módszerei, azonban léteznek alkalmazási terület specifikumok is.

Az alkalmazási terület sajátosságainak rendszerezéséhez induljunk ki a biztonság/védelem alapmodelljéből, amelynek alapvető elemeit a veszélyeztetett objektum, a belső és külső veszélyeztető hatások és a veszélyeztetést kiváltó objektumok képezik. Az alapmodell részét képezik a veszélyeztetett objektum sebezhetőségei is: olyan összetevői, tulajdonságai, amelyek lehetővé teszik a veszélyeztető hatások érvényesülését, az objektum létének, tulajdonságainak, működésének káros módon történő befolyásolását.

A veszélyeztető hatások forrásai, kiváltói a természeti környezet, az épített és technikai környezet, valamint a társadalmi környezet objektumaira csoportosíthatók. A veszélyeztető hatások két nagy csoportját pedig – a rendszerek környezetükkel fenntartott kapcsolatainak rendszerelméleti osztályozásából kiindulva – a fizikai (anyagi), illetve az információs hatások képezik.

A kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelme helyett gyakran önálló kifejezéssel, az Egyesült Államokban többnyire – az eredeti jelentésétől eltérő tartalmat hordozó jelzőjű – ‘kibernetikai’ védelemmel (cyber security), vagy ‘kibernetikai térbeli’ védelemmel (cyberspace security) is találkozhatunk.⁴ A magyar terminológiában ezen kifejezéseket véleményem szerint az ‘információs védelem’, illetve a ‘védelem az információs színtéren’ formában célszerű megjeleníteni. A fentieknek megfelelően a fizikai hatások (támadások) ellenpárját a szakirodalomban sok esetben az úgynevezett ‘cyber’ hatások (fenyegetések, támadások) képezik, amelyek összetevői között azonban sokszor találkozhatunk fizikai hatásokkal is.⁵

Az információs hatásokat megítélésem szerint a veszélyeztetett objektumok által átvett, vagy kezelt információ-reprezentációkhoz kell kötnünk, függetlenül az adott reprezentációt hordozó fizikai (anyagi) reprezentációtól. Ennek megfelelően *információs hatás* az a hatás, amely a veszélyeztetett rendszer által értelmezhető, feldolgozható információt juttat be, vagy a rendszer által kezelt információt, megvalósított információs tevékenységet módosít, töröl az adott (hagyományos információfeldolgozási, vagy informatikai) rendszer saját folyamatai, résztevékenységei útján. Ebből következően nem tartom információs hatásnak az elektronikai támadás legtöbb hagyományos lehetőségét, pl. az elektronikai zavarást, lefogást, megsemmisítést, vagy egy mágneses adathordozó tartalmának külső behatásra történő törlését.

4 The National Strategy to Secure Cyberspace, 2003.

5 Lásd pl. „elektronikai, rádiófrekvenciás, vagy számítógép-alapú támadások”, Executive Order 13010, Critical Infrastructure Protection. President of the USA, 1996.

Az előadás témájához kapcsolódó legfontosabb, alapvető változást – a szakirodalom egyöntetű véleménye szerint is – az informatika eszközeinek és szolgáltatásainak folyamatosan bővülő alkalmazása, a legkülönbözőbb technikai rendszerekbe történő beépülése, ehhez kapcsolódóan a hálózatok megjelenése, világméretű elterjedése és erre épülően a rendszerek közötti információcsere kibővülése, a szolgáltatások együttműködő alkalmazásokra épülő megvalósítása jelentette. Ennek következménye az *információs infrastruktúra 'kritikussá válása'*, a társadalmi, szervezeti és magánéletbeli folyamatok egyre fokozódó informatikai szolgáltatás-függősége.

A 'mindenütt jelenlévő' (ubiquitous) informatika, hálózat-elérhetőség és összekapcsolódás – elsőként az Interneten, majd a helyi és nagyterjedésű, illetve vezeték nélküli és hibrid hálózatok segítségével – korábban nem látott szolgáltatásokat nyújt, új iparágakat teremtett, megváltoztatta többek között a hadviselés, a munkavégzés és a tanulás formáit és módszereit. Ugyanakkor – mint a történelemben már oly sokszor – az új lehetőségek új problémák megjelenésével is együtt jártak. Az informatikai rendszerek és összetevők új sebezhetőségeket hordoznak, új – elsősorban információs jellegű – veszélyeztető hatások számára teremtenek lehetőségeket. Ennek kiemelt részét képezik például a hagyományos infrastruktúrák, rendszerek informatikai alapú felügyeleti és adatgyűjtő (supervisory control and data acquisition, SCADA) rendszerei.

Az *információs támadások sajátossága*, hogy a hálózati kapcsolatoktól elszigetelt – de ezzel egyben az együttműködési előnyökből kizárt, alacsonyabb szintű eredményességet, hatékonyságot biztosító – rendszerektől eltekintve a veszélyeztető hatások egyszerűbben, olcsóbban, nehezebben felderíthető módon, a földrajzi távolságtól általában függetlenül kiválthatóak. Mindez egyben jelentős mértékben kiszélesítette a veszélyeztetést előidézni képes szereplők körét is. A biztonságpolitikai szintéren ez is hozzájárult a nem-hagyományos szereplők (pld. terrorista csoportok, szervezett bűnözői csoportok) lehetőségeinek, eszköztárának kibővüléséhez.

Ha végiggondoljuk, akkor az előzőekben elmondottak egyaránt érvényesek a kisebb szervezetek informatikai rendszereire és egy nemzet, vagy az Európai Unió kritikus infrastruktúráira. Az alapvető különbség, a kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelmének sajátosságai megítélésem szerint a veszélyeztetett objektum összetettségében, heterogenitásában, a támadások következményeinek súlyosságában, valamint a potenciális támadók szélesebb körében találhatók.

A vonatkozó hivatalos dokumentumok⁶ egységesen hangsúlyozzák, hogy a nemzeti kritikus infrastruktúrák és annak informatikai összetevői gyakorlatilag minden szervezeti informatikai rendszernél összetettebbek és ami talán még ennél is fontosabb, jelentős részük – piactudományra épülő államokban mintegy 80–90%-uk – az adott államtól teljes egészében, vagy részben független magánvállalkozások kezelésében van.

Nyilvánvaló, hogy a nemzeti kritikus infrastruktúrák védelmét, ezen belül információs támadások elleni védelmét az adott állam igényei, követelményei alapján, irányítása és koordinálása mellett, az államon kívül számos más szereplő együttműködésével kell

---

6 Pl. Green Paper on a European Programme for Critical Infrastructure Protection, 2005; Executive Order on Critical Infrastructure Protection, 2001.

megvalósítani. A kritikus infrastruktúrák védelme tehát egy olyan tevékenységrendszer, amelynek jelentős része az adott állam hatáskörén kívül kerül megvalósításra.

Ennek során az *állami igények, követelmények* természetesen általában nem esnek egybe az adott infrastruktúrával, vagy annak egy szegmensét működtető szervezet – különösen gazdasági – szempontjaival, aminek feloldása elsősorban jogi, gazdasági és szervezési feladat. Emellett a követelmények megfogalmazása önmagában egy rendkívül összetett feladat tekintettel a szakirodalomban szintén sokat hangsúlyozott egymásra épülésre, hatás-tovaterjedésekre. Jelenleg úgy tűnik, nincs kialakult hatékony módszertana az ilyen összetett rendszerek egyes összetevőivel szemben támasztott szolgáltatás-szint követelmények meghatározásának.

Önmagában egy olyan követelmény megfogalmazása, hogy egy adott infrastruktúra-összetevő (pl. egy mobil-, vagy egy Internet-szolgáltató rendszere) 'legyen védett az információs támadások ellen' (esetleg ezen belül egyes részterületeket konkrétan megnevezve, pld. rendelkezzen számítógépes vírusvédelemmel) nem lehet alapja egy védelmi feladat- és eszközrendszer kialakításának és nem is számonkérhető, pontosabban könnyen és olcsón teljesíthető. Ebből következően a tudományos kutatás egyik fontos feladata az infrastruktúra védelmi mérési és mértékrendszerek, értékelési eszközök és módszerek kialakítása.

Ha a kritikus infrastruktúra védelemmel kapcsolatos állami követelményeket sikerül is pontosan megfogalmazni és elfogadtatni, újabb feladatot, sőt problémát jelent a magasfokú autonómiával rendelkező szereplők által alkalmazott heterogén fogalomrendszerek, eszközök és módszerek összehangolása, egységes rendszerbe illesztése. Mindez elengedhetetlen egy közös kritikus infrastruktúra helyzetismeret folyamatos fenntartásához, az egyes szereplők közötti jelentésmegőrző információ-áramláshoz és védelmi tevékenységeik összehangolásához.

Miért a védelmi szféra? Az információs támadások elleni védelem egyes kérdései

A védelmi, katonai informatika kutatójában értelemszerűen merülhet fel a kérdés, hogy – a védelem kifejezés azonossága mellett – milyen viszony áll fent a kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelme és a védelmi szféra között. Van-e és ha igen, milyen érintettsége a hadtudományi, rendvédelem-tudományi kutatásnak és gyakorlatnak a kritikus infrastruktúra védelem informatikai vonatkozásaiban. A következőkben a teljesség igénye nélkül e kérdéskör néhány kérdésére térek ki.

Az első és legfontosabb, a különböző doktrínális dokumentumokban is gyakorlatilag egységesen elfogadott megállapítás, hogy *a kritikus infrastruktúrák biztonsága a nemzeti biztonság egyik alapvető összetevője*. A Magyar Köztársaság Nemzeti Biztonsági Stratégiája szerint „... Magyarország számára kiemelt feladat a felzárkózás a fejlett világ információs és telekommunikációs színvonalához. ... Az informatikai infrastruktúra technikai és szellemi feltételeinek biztosítása mellett ügyelni kell e rendszerek védelmére és a megfelelő tartalékok képzésére is.”⁷ A terrorizmus elleni védekezéshez kapcsolódóan pedig úgy fogalmaz, hogy „A terrorizmus elleni küzdelem

7 2073/2004. (III. 31.) Korm. határozat, A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiája. [5.o.]

integrált megközelítést kíván meg, amely magában foglalja a megelőzés és beavatkozás eszközeit, a terrorizmus anyagi alapjainak ellehetetlenítésére irányuló közös nemzetközi erőfeszítéseket, a kritikus infrastruktúra védelmét.⁸ Az információs rendszerek védelme a stratégiában önálló alpontot (III.3.7) képez, benne azzal, hogy „... új feladatként jelentkezik a korszerű és biztonságos informatikai infrastruktúra kialakítása ...”⁹.

Az európai biztonsági stratégia is a globális kihívások közé sorolja, hogy a globalizációs folyamatok „magnövelték Európa függőségét – és így sebezhetőségét – a szállítási, energia-, információs és más infrastruktúráktól.”¹⁰ Ezt követően a Tanács felkérésére az Európai Bizottság 2005-ben dolgozta ki a 26 oldalas zöld könyvet a kritikus infrastruktúra védelem európai programjáról.¹¹

Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a kritikus infrastruktúrák védelmének kérdései a védelmi szféra, a hadtudományi és rendvédelem-tudományi kutatás vizsgálati körébe tartoznak és ezen belül is kiemelt szerepet játszanak. Ennek során természetesen szoros együttműködésre van szükség az általános értelemben vett információ-, illetve informatikai biztonsági szakterülettel is, azonban a kritikus infrastruktúra védelem a szűkebb értelemben vett informatikai védelmi megközelítésnél komplexebb – a támadások, fenyegetések, illetve a védelmi tevékenységek, rendszabályok szélesebb körére kiterjedő és integrált – megközelítést igényel.

A második megállapítás alapját az a tény képezi, hogy napjainkban a kritikus infrastruktúrákhoz hasonló, *összetett rendszerek informatikai védelmében leginkább* a többnemzeti műveletekben résztvevő *katonai erőknek vannak tapasztalatai*. A kritikus információs infrastruktúrák védelmének egyik alapvető sajátossága, hogy összetevőik különböző – teljes, vagy részleges autonómiával (döntési szabadsággal) rendelkező – szervezetekhez tartoznak, amelyek ennek megfelelően a hatáskörükbe tartozó összetevők biztonságát (működésfolytonosságát) is különböző célkitűzések érdekében, eltérő elvek, módszertanok, eszközök segítségével teremtik meg és tartják fent.

A viszonylagos önállósággal rendelkező szervezetek közötti együttműködési problémák elsőként a katonai alkalmazásban és ezen belül az Egyesült Államok hadseregében merültek fel. A jelentős önállósággal rendelkező haderőnemek közötti kommunikációs problémák már a koreai háborúban (1950–1953), a dominikai partraszállás során (1965), Vietnamban (1965–1973) és majdnem húsz évvel később a grenadai beavatkozás alatt (1983) alatt is jelentkeztek.

A hosszú távú informatika-alkalmazási stratégia alapjait az 1992-ben a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának J–6 Csoportfőnöksége által kibocsátott „Informatika a harcos számára” (C4IFTW)¹² koncepció fogalmazta meg. A koncepció központjában egy olyan globális informatikai infrastruktúra – az úgynevezett infoszféra – állt, amelybe a harcoló bármely feladat végrehajtása során, bárholonnan, bármikor

8 U.o. [13.o.]

9 U.o. [15.o.]

10 A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy. 2003 [3.o.]

11 Green Paper on a European Programme for Critical Infrastructure Protection, 2005.

12 *C4I for the Warrior*. 1992.

„bekapcsolódhat”. A C4IFTW infrastruktúrája egy olyan „globális háló”, amely átszövi az ipari, tömegkommunikációs, kormányzati, katonai és más nem-kormányzati szervezeteket. A koncepció célkitűzéseinek lényeges elemét képezte a helyzethez igazodó védelmi eszközök (az informatikai rendszer védett és megszakítás nélküli működését – fejlett technológiával rendelkező ellenség esetében is – biztosító személyi, fizikai és elektronikai védelmi eszközök) alkalmazása.

Az 1990-es évek második felére a biztonságpolitikai környezetben bekövetkezett gyökeres változások és az informatika szinte forradalmi fejlődése a védelmi szférában és a katonai alkalmazásban is új helyzetet teremtett. A 21. század elejének sajátossága a katonai műveleteket végrehajtó erők összetételének megváltozása és az együttműködési kör kibővülése, a multilaterális jelleg uralkodóvá válása. Korunk katonai műveletei összhaderőnemi, többnemzetiségű – szövetségi, sőt leggyakrabban az adott feladatra létrehozott, a résztvevő nemzetek eseti felajánlásaira épülő koalíciós – keretekben kerülnek végrehajtásra. Emellett a műveletet végrehajtó csoportosításoknak küldetésük eredményes megvalósítása érdekében egyre szorosabb együttműködést kell kialakítaniuk más – nemzetközi, kormányzati, nem-kormányzati és civil – szervezetekkel is.¹³

Az előzőekből következően – a polgári és a más védelmi alkalmazási területeket megelőzően – a katonai erők kerültek elsőként abba a helyzetbe, hogy autonóm, egymással együttműködő informatikai rendszerek együttes biztonságát, működés-folytonosságát és együttműködési képességét kell megteremtsék és fenntartsák. Ezen a területen egyébként még a katonai informatika sem ért el végleges, mindenre kiterjedő eredményeket, de mindenképpen előbbre jár, mint pld. a közigazgatás, vagy a katasztrófa- és rendvédelem.

A harmadik kérdéskör központi gondolata az a megállapítás, hogy a kritikus infrastruktúrák elleni *információs támadásokat végrehajtók felderítése, az információs támadások detektálása* (majd 'helyszínelése'), illetve a *támadók elleni fellépés*, de legalábbis e feladatok nagyobb része és egészének koordinációja *a védelmi szféra feladata*.

A hagyományos értelemben vett informatikai védelem ma még – a szervezetek túlnyomó többsége esetében alapvetően jogi okokból is – bizonyos értelemben passzív jellegű: nem, vagy csak alig foglalkozik az informatikai védelmi célú felderítéssel, illetve ellentevékenységgel. Ezek a tevékenységek a katonai alkalmazásban már régóta az információs műveletek integráns részét képezik, egyes végrehajtó elemeik az elektronikai védelem analógiájára is építve folyamatosan jelennek meg a fejlett haderők szervezetében. Bár napjainkban a szakirodalomban többet szerepelnek az informatikai úton végrehajtott támadások, a katonai hacker-hadviselés műveletei, azonban bizonyíthatóan megjelentek a felderítés és az ellentevékenység erői és eszközei is.

Az informatikai támadók és támadások felderítése, 'nyomrögzítése' természetes, bár újszerű feladata a rendvédelem ún. számítógépes bűnözés¹⁴ elleni küzdelmet

13 Strategic Vision. The Military Challenge. By NATO's Strategic Commanders. 17., 21–23. pontok [7–9. o.].

14 Számítógépes bűnözés: azon bűncselekmények összessége, amelyek információ-technológiai eszközök, rendszerek, illetve rendszerelemek ellen irányulnak, vagy információ-technológiai eszközöket, rendszereket használnak a bűncselekmény elkövetése eszközeként.

folytató szervezeteinek és szakembereinek is. A világon az első számítógépes bűnözéssel foglalkozó rendőri egységet a Scotland Yard állította fel 1971-ben (igaz egyetlen tiszttel). Magyarországon az ORFK 2000-ben hozott létre egy Internet-figyeléssel foglalkozó munkacsoportot. 2007 februárjában az Internet-csoportot a kibővített feladat- és hatáskörű, nagyobb létszámú Csúcstechnológiai bűnözés elleni osztály váltotta fel, amely már önálló nyomozati jogkörrel is rendelkezik. A számítógépes bűnözés elleni küzdelem a rendőrség mellett természetesen a nemzetbiztonsági szolgálatok feladatköréhez is kapcsolódik.

Míg a felderítés az elmondottakból láthatóan több, a védelmi szférához tartozó szervezet feladatrendszerében is szerepel, az ellentevékenységek – vagyis a saját rendszereinket, a kritikus infrastruktúrát fenyegető támadók elleni támadás, vagy tevékenységük akadályozása – a magyar gyakorlatban egyelőre gyakorlatilag nem jelent meg. Mivel ez a feladat a kormányzati és azon belül kiemelten a védelmi szférabeli információs infrastruktúra védelme esetén nem mellőzhető, előbb-utóbb ki kell alakítani az erre alkalmas erőket, amelyre megítélésem szerint célszerűen a Magyar Honvédség állományában kerülhet sor, de a katonai alkalmazási területet meghaladó feladat- és hatáskörrel.

Összegzés, következtetések

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a kritikus infrastruktúra fogalmat még a szakirodalomban is eltérő tartalommal – az érintett felhasználói kör (egy adott állam, az Európai Unió, egy adott haderő, vagy katonai szövetség) megjelölése nélkül – használjuk. Ebből következően szükség van a kritikus infrastruktúra általános fogalmára, illetve konkrét esetekben – a jelenlegi gyakorlattól eltérően – a fogalom minősítő jelzővel (nemzeti, európai, védelmi stb.) kiegészített alkalmazására.

A kritikus infrastruktúra fogalmán belül a 'kritikusság' fogalma is figyelmet érdemel. Alkalmazása során tisztában kell lenni azzal, hogy ez a jelző egyrészt felhasználói kör függő (pl. egy adott infrastruktúra[összetevő] lehet kritikus nemzeti szempontból, de nem kritikus európai szempontból), másrészt egy adott felhasználói kör esetében is a körülményektől függő, dinamikusan változó sajátosság (egy adott infrastruktúra[összetevő] általánosságban nem kritikus, vagy egy adott helyzetben, pl. árvíz esetén az).

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a kritikus infrastruktúra védelme valójában nem, pontosabban funkciója szerint nem elsősorban a kritikus infrastruktúra, hanem az általa nyújtott szolgáltatások meghatározott szintjének és elérhetőségének védelme. A szolgáltatások biztosítandó szintjét az érintett felhasználói kör és annak valós igényei határozzák meg.

A szakirodalom tanulmányozásából levonható fontos következtetés az is, hogy a fogalomhasználatban gyakran keveredik a kritikus infrastruktúra védelme, a kritikus információs infrastruktúrák védelme, illetve a kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelme. E három, eltérő tartalmú jelenség vizsgálata egymástól nem elválasztható. Véleményem szerint ennek során csak a valamennyi veszélyeztetett objektumra és valamennyi veszélyforrásra kiterjedő komplex megközelítés lehet eredményes.

Szükségesnek tartom hangsúlyozni azt is, hogy a kritikus infrastruktúrák és ezek információs támadások elleni védelme nem új dolog. A hadviselési képességek szempontjából kritikus infrastrukturális erőforrások támadása és védelme gyakorlatilag a hadviseléssel egyidős. Az információs támadások, az információs hadviselés, az információs műveletek fogalomrendszere pedig már 1992-ben megjelent. A kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelme lényegét tekintve az információvédelem, informatikai védelem egyik alkalmazási területe, így érvényesek rá ez utóbbi általános elvei, törvényszerűségei, azonban léteznek alkalmazási terület specifikumok is.

A kritikus infrastruktúrát veszélyeztető hatások két nagy csoportját a fizikai (anyagi), illetve az információs hatások képezik. Ez utóbbit megítélésem szerint a veszélyeztetett objektumok által átvett, vagy kezelt információ-reprezentációkhoz kell kötnünk. Ennek megfelelően információs hatás az a hatás, amely a veszélyeztetett rendszer által értelmezhető, feldolgozható információt juttat be, vagy a rendszer által kezelt információt, megvalósított információs tevékenységet módosít, töröl az adott (hagyományos információfeldolgozási, vagy informatikai) rendszer saját folyamatai, résztevékenységei útján.

Az információs infrastruktúrák 'kritikussá válása' a társadalmi, szervezeti és magánéletbeli folyamatok egyre fokozódó informatikai szolgáltatás-függősége. Az információs támadások sajátossága a veszélyeztető hatások egyszerűbb, olcsóbb, nehezebben felderíthető, a földrajzi távolságtól általában független kiválthatósága, ami jelentős mértékben kiszélesítette a veszélyeztetést előidézni képes szereplők (pld. terrorista csoportok, szervezett bűnözői csoportok) körét. A kritikus infrastruktúrák alapvető sajátossága tehát a veszélyeztetett objektumok összetettségében, heterogenitásában, a támadások következményeinek súlyosságában, valamint a potenciális támadók szélesebb körében találhatóak.

A kritikus infrastruktúrák védelmével kapcsolatos uniós, állami, szövetségi stb. igények, követelmények általában nem esnek egybe az adott infrastruktúrát, vagy annak egy szegmensét működtető szervezet – különösen gazdasági – szempontjaival, aminek feloldása elsősorban jogi, gazdasági és szervezési feladat. A követelmények megfogalmazása önmagában egy rendkívül összetett feladat tekintettel és jelenleg nem rendelkezik kialakult hatékony módszertannal sem. Ebből következően a tudományos kutatás egyik fontos feladata az infrastruktúra védelmi mérési és mértékrendszerek, értékelési eszközök és módszerek kialakítása.

Végül a teljesség igénye nélkül összegezzük a kritikus infrastruktúrák információs támadások elleni védelme és a védelmi szféra közötti viszonyrendszer egyes összefüggéseit. Ezen belül a legfontosabb megállapítás, hogy a kritikus infrastruktúrák biztonsága a nemzeti biztonság egyik alapvető összetevője, így a kritikus infrastruktúrák védelmének kérdései a védelmi szféra, a hadtudományi és rendvédelem-tudományi kutatás vizsgálati körébe tartoznak, ezen belül is kiemelt szerepet játszanak. *A második megállapítás az, hogy a kritikus infrastruktúrákhoz hasonló, összetett rendszerek informatikai védelmében leginkább a többnemzeti műveletekben résztvevő katonai erőknek vannak tapasztalatai.* A XXI. század elején a katonai erők kerültek elsőként abba a helyzetbe, hogy autonóm, egymással együttműködő informatikai rendszerek együttes biztonságát, működésfolytonosságát és együttműködési képességét kell megteremtésük és fenntartásuk.

Harmadik megállapításként megfogalmazhatjuk, hogy a kritikus infrastruktúrák elleni információs támadásokat végrehajtók felderítése, az információs támadások detektálása, illetve a támadók elleni fellépés, de legalábbis e feladatok nagyobb része és egészének koordinációja a védelmi szféra feladata. A hagyományos értelemben vett informatikai védelem alapvetően passzív jellegű: nem, vagy csak alig foglalkozik az informatikai védelmi célú felderítéssel, illetve ellentevékenységgel.

Ezek a tevékenységek a katonai alkalmazásban – legalábbis a legfejlettebb hadseregekben – már régóta az információs műveletek integráns részét képezik. Az informatikai támadók és támadások felderítése, ‘nyomrögzítése’ természetes, bár újszerű feladata a rendvédelem, illetve a nemzetbiztonsági szervezetek ún. számítógépes bűnözés elleni küzdelmet folytató szervezeteinek és szakembereinek is. Az ellentevékenység a magyar gyakorlatban egyenlőre még nem jelent meg, de a kormányzati és azon belül kiemelten a védelmi szférabeli információs infrastruktúra védelme esetén nem mellőzhető, előbb-utóbb ki kell alakítani az erre alkalmas erőket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 2073/2004 (III. 31.) Korm. Határozat, *A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiája*.
- Abele-Wigert, Isabelle-Dunn, Myriam: *International CIIP Handbook*, 2006. Vol 1. – Center for Security Studies, ETH Zurich, 2006.
- C4I for the Warrior*. – Joint Staff C4 Architecture and Integration Division, 1992.
- DoD Directive 3020.40 Defense Critical Infrastructure Program (DCIP)*. – United States Department of Defense, August 19, 2005.
- Executive Order 13010, Critical Infrastructure Protection*. – President of the USA, July 15, 1996.
- Executive Order on Critical Infrastructure Protection*. – Office of the Press Secretary, October 16, 2001.
- Green Paper on a European Programme on Critical Infrastructure Protection*. – Commission of the European Communities, Brussels, 17.11.2005.
- Közgazdasági Kislexikon*. (Negyedik bővített és átdolgozott kiadás) – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Műszaki Lexikon, II. kötet G–M*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- Magyar Nagylexikon, 9. kötet, Gyer–Iq*. – Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1999.
- The National Strategy to Secure Cyberspace*. – The White House, Washington, February 2003.
- A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy*. – European Council, Brussels, 12 December 2003.
- Strategic Vision: The Military Challenge*. By NATO's Strategic Commanders. – Allied Command Transformation Information Office-Allied Command Operations Public Information Office, Norfolk-Mons, 2004.

Mucsi József

A hadsereg szervezeti kultúrája és a szabadidős művelődés

A szerző cikkében az eljárás (védés) előtt álló disszertációjának a fenti téma vizsgálatára alapozott kutatások eredményeit, főbb gondolatait összegzi. Bemutatja, hogy a szervezeti kultúra hogyan illeszkedik napjaink multikulturális rendszerébe, s mindebben a szakmai és a szabadidős művelődésnek milyen szerepe van, melyek a feladatai, eszközei és módszerei.

A ma társadalmi már a globalizált világ részeként értelmezhetők. Ebbe a keretrendszerbe ágyazottan fejlődtek és fejlődnek a hadseregek. Az új, megváltozott követelményrendszerek involválják a hadseregek és állományának – a hivatásos tiszt állomány – professzionalitásának követelményrendszerét is. Nem szakítható el tehát a hadseregek fejlődése a civil társadalom fejlődésétől, hiszen abba beágyazódva zajlik a szervezetek, a szervezeti kultúrák kialakulása, fennmaradása és változása.

Napjainkra „a hazai védelmi szektor gyors, teljes körű és mélyreható átalakulása során a rendszerváltás utáni nemzeti jelleg visszanyerésével, majd a NATO tagsággal járó koalíciós betagolódás elmélyítésével, a Magyar Honvédség biztonsági szolgáltató intézménnyé válásával, illetve az ennek legmegfelelőbb struktúrára való áttállással, vagyis az önkéntes haderő létrehozásával mind a társadalom, mind pedig a védelmi szektor tagjai részéről fokozottabb figyelem fordul a katonai védelmi szervezetek belső működése felé. A hazai védelmi szektor feladata ez idő szerint nem kisebb, minthogy a modern katonai szervezet levetkőzze végleg a tömeghadseregi jelleg minden örökségét, és a szervezet valamennyi szegmensében felépítse azokat az új elemeket, amelyek létrehozzák a változások kritikus tömegét, a professzionális haderőre való áttérés érdekében. A lényeg tehát egy társadalmi nagy szervezet kultúraváltása, amely beágyazódik a magyar társadalom általában vett kultúraváltásába is”¹ – fogalmazta meg prof. Szabó János egy konferencián. Egyetértve a szerzővel feltehető a kérdés, vajon a szervezeti kultúra változása nem igényeli-e a szabadidős művelődés változását is. Úgy gondoltam, hogy igen. Ez is segítette gondolataim fókuszálását.

---

1 Szabó János: Az informális elemek helye az önkéntes haderő szolgálati kultúrájában. Társadalom és honvédelem 2006. X. évfolyam 2. szám. 7–8.p.

Ennek a kérdésnek a tanulmányozása és az új típusú szabadidős művelődés elveinek megfogalmazása volt dolgozatom célja.

Az egész szervezetre kiterjedő kultúráváltásnak magában kell foglalnia azt az állapotot is, hogy a tisztii állomány szakmai műhelyekben párbeszédet folytathasson, megteremtődjenek a szervezettel való azonosulás feltételei, a megfelelő csoportkohézió, és a szervezet beépítse kultúrájába az új értékeket, természetesen megtartva a régi értékekből mindazt, ami a csoport, vagy szervezeti identitáshoz szükségesek. A bipoláris biztonság helyett napjainkra igen erős kényszerítő erővé vált a multipoláris biztonság, hiszen olyan világban élünk, ahol a biztonság fenntartása csak sokszoros kapcsolatrendszerű és sokszereplős biztonság lehet. A globális kapcsolatrendszerek céljai is megváltoztak, előtérbe került a célok között a fenntartható fejlődés, a biztonság, az intézményi lemaradások felszámolása, az interoperabilitás követelményeinek való megfelelés és a nemzetközi missziókban való részvétel. Napjainkra a politikailag dominált katonai szervezeteket felváltják a civil ellenőrzés alatt működő katonai szervezetek, a nyilvánosság elől eddig elzárt területek is nyilvánossá válnak. A korábban már említett kettős torzulás után a hadseregnek vissza kell találnia valódi történelmi nemzeti hagyományainkhoz, de nem tekinthet el az útkeresés során a globalizáció kívánalmairól sem. Az európai integráció, amely a multikulturális Európát jelenti, ismét csak újabb tennivalókat fogalmaz meg a hadseregek számára.

Ebben a helyzetben fel kell tenni a kérdést, *milyen szervezeti kultúrát akarunk, ez az új szervezeti kultúra hogyan illeszkedjen napjaink multikulturális rendszerébe, milyen módszerekkel, intézmények működtetésével biztosítható a tisztii állomány alkalmazóképes tudása.* Feltehető az a kérdés is, hogy a szakmai művelődés, a képzés egymagában képes-e valamennyi feltételnek megfelelő hatást elérni? Én úgy gondolom nem. Ezért van szükség a szakmai művelődés mellett a szabadidős művelődésre is.

Egy másik kérdés úgy szólhat, hogy *lehet-e egyenrangúan kezelni a szakmai művelődést és a szabadidős művelődést?* Úgy gondolom nem, mert mindkettőnek más a funkciója, még ha ezek között gyakran átfedés is van. A szakmai művelődés a tisztii hivatás kialakításának képzési része, amely közvetlenül alakítja ki a tisztieknél a fegyveres erőszak alkalmazásának képességét, *a szabadidős művelődés pedig az a része, amely a személyiség kiteljesedését eredményezi.* Feltehető egy további kérdés is, vajon a tisztii szakma foglalkozás-e, avagy hivatás. Erre a kérdésre válaszolhatunk úgy is, hogy „ami a professziót illeti, a katonai hivatás rendelkezik minden olyan elemmel, amely a professziókat jellemzi. Létezik maga a történelem során elkülönült tevékenység, létezik a professzió által felügyelt képzési rendszer, differenciált és standardizált képzési anyaggal egészen az egyetemi szféráig. Léteznek bajtársi egyesületek, létezik elkülönült szakmai etika, és nagyon markánsan jelen van a laikusok kirekesztése is. *A katonai tevékenység lényege, az erőszak legális alkalmazása állami monopólium, mely ilyen formán a fegyveres testületek kizárólagos joga és feladata. Rendelkezik sajátos rekrutációval, szocializációs mintákkal, technikákkal és értékrendekkel, a tevékenységi szféra jelentős részét lefedi a hierarchikusan felépülő szervezeti rendszer (kiemelés tőlem).”²*

---

2 Kiss Kálmánné: A professziók ismérvei és a katonai professzió. Rendszer és professzionalizmus. Im. 35. p.

Én is úgy gondolom, hogy a tisztí hivatás, az állami monopólium gyakorlására jogosít fel, és tesz képessé. A biztonság garantálására csak az a szervezet képes, ahol az egyéni képességek, jártasságok, készségek összekovácsolódnak, mint szervezeti erő jelennek meg, és ennek pusztán csak képzéssel nem lehet eleget tenni. A civil világban is a társadalmi fejlődés során kialakultak, kialakulnak kulturális blokkok, és e blokkok közötti kommunikációs zavarok jelentős konfliktusok forrásává válhatnak. Ha nem értjük a másik kultúráját, ha lebecsüljük, jelentéktelennek tartjuk, vagy egyszerűen nem is ismerjük azt, a konfliktusok kialakulása evidencia. A katonai professzió ebben az értelemben egy olyan szubkultúra, és professzió, melynek gyakorlói a képzés során ebben a szubkultúrában szocializálódnak.

A magyar társadalomban létező más szubkultúrákkal való találkozás esetleges lehet az egyén részéről, de a szervezeti célok megkövetelik a katonatisztól azokat a képességeket, amelyek ezek között a kulturális blokkok közötti közlekedést szolgálják. Erre szüksége van szinte valamennyi feladatteljesítés során, akár hazai, akár más relációban gondolkodunk. (külföldi missziók, nemzetközi együttműködések, de még egy esetleges hazai katasztrófa helyzet esetén is).

2001. szeptember 11-e egyik nagy tanulsága az is, hogy a fenyegetettség világméretűvé válása okán, az ellene való fellépésnek is világméretűvé kell válnia. Ez indokolja igazán a NATO-nak a funkcióiban és feladataiban beállt változásokat. Ezekben a missziókban vesz részt a magyar fegyveres erő a világ bármely pontján. Így válik tulajdonképpen a magyar katonatiszt világpolgárrá, és így válik a professzionalitása nemzetközivé. A felkészítést ezeknek az elvárásoknak kell alárendelni, mégpedig olyan módon, hogy rendelkezni kell olyan tudással, mint a szövetség bármelyik tisztjének, természetesen az azonosságok, a különbözőségek és a párhuzamosságok feltételezésével. Ebben a felkészítésben kell részt vennie a képző intézményrendszernek és a szabadidős intézményrendszernek egyaránt, saját módszereikkel, eszközeikkel, ehhez azonban meg kell határozni a kompetenciáikat. A témának, kérdésnek van azonban egy másik szegmense, a történelmi változásának bemutatása, a további elvek megfogalmazásával.

A szabadidős művelődés nem csak a munkatevékenységek, és a fizikai regenerálódásra fordított időn kívüli időeltöltést jelenti. Az ember szabadidejében sokféle tevékenységet folytathat, ám én a szabadidős művelődés további funkcióit abban is látom, hogy a katonatiszt ebben az időben építhet ki olyan kapcsolatokat, amelyek a civilszférához kötik, ez egyben lehetőséget ad a társadalom más szubkultúráival való kommunikációra is. Jelenti még azoknak az ismereteknek, jártasságoknak, készségeknek, képességeknek az elsajátítását is, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a tiszt igényes helytállást követelő helyzetekben képes legyen adekvát viselkedésre. Alkalmos a szabadidő továbbá a civilkapcsolatok fenntartására, amelyek fontos eszközként jöhetnek számításba a hadsereg védelmi szerepének elfogadtatásában is.

A szabadidős művelődés jelentős hozadéka a testületi szellem kialakulásában, fenntartásában és fennmaradásában is tetten érhető. A testületi szellemről több szerző eltérően foglal állást, ám Molnár Ferenc, aki a téma kutatója, ezt írja róla: „Fel kell ismerni, hogy a testületi szellem (tisztí, tiszthelyettesi) is fontos építőköve az új szervezeti kultúrának és a hatékony feladat végrehajtásnak. Noha szociológusként közelebb áll hozzám a janowitzi „integráljuk a társadalomba a haderőt” felfogás, ma

mégis a *professzionizmus* elemeinek (szaktudás, felelősségtudat, testületi szellem) erősítését látom fontosnak. Ennek oka, hogy csak ennek révén kezelhetők a sereg, NATO, EU és egyéb nemzetközi feladatok; javítható a ma már igen kis létszámú tiszt (tiszthelyettesi) kar minősége, jogon túli (melletti) szabályozottsága, fegyelme, cselekedeteinek kiszámíthatósága és védelme, (szakmaiságának védelme és az egyén külső támadásoktól való védelme), így persze egységessége és végül, de nem utolsó sorban a demokratikus felügyelet, a civilek primátusának elfogadása..³ Én magam is ezt a felfogást gondolom elfogadhatónak, mert bár igaza van Janowitznak, napjainkban a megváltozott körülmények, és a tömeghadseregből önkéntes hadsereggé válásnak egyik legfontosabb feladata a szervezeti kultúra átépítése, mert a társadalmi nyilvánosság biztosítja a társadalmi beágyazódást egyébként is.

A katonatiszt felkészültségének, „kulturáltságának” a nyilvánosság előtt kell megmutatkoznia. Csak akkor igazolható a tiszt hivatás fennmaradásának szükségessége, ha a tisztek rendelkeznek nem csak saját szubkultúrájuk, hanem a társadalom más szubkultúráinak olyan mérvű ismeretével, amelyek biztosítják az átjárhatóságot közöttük. Birtokolnak olyan jellemzőket is, amelyek segítségével megvalósítható a „világpolgár” státus, amely nem csak hazai, de bármely kulturális környezetben képessé tesz az eredményes működésre. A szabadidős művelődés így jelenik meg a tiszt professzió, a bajtársiasság, a testületi szellem kialakításának jogos szereplőjeként. Ezért úgy gondolom, hogy nem tehető ki a szabadidős művelődés csupán az egyének vágyainak, érdeklődésének, anyagi lehetőségeinek, hanem úgy kell tekintenünk rá, mint a szervezeti kultúra kialakításában, fenntartásában, fejlődésében jelentős funkciót betöltő művelődési formára.

A téma vizsgálata során a következő eredményekre jutottam:

□ A szabadidő a művelődésre fordított idő része, de önálló idő és hatásmechanizmus is, amely a személyiség kiteljesedéséhez hozzájárul, ám nem kötődik a munkatevékenység végzéséhez közvetlenül. Ez a szabadidő nem üres idő, hanem rendszerszerűen rendelkezésre álló időként jelenik meg és tervezhető. A művelődés folyamata felfogható úgy, mint a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása következtében beállt szemléleti, tevékenységbeli és intézményváltozás, amely az egyén autonómiájára és meglévő szabadidejére épül.

A modern hadseregek létrejötte, fejlődése a társadalmi nyilvánosság változásának keretében zajlott, és a hadseregek kialakulásakor érvényesülő udvari reprezentatív nyilvánosság állapotából napjainkra már a polgári nyilvánosság állapotába érkezett. A hivatásos katona egyenruhás állampolgárrá vált, ezért nem pusztán a hivatásrendi kötelekhez szükséges képességek kiegészítését kell szolgálnia a szabadidőben végzett művelődésnek, hanem minden olyan szükségletét, amelyet a modern embertől elvár a társadalom. A hadseregben tehát ebben az értelemben vett funkcionális megfelelést kell számon kérni a szabadidős művelődéstől.

---

3 Molnár Ferenc: A testületi szellem és a professzionizmus dilemmái. I. m. 27. p.

A szabadidős művelődést úgy tekintem, mint az életmód szerves részét, amely hozzájárul a tisztí minőség, a hivatásrendiség, a tisztí etika kialakulásához, fejlődéséhez, a jellegadó állomány értékrendjének változásához.

□ Az 1867–1990 közötti időszak nyilvánosságának jellemzője, hogy a kiegyezést követő időszakban először rohamosan növekszik a társadalmi nyilvánosság intézményeinek száma, számuk, tevékenységük, valamint hatókörük fokozatosan bővül, ebben a települések, az egyletek, és más önkéntes csoportok közreműködnek. Az 1920-as évektől kezdődően azonban, döntően a keresztény és nemzeti ideológia bűvkörébe kerülve veszítenek függetlenségükből, és ez a polgárisodás útjáról letéríti azokat, és végzik a korábban jelzett ideológia nevében a népnevelést, népművelést.

Az 1945 után a kulturális életben a népművelés időszaka folytatódik Magyarországon. A változás annyi, hogy a korábbi egységes társadalomnak képzett „nemzeti és keresztény hazafi”, helyébe a „szocialista embertípus” lép, és erre tökéletesen megfelel a központilag szabályozott intézményi- és tevékenységstruktúra, a feladat végzésére kiképzett „népművelő”-vel. A „népművelés” nem e két időszak találmánya, azt hosszú ideig hazánkban a közművelődés helyett használták. A felvilágosodás korától azt a törekvést nevezték így, amelyben az értelmiség feladata a tömegek – különösen a parasztság és a munkásság – műveltségi színvonalának emelése. Erre vezethető vissza az a mérhetetlen elhivatottság és küldetéstudatos tevékenység, amely némelykor többet ártott, mint használt a művelődés ügyének.

Az első lépést a hetvenes években megfigyelt elmozdulás jelentette a nagy tömegeket érintő rendezvényektől az intimitást, a diskurzust lehetővé tevő kisebb létszámú és csoportformában végrehajtható rendezvények felé. Az állampolgár, aki laikusként választhatott a lehetőségek közül, még ha ki is érdekelte a hivatalosság elítélését, akkor is annak a demokratikus állampolgári jogának tett eleget, amit leginkább a polgári intimitás fogalma jelképez. A kezdetben létrejövő klubok és kiscsoportos formák megjelenése, amelyek alkalmasabbak a személyiség kiteljesítésének funkcióit betölteni, valószínűleg csak előképei voltak azoknak az önkéntes társulásoknak, amelyek mint alapítványok, egyesületek működnek napjainkban.

Fontos szerepet töltöttek be a tömegkommunikáció úgynevezett rétegműsorai is, hiszen ezekben az értelmiségi vitatkozott, polemizált, diskurált irodalmi, politikai kérdésekről a művészetek égíse alatt, és ezek a közbeszédben is a későbbiek során gyakran szerepet kaptak. A sajtó differenciálódása, új irodalmi és más szakmai folyóiratok megjelenése olyan társadalmi kérdésekre is ráirányította a figyelmet, amelyek egy korábbi időszakban még lehetetlennek látszottak. Ezek a nyilvánosságban beállt változások együttesen kényszerítették ki azt az állapotot, amikor már nem lehetett a dolgok folyását megakadályozni, és ez a fajta nyilvánosság lépett át 1990-ben azon a Rubiconon, amely lehetőségét adta egy békés társadalmi rendszerváltozásnak. Ez folyamatában teremtette meg a maga nyilvánosságát, a nyilvánosság eszközeit, és ez a folyamat hozta meg a rendszerváltozást, a társadalom átalakulását polgári demokráciává.

□ A hadsereg tisztikara mindig azoknak a társadalmi tényezőknek az eredője, amelynek keretében a szervezetek működnek. A mai értelemben vett tisztí hivatásról a tizenkilencedik századtól beszélhetünk, és a tömeghadseregek kialakulása utáni

időszakban a tisztek tevékenységére a tiszti szaktudás, a tiszti felelősség és a testületi jelleg volt jellemző. Ezeket speciális képző intézményekben, meghatározott előírások szerint lefolytatott tanulmányok biztosították. A tiszt tudása rendkívül komplex intellektuális szaktudást feltételezett, amelynek elsajátítása katonai intézményekben, a gyakorlatokon és a gyakorlatban hosszú évek alatt történt meg.

A magyar hadseregekben is megfigyelhetők azok a tendenciák, amelyek a társadalomban érhetőek tetten, a hadsereg is a bürokratikus reprezentatív nyilvánosságot érvényesítette tevékenységében. Ez a nyilvánosság jellemző egészen a kilencvenes évekig, ennek szellemében zajlottak a díszszemlék, a laktanyai nyílt napok, a katonai eskük, a csapatzászló adományozó ünnepségek, a kapcsolatteremtés iskolák és laktanyák között, vegyes civil-katona művészeti csoportok létrehozása, a helyőrségi klubok előbb korlátozott nyilvánosságú, majd nyílt intézményekké nyilvánítása.

Napjainkra ez lassan elindult a polgári nyilvánosság irányába. A hivatásos tiszteknek ebben a nyilvánosságban olyan módon kell világpolgárrá válni, hogy egyrészt ismerje a fegyveres erőszak alkalmazását, másrészt a hadseregek megváltozott funkcióiból kifolyólag képes legyen a művelési területeken békítő tevékenységek lefolytatására nemzetközi kontingens kötelékében. Erre történő gyakorlati felkészüléshez kiváló terep a szabadidős művelődés.

□ A XIX. században jelentős változás következik be, megjelenik a tömeghadsereg, amely jelentős szervezeti kultúraváltást involvál. A hadseregbe az utánpótlás sorozással történik, ezért a tömeghadsereg jóval nagyobb létszámú tisztikart igényel. Az eddigi szinte nemesi származású tisztikarban megkezdődik a polgári származású egyének beáramlása. A kialakult helyzetben a korábbi tiszti értékrendek maradnak fenn, a tisztikarba beáramló társadalmi státusú egyének igazodása felfelé, a nemesi származású tisztek felé történik, és a hadseregben ennek következtében egészen 1945-ig az úriemberség eszménye él, fenntartva mindazokat a kiváltságokat a tisztikarra, amelyek korábban a nemes embereket illették meg. Állíthatjuk, hogy társadalmi nyilvánosság ebben az időszakban a reprezentatív nyilvánosság.

Kezdenek kialakulni a hadseregben is a nyilvánosság intézményei, kaszinók, könyvtárak, folyóiratok, hetilapok, képzőművész és irodalmi körök, sportegyesületek, azonban ezek mindegyike az ignoráció eszközeként funkcionálnak. A tisztek szabadidős művelődéséről elkülönülten ebben az időszakban nem beszélhetünk, tekintettel arra, hogy a tiszteknek nincs munkaidejük, mindaz, amit ma szabadidős művelődés fogalmával írunk le, a tiszti életmód szerves része volt. A tisztikar jelentősebb része a tiszti kiváltságok, a területi revízió, az irredenta eszmerendszer elkötelezett híve, áthatja a társadalom egészét átható nemzeti és keresztény fennsőbbrendűség érzete.

Az 1948 utáni időszakban az új tömeghadsereg újfajta szervezeti kultúra kialakítását igényelte, amelynek a hatalom eleget is tett. Megteremtette először a katonai szakmai művelődéshez szükséges oktatási intézményeket, de vele párhuzamosan létrehozta a szabadidős művelődés intézményrendszerét is. Ezek az intézmények a kezdetekben elsősorban a pártirányítás eszközei, amelyek művelődéspótló intézmények, majd a későbbi szándékok szerint a művelődés megszerzésének továbbfejlesztését szolgálják. A megjelölt szabályzók a művelődés és a szabadidős művelődésre

vonatkozóan, amelyek szabályzó funkcióik miatt inkább a polgári nyilvánosság kialakulásával szembeni fellépésnek tekinthetők. Ebben az időszakban annyi változás állt be a társadalmi nyilvánosság területén, hogy marad a reprezentatív bürokratikus nyilvánosság, csak a működtető társadalmi csoportok, és az összefogó ideológia változik meg, a nemzeti és keresztény ideológia és úriság helyébe a proletár internacionalizmus és szocialista hazafiság, valamint a munkás és paraszti származású kérdések kerülnek.

1990 utáni időszakban a kezdeti bizonytalanság után a Magyar Honvédség a polgári nyilvánosság útjára lépett, megszülettek azok a törvények, amelyek garantálják a egyenruhás civil állampolgár lét kereteit, kialakultak és működnek a nyilvánosság intézményrendszerei, működik a polgári nyilvánosság.

□ A szabadidős művelődés elveinek egyszerre több szempontnak is meg kell felelniük. Hozzá kell járulniuk a szervezeti kultúra fejlődéséhez, a hivatásos katonatisztek szakmai képességeinek növeléséhez, a tiszték szakmai professziójához, továbbá a testületi szellem, az egyéni képességek kibontakoztatásához, fejlődéséhez, mégpedig az önkéntességre alapozva. A szabadidős művelődésnek segítséget kell nyújtania a katonák kulturális konfliktus felismerő, kezelő képességéhez mind a várható művelési területek lakosságát, mind a potenciális együttműködő katonákat illetően; valamint segítséget kell nyújtania olyan mentálhigiénés állapotok teremtéséhez, amely magabiztossá teszi a tiszteket, kizárja mind a kisebbségi komplexust, mind a nagyképűséget, mások lebecsülését, lekezelését. Segítenie kell abban is, hogy a szervezet jellegadó állománya, a hivatásos tiszt legyen képes a vezetése alá rendelt katonákat felkészíteni, az alkalmazás helyszínén segítséget nyújtani beosztottainak a konfliktusok felismerésében, azok megoldásában.

A hadsereg szervezeti kultúrája érdekében a szabályozás az egyéni és a közösségi élet tiszteletben tartására egyaránt alkalmas legyen, megteremtve a mindkettőhöz szükséges intimitásokat, lehetőségeket, adjon szabad teret az egyéni diskurzusoknak, mégpedig a benne résztvevők egyenjogúságára építve. A szabadidős művelődés úgy különüljön el a művelődés egyéb területeitől, hogy sajátos tevékenységével mégis járuljon hozzá azok hatásmechanizmusainak erősítéséhez, az integrált személyiség kialakításához.

Végül hangsúlyozni kell a hadsereg társadalmi beágyazódása érdekében legyen alkalmas a rendszer, vagy legalábbis járuljon hozzá ahhoz, hogy a tiszt legyen képes értelmiségi helyzetekben értelmiségi szerepnek megfelelő döntést hozni, viselkedni. Legyen alkalmas ez a művelődési rendszer arra is, hogy a tiszt kialakíthassa azokat a civil kapcsolatait, amelyek a társadalmi reintegrálódását képes lesz előmozdítani.

A hadsereg a fenti szempontokat figyelembe véve érdekelt a feltételek megteremtésében, biztosításában, finanszírozásban, mégpedig olyan rendszerében, amely a funkcionális elvárásoknak megfelelően alkalmas a javasolt finanszírozásra és a művelődés infrastrukturális, anyagi-technikai feltételeinek differenciált megvalósítására.

Hegedűs Henrik

Integrálódni az élethosszig tartó tanulás folyamatába¹

A szerző a cikk első részében rámutat arra, hogy a globalizáció egy szükségszerű társadalmi folyamat, a technika fejlődésének új megjelenési formája, amely egyre nagyobb hatást gyakorol mindennapjainkra. Ezt követően, a szigorúan vett gazdasági racionalitás mellett, a téma humán vonatkozásaira is utalva, taglalja a humántőke gazdasági felértékelődését és az élethosszig tartó tanulás, a kreatív társadalom megteremtésének lehetőségét. A cikk zárórészében a téma honvédségre vonatkozó részében hangsúlyozza, hogy a professzionális hadsereg bázisa a széleskörű ismeretanyaggal, tapasztalattal és a folyamatosan fejlesztett vezetői készséggel rendelkező parancsnoki állomány.

A globalizáció – egy fogalom és gyakorlati tapasztalat, amelyet gyakran vagy fehéren, vagy feketén ítélünk meg. Hol rémként festjük a falra, hol pedig a Kánaán eljövételét reméljük tőle. Átkokat és a dicshimnuszokat mellőzve, felmerül a kérdés, *mi is valójában a globalizáció?*

A globalizáció révén részesei lehetünk egy világot átfogó „birodalomnak”. A kérdés csak az, hogy meg tudjuk-e ragadni a kínálkozó lehetőségeket, vagy pedig végérvényesen a perifériára sodródunk. Ezt az állítást és kételyt áttételesen jól kifejezi Vaclav Havel, a Cseh Köztársaság volt elnökének a következő gondolata:

„Úgy gondolom, jó okunk van azt állítani, hogy a modern kor véget ért. Manapság számos jelét láthatjuk annak, hogy átmeneti korban élünk, amikor úgy tűnik, valami megszűnőben, valami más viszont fájdalmasan születőben van. Mintha valami szétporladva bomlana és kimerülne, valami más viszont noha még alig kivehetően, kibontakozna a romokból.”

Előljáróban szeretném leszögezni, hogy sem híve, sem ellensége nem vagyok a globalizációnak. Lehetek-e az időjárás híve? Gyűlölhetem a tengeráramlatokat, a vulkánkitöréseket? Úgy gondolom a globalizációt sem szeretni, sem gyűlölni nem lehet. A globalizáció egy szükségszerű társadalmi-gazdasági folyamat, a technika fej-

---

1 Az MHTT 2007. évi pályázati felhívására beküldött nagyobb terjedelmű tanulmány rövidített és szerkesztett változata.

lődésének – főként a világot átfogó, modern közlekedés, telekommunikáció, a technika által támogatott szabad áramlások – egyenes következménye.

A kompetitív (szabad versenyes) piacgazdaságban kihasználják a globális összekapcsolódásokat, az egyidejűség, a korlátlan tetsző mobilitás előnyeit, illetve próbálnak küzdeni a hátrányai ellen. A globalizáció egyszerre „pillangó” és „elefánt”, már amikor lehet. A nagy rendszerek egyik sajátja, hogy bizony hajlamosak az instabilitásra, öngerjesztő folyamatok kialakulására, a bonyolultságuk miatt nem tervezhető, nem kiszámítható események bekövetkeztére. Hogyan lehet átlátni egy több százezer embert foglalkoztató óriásvállalatot, amelynek tevékenysége a pénzügyi szolgáltatásoktól, a repülőgépmotoroktól, az energetikáig, a világítástechnikáig ível? Ha a válság egy másik földrészen következik be, utórezgéseit Budapesten is megérezzük. Ilyenkor egy globális nagyvállalat átszervez, leállít, elbocsát, és ezt a távoli üzemek is jócskán megérik...

Kiderül viszont az is, hogy India sok ezeréves kultúrájából remek számítástechnikai ipart lehet kiépíteni, ráadásul az USA-beli bérek töredékeiért. Ebben a versenyben kétségtelen, hogy a fiataloknak sokszorta nagyobbak az esélyeik, a mobilitási lehetőségeik, mint az idősebb generációé. Különösen így van ez, az elöregedő Európában.

A riadalom és a remény egyszerre szövi át napjainkat. A globalizáció: van színe és persze van fonákja is. A nagy tőkehatékonyaság, az állandó technikai, technológiai megújulás előmozdítója, a növekvő életkor, a rugalmasság, a mobilitás megalapozója, rengeteg eszköz előállítója a mindennapok kényelméhez, a világot átfogó kommunikációhoz, a pörgő életmódhoz. De a globalizáció sajátja a felfutás mögötti gyors kipukkanás is.

David C. Korten professzor, alapítója és egyben elnöke is az „Emberközpontú Fejlesztési Fórumnak”. Egyik könyvében „karvalytőkének” nevezi a helyi gazdasági kultúrát, az adott térség ökológiai egyensúlyát felborító, haszon maximalizáló tőkés társaságok üzletpolitikáját, tőkebefektetését. Cél a profit, és a folyamatos növekedés.

„Egy olyan gazdaságban, amely a teljesítményt a pénztermeléssel méri, az embernek a gazdaságtalanság legfőbb forrásai – és a gazdaság bosszút áll rajtuk. Ha a pénzintézetek uralják a világot talán nem is kerülhető el, hogy a pénz világának érdekei az emberek érdekei fölé helyeződjenek.”²

Tágabban értelmezve azonban az államok közötti kooperáció és konfrontáció viszonya határozza meg a nemzetközi stabilitás és biztonság alapvető elemeit. Ennek megfelelően az érintkezés, integráció, interdependencia, globalizáció adja meg az együttműködés kereteit. Következésképpen a történelem során különböző rendszerek alakultak ki az együttműködésre kész nemzetállamok között. Egyik ilyen rendszer a globális rendszer. Összességében megállapítható, hogy egyetlen állam sem képes saját erőből fejlődni. Mindez ütközéseket, és megkésettiséget eredményezhet egyes államok esetében.

A gazdaság globalizálódik, a biztonságpolitika viszont nemzetállamonként változik. Felmerül a kérdés, hogy vége a jóléti államnak, mely képtelen a munkanélküli-

2 David C. Korten: Tőkés társaságok világoralma (ford. Kindler József), Kapu, Budapest, 1996, XX. 303. o.

eket és az öregeket eltartani? Így a szegények még szegényebbek lettek, a gazdagok exponenciálisan gazdagodnak, a középosztályok lassabban gyarapodnak, vagy teljesen felmorzsolódnak.

Eddigi tanulmányaim, és tapasztalataim alapján úgy vélem, hogy a globalizáció nem csak a multinacionális cégek problémája. Az üzleti élet és a verseny ma már mindannyiunk számára nemzetközivé vált. A humánerőforrás gazdálkodás tehetőség gondozásának nem a szürke átlaghoz kell igazodnia, hanem a tehetséges kreatív személyiségeknek kell gyors előmenetelt biztosítania. Az idő sürget, hiszen munkavállalóink (hazai) számára is nemzetközivé váltak a karrier lehetőségek, amely az EU-csatlakozással várhatóan még nyitottabbá válik. A globalizációt tehát kihívásként is felfoghatjuk.

A humántőke gazdasági felértékelődése

Az emberi munkavégzés mindig az emberi képességek termékké (szolgáltatássá stb.) történő átalakítását fejezte ki. A globalizáció által diktált verseny ezt egyre inkább felerősíti. A globalizálódott gazdaság meghatározó tényezőjévé az élőmunka, mint tudástőke vált. A hozzáadott érték alapú termelés lényege ma is érezteti e nagy kihívás lényegét.

Piacgazdasági keretek között a munkavállaló a munkavégző képességét bocsátja áruba, a munkaerőpiac kínálati oldalán. A munkavégző képesség, annak újratermelése jelenti a meglévő ismeretrendszeren épülő „kompetencia készlet” modulrendszerű bővítését. A kompetenciák kimunkálásánál előtérbe kell hogy kerüljön a munkaköri követelményprofilok kialakítása, képesség mátrix összeállítása, a kiválasztási kritériumok meghatározása. Az intézményi célok csakis a meglévő, egyéni kompetenciák birtokában érhetők el. Ez pedig az egyén tudásbéli, magatartás- és viselkedésbéli kompetenciájának folyamatos fejlesztésével érhető el.

„A nagyobb, jelentősebb vállalatok – ilyen a hadsereg is – létrehozták a tudásmenedzsment intézményét, aminek feladata a cég számára üzleti szempontból a szükséges tudás igényeinek kielégítése, létező és megszerzett tudástőke azonosítása felhasználás céljából. Ennek része a tudással való kereskedés, a tudáscsere a tudáspiacon történik, ahol tudásárut adnak és vesznek.”³

„A vállalati gazdaság szempontjából tehát megkülönböztetünk „alapvető tudást”, ami a cég működéséhez minimálisan kell, és a „továbbfejlesztett tudást”, ami a céget versenyképesé teszi, megkülönbözteti a terméket más cég termékétől (pl. minőségi szempontból), „innovatív tudást”, ami lehetővé teszi, hogy a cég piacvezető legyen.”⁴

A versenyképesség területén a növekedéshez szükséges tudás hiányait, réseit a szervezet finanszírozza. A „tudástérkép” adott fehér foltjainak ismerete elősegíti a versenyképes működést. Ennek hiányában a kutatás-, fejlesztés-és értékesítési lánc

---

3 Dr. habil Lakatos Gyula Csc: Humánpolitikai szimpóziumon tartott előadása (Sopron, 2003. október 13–14.)

4 Ua.

nem termel extraprofitot. Ebben van nagy szerepe a minőségbiztosításnak (az ehhez kapcsolódó évenkénti auditoknak) és a törvény által előírt kockázatelemzésnek.

Miközben ennek az arány- és súlyponteltolódásnak vagyunk tanúi és részvevői, a termelési tényezők, a tőkeviszony szabályozásának egy korábbi, több évszázados társadalmi, jogi gyakorlatával találkozunk: a jogrendszerben a gazdasági „hegemónia” a tárgyi tőke birtoklásához van kötve, a gazdasági teljesítmények növelhetősége ugyanakkor a humántőke, a tudástőke függvénye, „de facto” a mai, modern eszközökkel „felszerszámozott” nemzetgazdaságokban is. A mai gazdasági, irányítási, fejlesztési, kutatási kompetenciák, feladat és hatáskörök egyre nagyobb mértékben válnak el a tárgyi tőkeeszközök birtokviszonyaitól, elkülönülnek és válnak függővé a humántőke használatától, a tudástőkétől, a tudástőke termelésétől.

Minthogy ezek valós folyamatok, egyben világosan felismerhető trendek, a közgazdaságtudomány, a jogtudomány és több más szaktudomány együttműködése válik szükségessé, hogy az új gazdasági világrend természetes követelményeihez a gazdasági szervezetek, a jogrend és az állam alkalmazkodni tudjon.

Tényként kell megállapítani, hogy a gazdaság történetében az emberi tényező minden korszakban a legjelentősebb gazdasági tényező volt, de meghatározónak mindig egy adott termelési tényező birtoklása volt tekinthető. Emiatt is fontosak azok a változások, amelyeket a tudásalapú gazdaság, tudásalapú társadalom, az új gazdasági világrend stb. elnevezéssel jelölünk. Felmerül a kérdés, hogy a humántőke meghatározóvá válása a gazdasági növekedésben, a társadalom jövőjének alakulásával miként változtatja meg nem csupán a gazdaság szerkezetét, hanem irányítási rendszerét, társadalmi intézményeit is, s ez milyen hatással van az átfogó globális folyamatokhoz.

Amikor az emberi tőke értékelését vizsgáljuk, összehasonlítjuk az egy-másfél évszázaddal korábbi helyzettel, amikor elemezzük a modern adózás és elszámolás kialakulását, feltűnik, hogy ezek alap gondolata jelentősen nem változott, sőt egyes akkori elképzelések mára dogmává merevültek. Ennek az emberi tőke szerepét érintő gazdasági, társadalmi értékelési gyakorlatnak a gyökerei az adózás régi alapelveihez (miért kell, mire kell, mire nem kell fordítani) vezetnek el, amelyet szerte a világon minden árutermelő piacgazdaságban alkalmaznak (vagy kerülnek ki).

A humántőke mai gazdasági értékelésének gyakorlata sem tükrözi a humántőke gazdasági súlyának meghatározó növekedését, ami fordítottan arányos a tudástőkéről, az emberi tőkéről szóló nyilatkozatokkal, elvárásokkal. Egyik példája lehet ennek a Világbank állásfoglalása. A Világbank szerint a „versenyképesség” ma már nem a természeti erőforrásokból, hanem tudományos-információs potenciálból származik. A felsőoktatás szerepe természetesen kiemelkedő ennek fejlesztésében: A humántőke a legnagyobb befektetett tőkevagyon, aminek beruházási költsége nagyobb részben a gazdasági szervezeteknél externális költségként jelenik meg.

A humántőke, mint oszthatatlan költség, társadalmi szolgáltatás a cégek részére, a humán erőforrás, mint a vállalati üzleti tevékenység előfeltétele, a vállalatok jelentős részének érdektelenségével a humántőke befektetések növekvő társadalmi-intézményi költségei, a humántőke mennyisége és minősége iránt. Ehhez a jelenséghez tartozik, pl. a Human Resources Management c. szaklapban közzétett elemzés, aminek megállapítása a következőképpen hangzik: „Az ember tanulási képessége,

fejleszthetősége jelenti lényegében minden változás, változtatás, környezeti alkalmazkodás alapját. Ráadásul beruházni az emberbe, az emberi erőforrás fejlesztésébe: relatíve a legolcsóbb beruházás és a legbusásabban térül meg.⁵

A humántőke beruházási költségektől elvonatkoztatva, (ami évente meghaladja az 1100 milliárd forintot, a foglalkoztatottakban megtestesülő beruházás értéke pedig 35 000 milliárd forint fölött van 2003-as árakon számolva)⁶ igen jelentős vállalati „fogékonyság” nyilvánul meg a tudástőke üzleti hasznosítása iránt.

Az élethosszig tartó tanulás, a kreatív társadalom megteremtésének lehetősége

A korábban leírtakból jól látható, hogy a „szegény állam” cifra nyomorúsága marad a „kiművelt embertőke sokasága”, ha a megszerzett tudás nem hasznosul. Az oktatásba, képzésbe történő investáció hosszú távon megtérülő befektetés, így annak jövedelemtermelő képessége társadalmi, illetve nemzetgazdasági kérdés is. A régi iparágakban a siker a holt tőkebefektetéseken múlt, illetve múlik, a tudás alapú társadalomban viszont a humántőke és a kutatási és fejlesztési (K+F) beruházások növelésén.

A termelékenységgel összefüggésben meghatározó elem a globalizált világgazdaságban a minőség. A munka minőségét több tényező is befolyásolja. Ezek közül a képességek, az életen át történő tanulás és karrierfejlesztés kiemelt jelentőségű. Arról van szó, hogy az emberek képesek kell legyenek fejleszteni képességeiket a lehető legnagyobb mértékben, az életen át való tanulás megfelelő támogatásával. Ennek a területnek az indikátora többek között a részvételi arányok az oktatásban és képzésben. A jövőben várhatóan megnő az iskolarendszeren kívüli képzések – felnőttképzés – keretében megszerezhető kompetenciák iránti munkaadói és munkavállalói érdeklődés. A kompetencia egyébiránt különbségtétel az elvárható és az elvárt teljesítmény között mennyiségi és minőségi szempontból is. Mindez megkülönbözteti a lemaradót a legjobbtól. A kompetencia lényegét az elsajátított szakmai ismeretanyag, a tapasztalat és a magatartás (motiváltság, viselkedés) adja meg. Lényege az, az át nem ruházható felelősség, mely etikai értelemben is hangsúlyozza a hiteles „én kép”, a reális önismeret fontosságát.⁷

A felnőttképzést adókedvezményekkel, költségátvállalással még vonzóbbá lehet tenni. A szakképzési törvény módosítása, a modulrendszeri szakképzés alapjainak kimunkálása már a globális kihívásokra adott választ jelenti a hazai foglalkoztatáspolitikában. De ne legyenek illúzióink. 2002 februárjában az ILO (Nemzetközi Munka-

5 Dr. Habil. Lakatos Gyula Csc: Humánpolitikai szimpóziumon tartott előadása (Sopron, 2003. október 13–14.)

6 Ua.

7 A kompetenciák mérhetőek az intelligenciához hasonló módon. Erre a Klein Sándor professzor és munkatársai a kiválasztás módszereinek bemutatásakor ki is térnek „SHL” kiadványaikban. A kompetenciamérés során vizsgálják az érintett személy ítélőképességét, szakmai tudását, stratégiai látásmódját, üzleti szemléletét, szervezeti tudatosságát, határozottságát, önbizalmát, kezdeményezőkézségét, nyitottságát más kultúrák iránt. Perspectives on management competencies, SHL Group plc 2–17. p. (PMC standard teszt)

ügyi Szervezet) főigazgatójának kezdeményezésére létrejött egy a világ egészére kiterjedő testület, a globalizáció társadalmi hatásainak vizsgálatára. A „tisztesseges globalizáció” elmélete a konfrontáció helyett a dialógusra, a kooperációra, az együttműködésre épít. Az egymástól eltérő kulturális értékeket nem szembeállítja egymással, hanem a közös pontok mentén az érdekközösség mellett, értékközösséget is kialakít. Ugyanakkor azoknak is van igazsága, kik azt mondják, a globalizáció a mai formájában erkölcsileg elfogadhatatlan, politikailag tarthatatlan.

„2000-ben több mint 800 millió volt az éhezők száma a Föld teljes népességének mintegy harmada, 1,3 milliárd ember az abszolút szegénység szintje, azaz létminimum alatt él.”⁸ „Az emberekre kell tehát összpontosítani. A tisztességesebb globalizáció azon emberi követelések teljesítése, amelyek a kulturális identitásra, és autonómiára, az emberi jogokra, az emberekhez méltó munkára, valamint arra vonatkoznak, hogy az emberek maguk dönthessenek az őket érintő kérdésekről, ott ahol élnek.”⁹ Demokrátikus és teljesítőképes, kreatív nemzetállamokra van tehát szükség.

Globalizálódó világunkban a versenyképesség hagyományos forrásai: a védett piacok, a pénzügyi erőforrásokhoz való hozzáférés, valamint az üzemméret ma már nem elegendők a sikerhez. Számos szakember úgy véli, hogy az emberi tényező: a tudás, a képesség, a magatartás és a hatékony személyzetmenedzselés a versenyképesség új forrásai, az egyre gyorsuló technológiai fejlődéssel párhuzamosan.

Napjainkra a kommunikáció, az információ lényegében önálló termelési tényezővé vált. A kommunikációs társadalmat építjük annak összes kihívásaival együtt. Ezek a kihívások azt is jelentik, hogyan hasznosulnak a tudományos kutatások eredményei a civil – ún. versenyszférában – illetve a hadigazgatásban, a haditechnika fejlődésében is. A fejlett országokban ma már ez úgy jelenik meg, hogy gazdaságfejlesztési stratégiájukban a humántőke, a tudástőke gazdasági szerepe felértékelődik.

A globalizáció legújabb kori kihívása a „kreatív verseny” felerősödése, a teljesítőképes tudás előtérbe kerülésével. Az Európai Unió csatlakozásunk után néhány évvel aktuálissá vált Magyarország Nemzeti Fejlesztési Tervének kiegészítése. Ezzel párhuzamosan elkészült tervhez szorosan kapcsolódó több operatív program, ezek egyike, „Társadalmi Megújulásért Operatív Program” (letölthető: www.szmm.hu weboldáról), mely napjaink legsürgősebb teendőinek összefoglalását adja, a tudásalapú társadalom megteremtésével összefüggésben. A stratégiaalkotás ez esetben is a társadalom, a gazdaság erősségeit és gyengeségeit vette számba, a kompetitív piacgazdaság (szabad versenyes) működtetésének, – oktatás, a felnőttképzés a tudástőke termelés feladatait megjelölve. Ennek keretében szolgál az „Élethosszig tartó tanulás nemzeti programja”. Az állami közoktatásnak, a felsőoktatásnak és a szakképzésnek tehát egyszerre kell megújulnia hazánkban is. Ez alapján olyan piacképes, „eladható tudást” kell előállítanunk, amelyben a különböző képzési szintek jól elkülöníthetők, és amelyben az ismeretanyag elsajátítása mellett kiemelt jelentőséget kell hogy kapjon, a gyakorlati irányultság, és a képesség alapú képzés.

8 Gazdag Ferenc: Biztonságpolitika, SVKH, Budapest, 2001. (53. oldal)

9 Munkaügyi Szemle: Tisztességes globalizációt: lehetőséget teremteni mindenki számára (48. évfolyam, 2004. 7–8. szám 83. o.)

A kreativitás, a teljesítményképes tudás egyaránt feltételezi az elmélyült szakmai tudást, a tapasztalatok megszerzését, illetve meglétét, továbbá az ezeket kiegészítő ügyességek elsajátítását. A kreativitás egyébiránt a jövőben a profi problémamegoldás alapja, és vezetői döntéstámogató „ha ... akkor ... szabály” érvényesülése is egyében.

Alapvető társadalompolitikai kérdés ma a világon, hogy a gazdasági és szociális fejlődésnek összhangban kell lennie a környezetvédelem követelményeivel. A reformokat tehát globális szinten kell elindítani, de kiindulási pontként a nemzeti szintet kell figyelembe venni.

A Magyar Honvédség integrációja az élethosszig tartó tanulás folyamatába

A Felnőttképzési Szakmai Bizottság szerint napjainkban minden munkaerőpiacra kikerült polgár iskolában elsajátított tudása 5 év alatt megfelelődik a munkaerőpiacra lépés után. Éppen ezért elengedhetetlenül fontos, hogy az annyszor emlegetett élethosszig tartó tanulás folyamatát valóban realizálni tudjuk a hétköznapiak során is.

A 2006. március 1-jén hatályba lépett új felsőoktatási törvény, a Bolognai Nyilatkozatban foglaltaknak megfelelően szabályozta a felsőoktatás képzési szerkezetét, s átfogó reformok bevezetését készítette elő. Biztosítva a háromciklusú képzésre való átállást, az intézményirányítás és menedzsment átfogó reformját, piacorientált elemek bevezetésével növelve az intézmények gazdálkodási mozgásterét, új alapokra helyezve a felvételi rendet, ösztönözve a felsőoktatási intézmények K+F tevékenységét, s aktív részvételét az egész életen át tartó tanulásban. A mélyreható reformok megvalósítása, az új rendszerre való átállás pénzügyi forrásokat igénylő tartalmi, szervezeti és infrastrukturális fejlesztéseket igényel a katonai felsőoktatás területén, a védelmi szektorban is.

A Társadalmi Megújulásért Operatív Programnak megfelelően napjainkban az iskolarendszeren kívüli képzés, a felnőttképzés tudományát, az andragógia megváltozott szerepkörét is újra kell értelmeznünk, az élethosszig tartó tanulás, a tudás alapú társadalom, a tanuló társadalom és a hozzáadott értékalapú munkavégzés vonatkozásában. A tudás érték és mint ilyen a tudásalapú társadalom alapja is egyben.

A vállalatok számára a humántőke, a dolgozók tudása az elsődleges stratégiai sikertényező. A munkahelyek egyben tanulóhelyé is kell hogy váljanak, a tudásmenedzselés és az emberi erőforrás menedzsment egyre inkább összefonódik, amit jól jelez, hogy az új Országos Képzési Jegyzék a kompetencialapú, és modulrendszerű szakképzés irányába módosult.

A versenyképesség szempontjából nemcsak az a kérdés, hogy hányan tanulnak, hanem az is hogy mit, és hol tanulnak. Nyilvánvaló összefüggés mutatható ki a tanulás tartalma, módszerei és a gazdaság érdekei között. A jövőben a munkaerő-piaci igények egyértelműen a kompetencia alapú iskolarendszerű képzésre illetve a felnőttképzésre helyezik a hangsúlyt, az iskolarendszerű képzés megújítása mellett, a modulrendszerű szakképzési rendszer kialakításával együtt. A személyi kompetenciák, a szakmai, vezetői, kognitív –és a szociális kompetenciák fejlesztése kell, hogy az alapja legyen a tisztképzésnek is. A hagyományokon, a kihívásokon nyugvó többciklusú, lineáris képzési rendszernek rugalmasnak kell lennie és az előmeneteli köve-

telményekhez kell igazodnia. Ennek megfelelően a Magyar Honvédségen belül is a naprakész tudást kell a követelményrendszer középpontjába állítani. A meglévő ismereteinket különböző szinteken és különböző életkorban folyamatosan fejleszteni illetve megújítani kell, elősegítve ezzel a pálya módosítás, a rekonvenzáció lehetőségét, a munkanélkülivé válás megelőzését.

Adottak a feladatok a Magyar Honvédségen belül is a HR számára, vagyis az emberi képességek fejlesztésnek, folyamatosan kell lennie és ennek az életpálya tervezésében, az éves beiskolázási illetve a hosszabb távra szóló előmeneteli tervekben kell realizálódniuk. Az iskolarendszeren kívüli képzésben való részvételnek, az önképzésnek, a tanulásnak egyszerűen szokássá kell válnia. Előtérbe kell kerülnie a tehetséggondozásnak, a tudásmenedzselésnek a jól képzett munkaerő megtartásának. A beilleszkedés, a beválás vizsgálat elősegítése érdekében új mentorprogramot kell kidolgozni, és ennek megfelelően kiemelten kell kezelni a mentorképzést.

A felnőttképzésben eddig alkalmazott módszereinket új megvilágításba helyezve, egyre fontosabbá válik az érzelmi intelligencia (EQ) szerepének új értelmezése, az egyén megújuló képességének katalizálásában játszott szerepénél fogva. A kreativitásra, mint teljesítményképes tudásra kell tehát helyezni a fő hangsúlyt.

Az előmeneteli tanfolyamok, a tréningek ezt a célt szolgálják (kommunikációs, vezetői tréningek stb.) vagyis ezek segítségével világossá válik az, hogyan egészíthető ki, illetve fejleszthető tovább az egyén kompetencia készlete. A kreativitás, a tárgyalóképesség, a reagáló képesség, a kommunikációs készség, a kooperációs készség alapja a feladatmegoldásnak, vagyis túlélőképességüknek. A viselkedéskultúránk olyan képességeit kell kifejleszteni magunkban, mint a többoldalúságra törekvés, a probléma megoldás, a konstruktív életvezetés stílus kialakítása. A konfliktuskerülő magatartás helyett, a konfliktusok felvállalására, azok valamilyen szinten való megoldására kell törekednünk. Tudnunk kell azt, hogy jó döntés nemigen hozható, maximum a körülmények figyelembevételével alakítható ki az elvárásainknak megfelelő döntés.

A jövőben előtérbe kell kerülnie a kognitív pszichológia (gondolkodás lélektan), illetve döntés pszichológia oktatásának, a stratégia alapú gondolkodásnak, az új alapokra helyezett vezetőképzésben is. A tisztképzésben nagyobb hangsúlyt kell kapnia a menedzser szemléletnek, hiszen a tömeges tisztképzés kora lejárt. A katonai felsőoktatásnak mindezt tudatosan – európai normák alapján – kell felvállalnia, mivel kész és képes is erre. A tréningekre, illetve a jól felkészült trénerekre is nagy feladat vár, és nem az iskolarendszerű és az iskolarendszeren kívüli képzés és az önképzés helyett, hanem azokat jól kiegészítve.

A Magyar Honvédség vonatkozásában ez a kérdés különösen aktuális. A tömeghadsereg lebontása, a hivatásos hadsereg kialakítása ugyanis jelentős humántőke vesztéssel járt. A hivatásos hadsereg bázisát a széleskörű ismeretanyaggal, tapasztalattal és folyamatosan fejlesztett vezetői készséggel, kreativitással rendelkező parancsnoki állomány kell hogy adja. Külföldi tapasztalatom – német, francia, kanadai – azt mutatja, hogy ott a parancsnoki állomány a kinevezést követően is részt vesz vezetői tréningeken. A továbbképzés igen széleskörű, kiterjed az: általános egészségügyi állapot esetenkénti vizsgálatára; a mentálhigiénés állapotra, önmaguk mind jobb megismerésére; a kommunikációra, protokolláris ismeretekre; a döntés-

pszichológiára, a kognitív pszichológiára (gondolkodás lélektan); az idegennyelv-tudás szinten tartására és az informatikai ismeretek bővítésére.

A vezetőképzés része kell, hogy legyen már alacsonyabb szinten is az előmeneteli tanfolyamoknak. Több gondot kell fordítanunk a multikulturalitás megismerésére, a nemzetközi alegységekben való együttműködés készségszintű elsajátítására. Hasonlóképpen fontos a változó környezethez való gyors alkalmazkodás képességének az elsajátítása. Manapság, a kőbe vésett metódusokat, eljárási szabályokat is át kell értékelni.

A képzésben, az oktatásban is a problémamegoldást, a nagyfokú önállóságot, ugyanakkor együttműködést, kooperációs készséget együttesen kell elmélyíteni. A jövő hadseregében a problémamegoldás záloga a csapatépítés és az ehhez szükséges kompetenciák elsajátítása. Ebbe beletartozik a személyes példaadás nevelő ereje, a következetesség a parancsok végrehajtásában.

Figyelembe kell vennünk azt a tényt is, mely szerint Európában létező öt nagyobb kultúrkörön belül a latin kultúrkörhöz tartozunk. Az angolszász irányvonalat tehát maximum modellértékűnek tekinthetjük, mintsem annak lelkes másolásába fogna a felsőoktatás és ezen belül is a vezetőképzés. A kihívás tehát adott szűkebb pátriánkon belül is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Bakacsi–Bokor–Császár–Gelei–Kováts–Takács: Stratégiai Emberi Erőforrás Menedzsment (Budapest, 1999)
2. Bernek Ágnes (szerk.): A globális világ politikai földrajza, Nemzeti Könyvkiadó, Budapest, 2002
3. Biztonságpolitikai Füzetek: Budapest, 2001 (különszám)
4. Boda Zsolt: Globális ökolitika (Helikon Kiadó, Budapest, 2004)
5. Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Oktatási Minisztérium, Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium: Humán erőforrás-fejlesztési operatív program 2004–2006 (Budapest, 2002)
6. Grzegorz W. Kolodka: Globalizáció és a volt szocialista országok fejlődési tendenciái (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2002)
7. Haus-Peter Martin, Harold Schumann: A globalizáció csapdái (Perfekt Kiadó, Budapest, 1998)
8. Helmut Schmidt: A globalizáció (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999)
9. Henry Kissinger: Diplomácia, Ponen–McGraw–Hill–Grafo, Budapest, 1996
10. Kőszegvári Tibor: Katonai stratégiák és doktrínák a hidegháború időszakában (Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Doktori Iskola, Egyetemi jegyzet, Budapest, 2000)
11. Magyar Beck István: Kreatológiai vázlatok (Budapest, 1997, Aula Kiadó)
12. Dr. Matus János: A biztonság, gazdaság és kölcsönös függőség a nemzetközi kapcsolatok elméletének különböző irányzataiban., MTA Doktori Értekezés, (Budapest, 2003)
13. Szász Enikő: A biztonság új dimenziói. Külügyi Szemle (Budapest, 2003/2. szám)
14. Tálás Péter: A középhatalmi szerep lehetőségei és korlátai közép Európában – a lengyel eset. (SVKH, Budapest, 2000)
15. USA Központi Hírszerzés: Globális Trendek 2015-ben. Dialógus a jövőről, nem kormányzati szakértőkkel (2001)

Luboš Stancl

A hivatásos hadsereg – a közszféra gazdasági szubjektuma

A cikkben a szerző, aki a Brünni Nemzetvédelmi Egyetem Közgazdasági és Menedzsment fakultásának munkatársa a hadsereg vállalatszerű működésének elméleti alapjait vizsgálja. Ez a kérdés nálunk bizonyos mértékig túlhaladottnak tekinthető, azonban az államháztartás/költségvetési gazdálkodás újra szabályozása előtt, az állami vagyonnal való gazdálkodás részletszabályainak megalkotása során indokolt, hogy újra körüljárjuk azt.

A tervgazdaságból a piacgazdaságba történő átmenet során a fejlődés különböző fázisaiban természetesen felvetődik, hogy az egyes társadalmi szükségletek kielégítésére szerződő nagy entitások (honvédelem, rendvédelem, egészségügy, közoktatás) a piac, a gazdasági folyamatok szempontjából hogyan viselkednek, hogyan írhatók le a leginkább adekvált módon és hogyan oldható meg a társadalmi összköltségek szempontjából legkedvezőbb és piacokonform működtetésük. A kérdés felvetés mindig szakmai vitát kavart, a változtatás (reform) bevezetése pedig a megszokás és az esetenkénti ellenérdekeltségek miatt mindig nehézségekkel jár; elvi és/vagy gyakorlati ellenállásba ütközik.

A Cseh Köztársaság Európai Unióba való belépését úgy is értelmezhetjük, mint a közép- és kelet-európai államok bizonyos történelmi precedens nélküli átmenetének kicsúcsosodását a központi tervezés rendszerétől a piacgazdasághoz. Ezen történelmileg egyedülálló, a magán- és közszektor rendszerének mélyreható változása a polgári (civil) és katonai szférát új módon formálta, és egész sor megoldásra váró alapvető katonai-gazdasági jellegű problémát vetett fel. Némelyek közülük már kielégítően megoldódtak, és a katonai gyakorlatban bevezetésre kerültek. A többire még tizenöt év eltelte után sincs egyértelmű megoldás. Ezen problémák közé tartozik a professzionális hadseregnek, mint a közszektor gazdasági szubjektumának a pontos meghatározása, és mint vállalat azonosítása a gazdasági elmélet szempontjából.

A professzionális hadsereg, mint a gazdasági szubjektum meghatározása

Minden egyes piacgazdaságra jellemző a magán- és közszektor létezése, mint a társadalmi és gazdasági rendszer két elválaszthatatlan alkotórésze. A közszféra egész sor

szociális, politikai, gazdasági és egyéb funkciót tölt be. Ezeket a funkciókat az egyes szubjektumok különböző tevékenységeivel biztosítja, melyek között jelentős helyet foglalnak el az állam fegyveres szervezetei, köztük hadereje is. A közszektor gazdasági funkcióinak hangsúlyozásánál ezeket a szubjektumokat is mint gazdasági szubjektumokat figyelembe kell venni. Egyidejűleg nem lehet azonban azt a tényt sem figyelmen kívül hagyni, hogy irányításukra bizonyos specifikumok jellemzőek.

A tények elemzése érdekében, melyek a közszektor gazdasági szubjektumainak hatékony irányítását határozzák meg, elengedhetetlennek tartjuk a közszféra értelmezését kifejteni¹ „Közszektor alatt a társadalmi valóság azon területét értjük – írja F. Ochrana a közszféra lényegének meghatározása kapcsán –, ... mely köztulajdonban létezik, melyben politikai szemszögből nyilvános választással döntenek, nyilvános ellenőrzés érvényesül benne, miközben a közszektor működésének célja a közérdekek beteljesülése és a közigazgatás.” A közszektor szubjektumainak fent idézett meghatározásainak jellemzése alapján teljesen indokoltan nemcsak úgy értelmezhetjük *a professzionális hadsereget, mint a közszféra szubjektumát, de figyelembe vehetjük mint gazdasági szubjektumot is.*

A hadsereghez, mint gazdasági szubjektumhoz elméleti és gyakorlati alapon történő megközelítés szükségességének hangsúlyozása nem öncélú, hanem követelmény, amely a hadsereg új jellegéből, mint teljesen professzionális hadseregből adódik. Csupán a totális professzionális átalakítás után változik át a hadsereg, mint rendszer teljesértékű gazdasági szubjektumra, mely teljesen, minden egyes oldalával a piaci környezetbe épül be. Így a hadsereg, mint a közszektor gazdasági szubjektuma a piaci mechanizmus beépített (integrált) részévé válik.

Arról, hogy valóban alapvető változásról van szó a hadsereg tevékenységének gazdasági oldalról történő megközelítése kapcsán, az is tanúskodik, hogy a vizsgálat szükségszerűen kiszélesedett a bérbeadás problematikájával, és erre ráépülve az emberi tőke gazdasági kihasználásával (exploatace). Az eddigi vizsgálatok egyoldalúan a tőkejavak elemzésére irányultak² azzal a céllal, hogy feltárják a hatékony eszközöket, a gazdaságosság emelésének és effektivitásának módszereit, a védelmi kiadások gazdaságos felhasználását a hadsereg érdekében. Az emberi források problematikájának gazdasági oldala azon külső és belső tényezők elemzése, melyek az emberi tőke működését meghatározzák, a költségek és hasznok elemzése az alakulatok és egységek specifikus feltételei mellett az egész hadsereg, mint egység keretén belül, nem kerültek elemzésre.

A Brünni Honvédelmi Egyetem Közgazdasági és Management fakultásának Gazdasági Tanszéke tudományos és kutatási munkája teljes mértékben figyelembe veszi ezen változás sürgősségét, a hadsereg, mint gazdasági szubjektum azonosítását. A tanszék tudományos tevékenysége jelenleg elsődlegesen a magánszektor vállalkozási területén használt modern irányítási eszközeinek a haderőben történő

1 A „közszektor” fogalmának meghatározásáról és létezésének okairól az utóbbi időben egész sor szerző fejtette ki véleményét. Lásd Ochrana, F. Közszektor effektív meghatározása. Prága: Management Pøes, 2001. 11. szám 12 oldal.

2 A kutatás egész sor makroökonómiai téma megoldására irányult. A mi megjegyzésünk főleg a mikroökonómiai területét érinti, a kutatás a „hadsereg gazdaságának” problémájával foglalkozik.

alkalmazási lehetőségeire irányul. Már a kutatás irányának ezen megfogalmazása is fontos előrelépésről tanúskodik a „hadsereg gazdaságának”, mint tudományos ágazatnak értelmezésénél, melynek tárgya a hadsereg, mint gazdasági, belsőleg gazdaságon tagolt rendszer vizsgálata, melyben az emberi és fizikai tőke folyamatai zajlanak le, egységükben és ellentétükben. A múlt években túlsúlyban volt a „hadsereg költségvetésének” csökkentése, csupán „a tevékenységek feltételeinek kialakítása”, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az egységek és alakulatok parancsnokai belsőleg nem éreznek személyes felelősséget az anyagi, emberi és pénzügyi források gazdaságos és hatékony felhasználásáért a gyakorlatok ideje alatt, a hadi készenlét feladatainak teljesítésénél és az egységek további feladatainál. Ennek megoldását a logisztikai biztosítás feladatának tekintem.

A hadsereg, mint a közszféra vállalatának meghatározása

A tanszék vizsgálatainak azon célja, hogy a magánszektor vállalati szférája gazdasági vezetésének eszközeit megpróbálja az egységek és alakulatok irányításába integrálni, abból indul ki, hogy a hadsereg rendszerét „vállalathoz” vagy „üzemhez” hasonlítjuk. Ez az összehasonlítás, mellyel a múltban is sokszor találkoztunk, az egységeknél és alakulatoknál zajló gazdasági események és folyamatok minél pontosabb leírásának nagy igyekezetéről tanúskodik. A problémát napjainkban is az okozza, hogy nem lépik túl a nagyon egyszerűsített összehasonlítás keretét, és nem oldják meg az átvétel jogosságát esetleg jogtalanságát. Az összehasonlítás felhasználása azért is bonyolult, mivel a gazdasági szakszövegekben (de nemcsak gazdasági) a „vállalat” fogalma mellett az „üzem” fogalma is használatban van, melyet a cseh jogi szabályozás is ismer.

A „vállalat” fogalma a gazdasági elmélet alapfogalmai közé tartozik, és meghatározásánál a szerzők nagyrésztben megelégednek a „vállalat” megfogalmazásának felüntetetésével, nem kibővített, hanem rejtett formájában³. A szabály szerint a „vállalat” alatt olyan szubjektumot értünk, mely gyártással foglalkozik, azaz termelési tényezőket (input) alakít át (transzformál) termékekre és szolgáltatásokra (output)⁴.

A vállalat egyetemes gazdasági értelmezése nincs közvetlenül összekötve a nyereség elérésének szükségességével, mint ahogy az a „vállalat” jogi értelmezésében áll. Általánosan ismert, hogy a gazdasági elmélet más típusú vállalatokkal is dolgozik. A vállalat jogi értelmezése kimondottan összekötve a nyereség elérésével, teljesen nem adekvált a fogalom gazdasági értelmezésével, de teljes ellentétben sincs vele. Azonban éppen ez a „nyereséggel” történő összekötés a gyakorlatban bonyolultá teszi a „vállalat”, esetleg „üzem” fogalmának használatát, nemcsak a hadsereghez, mint gazdasági szubjektumhoz való viszonyban, de egyetemes síkon is. Tekintettel az üzem jogi értelmezésére – cseh feltételek mellett – megfelelőbb a gaz-

3 Lásd Kraftová, I. A helyi vállalat gazdasági elemzése. Prága: C.H. Beck, 2002. 16. oldal

4 „A vállalatra két vonás jellemző: a vállalat hasznos fogyasztási javak, mint saját output kibocsátására szakosítja magát, és a vállalat tevékenységének növelnie kell a vállalat tulajdonosának jövedelmét, hasznát. Lásd. Soukup, J. Mikroökonómiai elemzés (kiválasztott részletek) Slaný: Melandrium, 2001. 59. oldal

dasági szubjektumokat (gyártókat) – tekintet nélkül aprior viszonyukra – a nyereséghez fűződő viszonyuk kapcsán, mint „vállalatokat” megnevezni⁵.

A hadsereg, mint a közszektor gazdasági szubjektuma (vállalata) meghatározása problémájának további feldolgozásánál célszerűnek tűnik az a megközelítés, mely a vállalatot az úgynevezett „lényeges egyetemes tulajdonságok” és „magasabbfokú specifikus jelek” alapján határozzák meg. Szakmailag a gazdasági rendszer elemeként, a vállalat jelentős meghatározó tulajdonságai a következőképpen foglalhatók össze: A gazdasági szubjektum a termékek előállítása kapcsán (termékek és szolgáltatások) szükségletek kielégítését szolgálja, s a kínálat oldalán működik; jellegével a rendszer az input/output elvén van megalapozva célfunkcióval és intenciós szerkezettel.

Ezzel a megközelítéssel meghatározhatóak a „vállalat” magasabb szintű specifikus jellemzői is a lényeges tulajdonságokkal együtt. Ezek közé a jellemzők közé – melyek a konkrét vállalatot, mint gazdasági szubjektumot mikroszinten határozzák meg – a következők tartoznak:

- a végső szükséglet kielégítésére van a termék létrehozva, vagy más termék előállításához inputként szolgál;
- a célfunkció úgy van megfogalmazva, mint aprior nyereség, attól függően, hogy anyagi vagy a köz hasznára nyereséget termelő szubjektumról van szó;
- a magán- vagy a közszektor keretén belül működnek-e;
- milyen a választott jogi forma.

Nem kétséges, hogy a leírás alacsonyabb szintjén lehetséges lenne további specifikus különbségek megfogalmazása is.

A hadsereg, mint gazdasági rendszerre már a feltüntetett kritériumok felhasználási során is lehetséges az alábbi következtetéseket levonni:

- a hadsereg, mint vállalkozó a közszektor kínálati oldalán működik, formája, belső szerkezete aránylag nyitott rendszerű, és nem nyereség kialakítása a célja;
- mint gazdasági szubjektum – a vállalat – „sajátságos specifikus gyártással” foglalkozik, melynek lényege az értékes gyártási folyamatok (inputok) átalakítása termékekre, szolgáltatásokra (outputokra), melyek a nemzeti védelem és biztonság formájában öltenek testet;
- ez a output termék output „tisza közjószág”⁶ jellegű, és végső szükséglet kielégítésre szolgál;
- az értékes termelési input transzformálódása sajátságos technológiával – katonai kiképzéssel – valósul meg. Ezt a sajátságos eljárást elméletileg a gyártási funkció segítségével lehet leírni, amely meghatározza az adott mennyiségű input segítségével elérhető maximális output terjedelmét;
- a szükséges termelési inputokat (fizikai- és emberi tőkét) a professzionális hadsereg bérbévétele révén azon az áron szerzi be, amely a termelési tényező

5 Kraftová, I. A helyi vállalat gazdasági elemzése Prága: C. H. Beck, 2002. 17. oldal

6 lásd Kraftová, I. A helyi vállalat gazdasági elemzése. Prága: C. H. Beck, 2002. 6. oldal

adott piacon kialakul. (Ezt az árat a termelési tényező kereslete és kínálata fogja meghatározni);

- a termelési tényezők bérléséhez szükséges eszközöket a professzionális hadsereg közforrásokból szerzi meg.

Ezen a helyen szükséges hangsúlyozni:

- a) a hadsereg, mint gazdasági szubjektum (vállalat) célfunkciója az output megvalósításában rejlik a nemzetvédelem és biztonság formájában, melynek kívánt szintje a politikai által meghatározott⁷;
- b) a hadsereg idézett célfunkciójának beteljesülését támogatni kellene az intencionális (szándékos, célnak megfelelő) szerkezet jellegének.

Jogosan lehet feltételezni, hogy a „gazdasági szerkezet” ezen néhány elemének hiánya, esetlegesen a keletkező szerkezeti (személyi és tárgyi) elemek elégtelen alkalmassága befolyásolja a hadsereg, mint gazdasági szubjektum (vállalat) célfunkcióját, és hozzájárul ahhoz, hogy a gyakorlatban nem sikerül az egységeknél és alakulatoknál sok olyan rendelkezést megvalósítani, amelyek a megszabott közforrások gazdaságos és hatékony kihasználásának fokozásához vezetnének.

Hová kell összpontosítani a figyelmet?

A cikk bevezető alapgondolataiban érintettük, hogy a közszektor – beleértve a hadsereget is – kulcsproblémáit ki kell küszöbölni, melyek közé irányítása hatékonyságát és működését is belefoglaljuk, mint a haszon maximalizálásának alapfeltételét⁸. Ezt a gazdasági irányítás megfelelő eszközeinek és módszereinek felhasználásával lehet elérni, melynek a modern technika mindennapos kihasználására kell támaszkodnia, támogatva a vezetés hatékonyságát.

Azok a források, melyeket a hadsereg feladataihoz használ fel, a piaci szektortól kerülnek elvonásra. A piaci szektor szabály szerint úgy jellemezhető, mint a gazdasági hatékonyság ösztönzője (stimulátora), ellenben a közszektor kapcsán gyakran hozzátartozó (immanens) „...belső tulajdonság a hatékonyságra való hajlam”⁽¹⁷⁾. Miért van ez így? Erre a kérdésre a közgazdaságtan minden egyes tankönyve jónéhány részletesen megindokolt feleletet kínál, melyekkel nem lehet vitába szállni. Mégis feltételezzük, hogy lényegében véve *a vállalatok piaci viselkedéséről, és a köz- és magánszféra intézményei közti különbségek problémáiról van itt szó.*

Tulajdonképpen miért is viselkednek a közszolgálatok és a hadsereg is, mint vállalat, másképpen, mint a magánvállalatok? Ennek oka a közvállalatok és a magántársaságok között meghúzódó lényeges különbségben gyökerezik. Ez a *nyereség elérésének, mint – egyéni és közösségi – motiváló alaptényezője.*

7 I. Kraftová ezen összefüggésben hangsúlyozza: „Tekintettel a köztermékek jellegére és tekintettel finanszírozásuk módjára (azaz a közös költségvetésből, fő bevételeük forrása az adók) a köztermékek kialakításáról való döntés lényegében politikai folyamat. Az ilyen döntés alapja a nyilvános választásról szóló elmélet.” Ugyanott, 9. oldal

8 „A közszektor és a benne működő gazdasági szubjektumok alapp problémái közé tartozik a hatékonyság biztosítása és ez úgy gazdasági ..., mint szociális közérdekek kielégítése érdekében és a közügyek megvalósításánál. Kraftová, I. A helyi vállalat gazdasági elemzése. Prága : C. H. Beck, 2002. 2. oldal

W. A. Niskanen⁹, aki a nyilvánosság elé tárta „...a bürokrácia valóban szigorú és részletesen feldolgozott pozitív elméletét...”¹⁰, ezt a bürokráciát a hivatal és a vállalat piacon való összehasonlítása segítségével határozza meg. Szerinte a hivatal a vállalattal összehasonlítva mindenképp ezekkel az alapvető különbségekkel rendelkezik:

- a) Sem az alkalmazottak sem pedig a hivatal igazgatója nem szerezheti meg személyi jövedelemként a hivatal bevétele és kiadása között megjelenő különbség részét. Lehet bármilyen magas is a különbség a hivatal bevétele és a reálisan felmerülő költségek között, az így megtakarított eszközökre nincs joga sem a hivatal igazgatójának, sem pedig az alkalmazottjainak. Így egyik csoportnak sincs semmilyen motivációja költségeit az adott költségvetésnél minimalizálni;
- b) A vállalat bevételeinek nagy, sőt minden egyes részét az outputjának piaci áron történő eladásából szerzi. Ezzel szemben a hivatal jellegzetes tulajdonsága, hogy bevétele nagyjából a megegyezés eredménye: amelynek alapján a hivatal bevételeinek teljes mennyisége meghatározásra kerül, a megrendelő pedig ígéretet kap a hivatali output teljes volumenére. A hivatali output ezenkívül nagyon gyakran általánosan van meghatározva. Például a hadügyminisztérium évi költségvetése úgy van meghatározva, mint azon eszközök mennyisége, amelyek a védelmi képességek elérése, fenntartása kapcsán megvásárlásra kerülnek;
- c) Ezzel függ össze a hivatal harmadik jellemzője. Az output minőségi felmérése és összehasonlítása aránylag nehézkes, mert a hivatalok néhány típusánál az output minőségi és hosszabbidejű tesztelése nem lehetséges, sőt nem is kívánatos. Ezen következtetés nyilvánvalóan érvényes pl. a már említett védelemre. A hadügyminisztérium békeidőben elméletileg nagyobb költségvetési támogatást kaphat a közzétett magasabb minőségű védelmi készültségre, vagy harci képességre, mint amit háború esetén tulajdonképpen képes volna teljesíteni. Az, hogy az ország lakossága választott képviselői által ezen szolgáltatást milyen minőségét fizette meg, csak az esetleges háború idején állapítható meg¹¹.

Ezekben a viszonylag bővebben idézett gondolatokban nagyon meggyőzően meghatározottak a hatékonyság döntő tényezői a hadsereg, mint a közszféra részének működése kapcsán. Éppen erre kellene irányulnia a kutatásnak, amely segítsé-

---

9 William Niskanen azok közé a közgazdászok közé tartozik, akik lényegesen hozzájárultak a nyilvános választás elméletének fejlődéséhez. A Chicagói egyetemen végzett posztgraduális tanulmányai után, az amerikai hadügyminisztériumnál kezdte munkáját, ahol először mint a különös tanulmányok osztálya igazgatójaként működött, később fő gazdasági analitikusként dolgozott. Nyolc év után elment a hivataltól, és főiskolai tanár lett, váltakozva szolgálta a kormány és a tudomány céljait. Legfontosabb munkáját 1971-ben adta ki először *Bureaucracy and Representative Government* címmel.

10 Hampl M. A bürokrácia elmélete W. A. Niskanen értelmezése szerint. *Politikai gazdaságtan*, 2001. 1. sz. 47. o.

11 Idézte Hampl, M. szerint A bürokrácia elmélete W.A. Niskanen szerint. *Politikai gazdaságtan*, 2001. 1. sz. 48–49. oldal

gül szolgálhatna a gazdálkodás hatékonyságának növeléséhez a hadsereg irányításának minden egyes szervezeti szintjén.

A jövőbeni kutatásoknál nagy figyelmet kell fordítani a nemzetgazdaság fejlődésének „makroökonómiai” és „mikroökonómiai” elemzésére a nemzetvédelem biztosításánál, előtérbe helyezve a rekrutáció minőségi és mennyiségi oldalát és az emberi tőke gazdaságos kihasználását a hadsereg keretén belül.

Ebben a tekintetben iránymutató Gary S. Becker¹² 1992. év Nobel díjas közgazdásza megállapításai, ahol kifejti tanítását a preferenciákról és az egyének viselkedéséről a standard neoklasszikus elmélet értelmezésében. Az ő értelmezésében is az individuum mindig úgy jár el, mint a homo economicus, mely igyekszik hasznát maximalizálni. Azonban a hasznosság értékelésénél Gary S. Becker nem korlátozódik csupán a triviális pénz- vagy anyagi kritériumra. A hasznot nagyon széleskörűen értelmezi.

Ez lehetővé teszi számára, hogy a klasszikus standard elméletet azon területekre is alkalmazza, amelyekben a közgazdasági elmélet eddig nem volt képes kielégítő megoldást adni, mert egyszerűen nem foglalkozott vele. Már G. S. Becker következtetéseinél első olvasásánál a figyelmes olvasónak egész sor gondolata támadhat ezek felhasználási lehetőségeiről a professzionális hadsereg és tagjai viselkedésének vizsgálatáról.

G. S. Becker szerint az egyén mindenfajta tevékenysége vitathatatlanul racionális elhatározás eredménye, mely a költségek és hasznok összehasonlításán alapul. A pénzügyi veszteségekkel ekvivalens lehet a becsület elvesztése, a lekiismeretfurdalás, az időhiány, a környezettel való ellentétek, a jövőbeni munka vagy társadalmi önmegvalósítás elvesztése. Ilyen széleskörűen értelmezi Becker a hasznot is¹³. A fenti következtetésekhez kötődve továbbfejleszti és gazdagítja az emberi tőkéről meghatározott elméletet, a tőke személyi és társadalmi dimenziójának meghatározását (személyi és társadalmi tőke). Megközelítésével lényegesen befolyásolta az emberi tőkébe történő befektetés elméletének fejlődését. G. S. Becker következtetéseinél alkalmazási lehetőségeiről a professzionális hadsereg viszonyai között nagyon sokat mond pl. J. Kameníček *Az emberi tőke munkájában*¹⁴. Különösen figyelemfelkeltők azok a fejezetek, melyek a művelődés elemzéséről, az általános és specifikus gyakorlatról, mint az emberi tőke befektetésének legfontosabb formáiról szólnak.

* * *

A hadsereg, mint gazdasági szubjektum elemzésénél különböző kérdéseket lehet feltenni, és a problémák sokfajta megoldását lehet keresni. A legfontosabb kérdések egyike magának az elemzés formájának megfelelő a kiválasztása, illetve az adott problematika megközelítési módja. Amennyiben a gazdaságelmélet legáltalánosabb

12 Gary S. Becker gazdasági tanulmányait a Princeton University és a University of Chicago végezte, ahol 1955-ben PhD. fokozatot kapott. 1952-től adta ki saját cikkeit, 1957-ben pedig az első könyvét *Economics of Discrimination* címmel, mely disszertációs munkájából indul ki. Később a kutatás területén dolgozott, ahonnan 1970-ben az University of Chicagóra tér vissza.

13 Lásd Becker *A preferenciák elmélete* Prága: Grada Publishing, 1997. Hampl, M. *Stabil preference és változó restrikték* Becker. *Politikai gazdaságtan*, 1999. 4.sz. 481–488 oldal

színvonalán maradunk, felkínálkozik számunkra a „normatív” és „pozitív” szempontból történő megközelítés. Ha abból a feltételből indulunk ki, hogy a kutatásnak feleletet kell adnia a hatékony gazdasági irányítás eszközeire és módszereire a hadsereg viszonyai között, akkor megfelelőnek tűnik előnyt adni főleg a „normatív” nézőpontnak, azaz a gazdasági elemzés olyan típusának, mely azzal foglalkozik, hogy *hogyan kellene a problémát megoldani*, és azt kérdezi, hogy *hogyan lehet a gazdálkodás minőségét, az egységek és alakulatok működését értékelni, és gazdasági irányításuk hatékonyságát javítani*. A felelet megköveteli a feltételek megszabását a „jó” teljesítmény érdekében. Az ilyen feltételek meghatározása – hasonlóan mint a vállalati hatékonyság vizsgálatának elemzése a magánszektorban – a hadsereg gazdálkodásának nagyon figyelmes elemzését követeli meg (tesztelést és a gazdaságtudomány új ismereteinek felhasználását).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Becker, G. S. A. A preferencia elmélete, Prága: Grada Publishing, 1997.
- Háml, M. A bürokrácia elmélete William A. Niskanen értelmezése szerint. Politikai gazdaságtan, 2001. 1. szám
- Háml, M. Stabil preferencia és változó restrikce – Gary S. Becker hozzállása, Politikai gazdaságtan, 1999. 4. szám
- Horák, R. és kol. Kiinduló pont a hadsereg gazdaságának formálódására. Befejező beszámoló a védelmi kutatásról szóló tervezethez. A gazdasági biztosítás korszerűsítésének útjai a CSK Honvédelmi Minisztériuma költségvetési részlegének részére. Brunn: Katona Adémia Brunn, 2002.
- Kamníček, J. Emberi tőke, bevezetés a gazdaságtan viselkedésébe. Prága, Karolinum 2003.
- Kraftová, I. A helyi vállalat gazdasági elemzése, Praha C. H. Beck, 2002.
- Krč, M., Odehnal, L., és kol. Az állam védelmének gazdaságtana (kiválasztott fejezetek). Brunn, Katonai akademia Brunn, 1998.
- Ochrana F. Közszektor effektív meghatározása, Prága, Management Press, 2001.
- Strečková Y. A közszektor elmélete, Brunn, Masaryk Egyetem, 1998.
- Soukup J. Mikroökonómiai analízis, (kiválasztott fejezetek). Slaný: Melandrium, 2001.
- A kereskedelmi törvénykönyv, 1991, 513 számú törvénye.

---

14 Kameníček, J. Emberi tőke (bevezetés a gazdaságtan viselkedésébe) Prága: Univerzita Karlova, Karolinum, 2003.

Csapó Csaba

Távlatos gondolkodás – a korszerű rendőrség alapja

A dolgozat az MHTT 2007. évi pályázatára készített, I. díjban részesített írás erősen rövidített változata. Áttekinti a magyar rendőrség elmúlt húsz esztendejét. A diszfunkcionális működés egyik okaként a távlatos gondolkodás hiányát jelöli meg. Ez azt is jelenti, hogy stratégiával, koncepcióval a magyar rendőrség nem rendelkezik, ezért nagyon nehéz véghez vinni a rendőrség modernizációját. A kitekintés elsősorban az angolszász gyakorlatra fókuszál (Nagy-Britannia, USA), azzal, hogy azt hazai viszonyainkra alkalmazzuk. A szerző szándéka a vitára ingerlés – nemes értelemben vett – provokáció, mert vallja: a rendőrség az egész társadalom ügye, nemcsak a testületé.

A magyar rendőrség 2006. őszétől („forró ősz”) ismét társadalmi viták pergőtüzébe került. Ismét – mondhatjuk –, hiszen az elmúlt két évtized folyamán krízishelyzetből akadt néhány; a teljesség igénye nélkül ide érthetjük az 1988–89-es rendőri fellépéseket, az 1990. elején kirobbant Duna-gate botrányt, a felső vezetés 1996-os lefejezését, az 1999-ben felmerült olajügyeket. Legutóbb a forró ősz eseményei (mindenekelőtt a TV székház ostroma, majd az október 23-i rendőri fellépés), a móri mészárlás nyomozásában 2007 elején nyilvánosságra került újabb fordulat, majd pedig a 2007. májusi – közkeletű nevén Zsanett-ügy – tépázta meg a testület tekintélyét. Az okok együttese első látásra a rendőrség általános válságát vetíti elő. Píllanatnyilag ugyanis a rendőrség alaprendeltetését jelentő, és a közvélemény által leginkább e hatalmas szervezet tevékenységével azonosított szolgálati ágai (a csapaterős, régi nevén karhatalmi alakulatok, a bűnügyi szolgálat, illetve a közrendvédelmi állomány) egyszerre mutatnak diszfunkcionális jeleket, amely legalább egy, a mélyben megbúvó közös okot feltételez. Pedig a rendőrség, – a felületes szemlélő meghökkenésére – nem homogén szervezet.

Első pillantásra abban mindenképpen újdonságot kell látnunk, hogy (nem fontossági sorrendben):

- immár egy esztendeje tart a tömegkommunikáció fokozott érdeklődése;
- a bizalom megroppant, a nemzeti intézményi státusz megkérdőjeleződött;
- a rendőri vezetés eróziója felgyorsult;
- egyszerre jelentkezik az integratív és adaptív nyomás;

- a XXI. század követelményeinek megfelelő modernizációs kihívást kezelni kell;
- a kormányzati átszervezés (mindenekelőtt a Belügyminisztérium megszüntetése) elbizonytalanította a rendőrséget;
- a társadalmi feszültségek próbára teszik a teljes államszervezeti rendszert;
- a közterületek igazi erőtérré váltak, a lappangó erőszak manifesztálódott és meglepte a rendőrség egészét (a kormányzatot is).

Egy feltételezésemet a médiainvázió kapcsán előre kell bocsátanom, nevezetesen: a rendőrség a sajtócsatát már 2006 nyarán a "fotósverés" kapcsán elvesztette. A korábban lebegtetett bocsánatkérés elmaradt, s közben megszűnt a Belügyminisztérium is. A rendőrség, illetve annak tevékenysége természetesen közérdeklődésre számot tartó tényező. Aligha csodálkozhatunk azon, hogy a sajtó a szokásosnál is kritikusabban viszonyult a máskülönben valóban létező diszfunkcionális jelekhez. A magyar rendőrségről ennyi *jelentés* (Gönczöl-bizottság, Civil Jogász Bizottság, Ignác-bizottság, Papp-bizottság) egy esztendőn belül még nem készült.

Az elmúlt egy esztendő fokozott médiaérdeklődését áttekintve leszögezhető, hogy az okok boncolgatása esetleges, a sajtó a hírértékkel bíró eseteket (személyi ellentétek, egyedi ügyek stb.) tolja előtérbe, más szavakkal: a téma bulvárosítása tendencia. Egy elméleti igénnyel fellépő dolgozatnak azonban a jelenségeken túl a mélyben rejtőző okokat is fel kell tárnia, s ami talán még fontosabb: a jövőre nézve javaslatokat kell tartalmazzon a kívánatos helyzet elérése érdekében. Kiindulópontként vázoljunk néhány hipotézist:

1. A jelen körülmények érthetlensége mélyben megbúvó okok szükségszerű megnyilvánulása.
2. A rövid távú válságkezelés mindeddig sikeresen fedte el a szerkezet- és szemléletváltás szükségességét, amely tovább már nem halogatható.
3. A valódi (előkészített, végrehajtott és kiértékelt) reformfolyamat helyett ötletszerű elemekkel átszótt, személyi ellentétekkel terhelt, pusztán törvényi jogcímként használatos átszervezések történnek, amelyek felemásra sikerednek.
4. A politika, amely az élet mind nagyobb szeletét vonja uralma alá, a szakmai tevékenységet is mindinkább maga alá gyűri.
5. A magyar rendőrség elégtelen működésének egyik fő oka a *jövőrorientáltság hiánya*, vagyis: nem rendelkezik hosszú távú cselekvési programmal (konceptcióval, szervezeti stratégiával).

Helyzetértékelés – röviden

A rendszerváltás politikai óráját ezen írás szerzője az 1990. év szabad választásaitól számítja. A rendszerváltás módjára vonatkozó jelzők (puha, bársonyos, jogállami stb. forradalom) egy tekintetben mindenképpen közös értéket hordoztak: az átmenet békés jellege hosszú időn át kollektív értéként szerepelt, és az ország (külső-belső) stabilitásának magyarázó elve volt. Bö lére eresztett politikai fejtegetés helyett itt és most ennyit tartok szükségesnek megjegyezni, amely dolgozatunk tárgyához illeszkedik.

Elegendő kiindulópontot jelenthet, ha röviden – az ismert rendészeti gondolkodó segítségével – áttekintjük a létező szocializmus rendőrségének sajátosságát. „A monolit diktatórikus rendszerek rendőrségei a következő közös jegyekkel írhatók le:

- alapvető megoldásaikban követték a szovjet rendvédelemnek az 1930-as években kialakított szisztémáját;
- centralizált és militarizált szervezetek voltak, amelyek funkciójuknak jelölték meg az állam politikai hatalmának védelmezését;
- közvetlen pártirányítás alatt álltak...
- izolált, zárt rendszerek voltak, amelyek nem tűrték meg a társadalmi kontrollt, nem engedték a nyilvánosságot, egész működésüket átfogta a titkosság;
- a funkcionáriusok kiválogatásánál döntő szempont volt a politikai megbízhatóság;
- a rendőrség tevékenységét, különösen pedig az állampolgári jogok messzeemenő korlátozását jelentő titkosszolgálati módszereket és akciókat semmiféle nyílt jogszabály nem korlátozta, hiányzott a rendvédelem törvénybe foglalt szabályozása.” (Finszter, 1993.)

A nagy társadalmi változásokhoz kapcsolódó csodavárások közé tartozott, hogy a „létező szocializmus” keretei között működött intézmények elvetése és a sikeres nyugati demokráciák rendszerének mechanikus átvétele egyenesen vezet a jóléthez, s a jóléthez. A biztonság területén ennek a csodavárásnak nagyon hamar vége lett, hiszen a túlméretesre sikeredett társadalmi (valójában pártállami) kontroll közbiztonságérzetét a demokrácia szabadságában korábban nem tapasztalt bűnözési boom váltotta fel. Ennek ellenére a kezdeti elképzelések helyes irányba mutattak. Ez még akkor is igaz, ha a rendészeti „rendszerátvitelt” megelőzte a Duna-gate néven elhíresült botrány. Ennek során – az akkori szervezeti struktúra miatt – a rendőrség egészének hitelessége kérdőjeleződött meg, és egyben máig ható kártétellel is járt: nemcsak a belső elhárítás ügynökhálózatát számolták fel, hanem a bűnügyi szolgálatát is, amely vérveszteséget azóta sem sikerült kiheverni. E téma a mai napig sem kellően feltárt része a rendőrségi struktúraváltásnak.

Nem sikerült kifuttatni a vitákat a szerkezet tekintetében, sőt – álláspontom szerint – a mai napig sem dőlt el az egységes állami vagy vegyes (állami-önkormányzati) rendszer kérdése. A modernizációra óriási esélyt kínált volna a kétségkívül példátlan szervezeti krízis. Az elemző szerint azonban ez a kegyelmi pillanat elúszott. (Finszter 2003.)

Egy korai dolgozatomban leírtam, hogy a rendőrség „talajérintés nélkül” suhant át a demokráciába, s törvényi szintű legitimációt pusztán 1994. október 1-jétől (az áprilisban elfogadott rendőrségi törvény – Rtv. – ekkor lépett hatályba) kapott. A legnagyobb gond azonban a szemléleti rendszerváltás átugrása volt. Az Rtv. visszaállította a miniszteri felelősség és irányítás intézményét (helyesen), és remény szerint hosszabb időre rendezte a rendőrség alkotmányos helyzetét, irányítási-felügyeleti jogosítványokat, az intézkedéseket, a jogorvoslatok lehetőségét. Sokan (nemcsak a testület, de a lakosság köréből is) a rendőrségi „jogok” csorbításaként élték meg a korábbi legális eszköztár szűkítését (így a ref= rendőrhatalom felügyelet, a kitiltás megszüntetését, a veszélyes bűnözők, különösen veszélyes bűnözők nyilvántartásának eltörlését, a kmk=közveszélyes munkakerülés dekriminalizációját, de még a halál-

büntetésre vonatkozó normák megsemmisítését is). A hirtelen jött korlátozásmentes nyilvánosságot láthatóan azóta sem tudja megemészteni a testület.

A változások következő pontja a hivatásos állományúak szolgálati viszonyáról szóló törvény (Hszt.) volt. Ebben kap helyet az a jellemző, amely e – röviden fegyvereseknek nevezett – szervezeteket minden más státusú rétegtől megkülönbözteti; mégpedig az utasításoknak való engedelmesség problematikája. A jogszabálysértő utasítás – ebben a körben rendesen parancs – végrehajtásának kötelezettsége egyes szerzők szerint a rendőrállam építőköve, a valódi hatalmi tekintély rombolója. E két fontos jogszabály (Rtv., Hszt.) bizonyos rendelkezéseit sokat támadták. Ezen túl látnunk kell azt is, hogy vannak olyan hiátusok, melyek e jogszabályok beltartalmán túl is léteznek, esetenként ezek ellenére. (Szikinger 1996, 1999/b.)

A rendőr-szociológiai kutatások alapanyaghiánya nagyban akadályozza a tiszta véleményalkotást. Fájdalmasan nélkülöznünk kell azokat az információkat, amelyeket fontos rendőri vezetők birtokolnak. Az elmúlt közel két évtizedben ilyen jellegű mű csak elvétve jelent meg, például Tonhauser László: *Nem kérek bocsánatot* címmel írt visszaemlékezést – nyugdíjba vonulása után. Napjainkra aránytalanul elmélyült a szakadék az elméleti szakemberek és a gyakorlat befolyásos szereplői között. Ki kell mondanunk, hogy a kutatási háttér megteremtéséhez elengedhetetlenül szükséges *reprezentáció szegényes*; az elméleti szakemberek ugyanis ezen információkat sehonnan sem szerezhetik meg. Ez a zártság ideájának maradéktalanul megfelel, ám társadalmi szempontból kifejezetten káros.

Az elmúlt közel két évtized tendenciája, hogy a rendszerváltást közvetlenül megelőzően a rendőrség a politika engedelmes kiszolgálója volt, és erre ekként is tekintettek. Ugyanakkor a rendszerváltást követően bekerült a magas presztízsű nemzeti intézmények közé, elfoglalva az 50% feletti tartományban az őt megillető helyet, amely a tárgyalt időszakban csak 1999-ben esett vissza (45% körüli értékre). Az elmúlt évtized trendje nyomán – nyilván nem függetlenül a formális tekintély általános hanyatlásának folyamatától – a magas presztízsű intézmények bizalmi indexe általában is csökken.

Nagyon szegényesek a rendőri tevékenységet objektíven mérő indikátorok. Jelen pillanatban az ismeretlen tetteses felderítési és a nyomozáseredményességi mutató az a kizárólagos indikátor, amely a rendőrség eredményességét (de nem a hatékonyságát) méri. Az egyes településekre bontott statisztikai adatok kiadását, bizonyos szakmai utasítások nyilvánosságra hozatalát is titkosítás-feloldási polémia kísérte. Arról, hogy az állománycsoportok (rendfokozatok) szerint bontott személyzeti létszám közvetlenül hozzáférhető legyen, jelenleg nem is álmodhatunk.

A rendszerváltást megelőzően a rendőrséget a „párt ökleként” azonosították, így annak *politikai* (hatalmi) funkciója volt az elsődleges. A *normatív*, vagyis az elégséges biztonságot kielégítő funkció másodlagos volt, a *szolgáltató* (közösségi) jelleg pedig nem domborodhatott ki (ez a diktatúrában értelmezhetetlen volt). A rendkívül zárt társadalmon belül igazi „állam az államban” szerepbe kényszerült rendőri szervezet ebből igen sokat átmentett a demokráciába is. Amennyiben egy szervezet elsődlegesen politikai funkciót testesít meg, úgy a kiválasztás szempontja is a feltétlen lojalitás (vö: politikai megbízhatóság), nem pedig a szaktudás. Ebből nem következik, hogy csupa képzetlen pártkatona alkotta volna a testületet. Ám ki kell jelentenünk, hogy

nem a *professzionális*, vagyis a szakmai tárgyyszerűsége törekvő bizalmi légkör volt az uralkodó. A rendszerváltás után sem sikerült a rendőrséget depolitizálni, vagyis távol tartani a napi politikától. A demokratikus kontroll megvalósult, a civil kontroll megteremtése azonban igen vontatottan halad. Ide nemcsak a független panasztestületet kell érteni, hanem a polgárok bevonását minden lehetséges tárgykörbe (vö: a részletes, településre lebontott statisztikák körüli mizériát).

Van olyan szerző, aki az átgondolatlan reformizmust, a kontraszelekción, a nyilvánosság és az etikai standardok hiányát, a versenyelemek visszafogottságát, a szervezeti kultúra vadhajításait sorolja a diszfunkcionális elemekhez. Az erőszak, a titok és a hierarchia mítoszát (sőt kultuszát) véli az egyik neves gondolkodó, a tudós szakember a bajtársiasság kétarcúságát, az előmeneteli-kiválasztási rendszer ellentmondásait, valamint a jogállami értékek elutasítását emeli ki.

Összességében azt kell kijelentenünk, hogy a rendszerváltástól (annak hajnalától) eltelt két évtized során valódi, *gyökeres rendőrségi reform nem valósult meg*, minden bizonnyal azért, mert sem a politika, sem a szakma nem állt támogatóan mellé. Ebből következik, hogy a korábbi struktúrák változatlanul tovább élnek, a szemlélet pedig a mindenható és lehetőleg legkevésbé kontrollált szervezeti modellt favorizálta (a mai napig is).

Szervezet és működés

A magyar rendőrség jelenlegi felépítése a közigazgatási rendszerhez idomul. Alapvetően három szintre tagozódik, a központi, megyei és helyi szintre. A hármasszintű felosztásnak akadnak kritikussai, hiszen alaptétel: a bűncselekmények 90–95%-át az elsőfokú rendőri szervek, a kapitányságok dolgozzák fel, ugyanakkor a személyi-tárgyi feltételek éppen fordítottan arányosak. Több ciklus óta tervezik a feladat alapú finanszírozást, ez azonban a centralizált irányítás miatt sosem valósult meg. Érdekes, hogy a jelenlegi rendőrségi struktúrában vitathatatlanul legmosztóhább körülmények között működő rendőrkapitányságok a megye szerepét kérdőjelezzik meg, míg a megyéknél dolgozó rendőrök saját szervezetüket erősítik meg a leendő régiók ellenében.

A szintenkénti tagolás centralizált irányítással, erősen hierarchizált szerkezettel és a hatáskör-elvonás általános lehetőségével párosul. Ugyanakkor az új büntetőeljárási struktúrában a bűnügy ura az ügyész lett, így a szakirányításnak értelme már nincs. (megjegyzem, sosem volt). A bűnügy azonban csak az egyik szolgálati ág, amelynél a centrális jelleg indokolt, az egyéb általános közrendészet alá tartozó tevékenység kifejezetten *helyi közügy*. (Például gyülekezési törvény a helyi rendőrkapitányság hatáskörébe utalja a bejelentés intézésével kapcsolatos hatósági feladatokat. Ez alól a főváros a kivétel – érthető okok miatt). A magyar struktúra az egységes nemzeti rendőrség koncepciójára épül, és a jelenleg hatályos jogszabály a legális erőszak monopóliumát ide telepíti.

A plusz elemeket e rendszerben a sajátos jogállású „ORFK-közvetlen” alakulatok jelentik. A kiemelt bűncselekményeket nyomozó egységet már a kilencvenes évek elejétől magyar FBI-ként emlegették, pedig az első betű a szövetségi jelzót foglalja magában (Magyarország pedig ugye...). Véleményem szerint nem kellett volna

megbontani a korábbi struktúrát, hiszen nekünk rendelkezésünkre állt a központi nyomozóhatóság. Központi szinten két nagy létszámú szervezet is helyet foglal – ORFK, NNyI – miközben már az 1996-os KBI-kiszervezés is súlyos gondokat okozott. Új rivalizálást jelent az ország három legnagyobb presztízsű szervezetének – ORFK, BRFK, PMRFK – egy épületbe költöztetése, amely az összecsúszó hatalmi centrumok kapcsán sajátosan bizanténus jellegű kölcsönöz az igazgatási központnak.

A hierarchia mindenhatóságából fakad, hogy érvényesül a Peter-elv, vagyis előrelépés csak vertikális irányban történhet. Az elv értelmében előbb-utóbb mindenki eléri saját inkompetencia-szintjét, vagyis elvileg elképzelhető, hogy mindenhová alkalmazható ember kerül. A hierarchia jelenleg mégsem váltható fel hasonlóan hatékony rendszerrel, az ugyanis nem más, mint a bürokratikus rendszerek szervezési elve, amelyek „arra vannak kitalálva, hogy stabil, rutinszerű feladatokat lássanak el; ez egyben hatékonyságuk alapja is” (Perrow, 2002.) Ugyanő írja, hogy a „professzionális, semleges és lojális réteg” megjelenése éppen a partikularizmus elleni küzdelem jele volt.

A hierarchikus rendszerek egyes hátrányai kiküszöbölhetők pl. a *tanuló szervezet* modelljével (ilyen pl. a funkciókat átszelő együttműködő gyakorlat, vagyis egy kiemelkedő problémára nem formális, hanem feladatorientált szervezetet, egységet hozunk létre). A formalizált rendszerek ugyanis – tehetetlenségük folytán – nem alkalmasak az új kihívások leküzdésére. A már említett Peter-elv egy lehetséges kiküszöbölése a horizontális érvényesülés csatornáinak kimunkálása.

A hierarchiából, valamint a beosztások és rendfokozatok (címek) cizellált rendszeréből fakadóan egy gigantikus (2008-tól 45 ezer fős) szervezetben mindenkinek megvan a maga helye, *kasztja*. Ismert dolog a rendfokozati állománycsoportok megkülönböztetése, amelyek eltérő beosztáshoz és státuszhoz kötődnek. A *rendfokozatok inflációját* legalább két dolog idézte elő: a kontraszelektációs mechanizmusok, valamint a vezető beosztások számának növekedése, melynek kapcsán a beosztás-rendfokozat természetes kapcsolata megbomlott. Beosztott tisztként (például nyomozóként) dolgozhat akár őrmester, akár alezredes. A kilencvenes évek elején előfordult, hogy megyei főkapitányi beosztásban szolgált alezredes és vezérőrnagy is. Újabb időkben teljesen megszokott dolog, hogy fővárosi kerületi kapitányok ezredesek, sőt dandártábornokok, illetve megyei főkapitány is van altábornagyi rendfokozatban. Az már csak hab a tortán, ha egy titkárságvezető dandártábornokként vonul nyugdíjba, majd reaktiválják és még vezérőrnaggyá is kinevezik, nem beszélve a tábornoki szóvivőről.

A plusz egységek kapcsán megemlítendő, hogy a csapaterős rendőri tevékenység többször is átesett átszervezésen, továbbá sajátosan alakult a KMB szolgálat, a vasúti vagy autópálya-rendőrség alárendeltsége is. Ezeket legkevésbé szakmai tervezés nyomán alakították, inkább a kijárási érdekérvényesítés rögzös útját járták bizonyos rendőri vezetők. Megjegyzem, hogy bár az ORFK karcsúsítását általában valamennyi átszervezési terv megkísérelte, ez hamvába holt kísérletnek volt tekinthető. Stratégiai *tervező részleg* a mai napig *nincs* a magyar rendőrségnél.

A működés (működtetés) lényegi vonása, hogy az elsősorú vezetőnek (szolgálati) ágazati helyettesei vannak, mindenekelőtt bűnügyi, közbiztonsági, gazdasági területen. Itt már csorbát szenved a szolgálati ágak szerinti tagozódás, hiszen közlekedési helyettes nincs (ez a közbiztonsági szakterület egyik ága, a másik a közrend-

védelem). A korszerű rendszereknél nem ágazati, hanem *funkcionális* helyettesek működnek, két fő ágon: a szervezetért az igazgatási, a működésért a műveleti helyettes felel. Ugyancsak sajátos az igazgatásrendészeti ágazat, amely az okmányirodák felállításával jelentősen kiüresedett. A gazdasági helyettesek növekvő hatalma az 1994-es kormányváltástól eredeztethető (ekkor közigazdász végzettségű politikus lett a belügyminiszter), a rendőrség pedig sajátos megszorításokat volt kénytelen elszenvedni először a Bokros-csomag, majd pedig a koalíciós villongások nyomán.

A magyar rendőrség működésének ugyanakkor visszatérő sajátossága, hogy a takarékoság csak a legalsó szervezeti szinteken okozott esetenkénti biztonsági deficitet (a napi kilométerfutás korlátozása etc.). Egyszerre van jelen a *takarékosság és a pazarlás* (a Yamaha utcai motorkerékpárjainak beszerzése ennek iskolapéldája).

Diszfunkcionális működési elem a statisztikai szemlélet mindenhatósága, amelynek egyik folyamánya az adatok magyarázatának hatósági jogkörben való kiszajátítása. Nagyon érzékenyen reagált a rendőri vezetés a bűnügyi toplista nyilvánosságra hozatalára. A statisztikai szemlélet ráadásul pusztán két mutatóra szűkül (az ismeretlen tetteses felderítés mutatószáma, valamint az összes bűncselekményből vádjavaslatig eljutó ügyek arányát mérő eredményességi mutató).

A karrier-rendszer tényleges működése külön tanulmányt érdemel, nevezetesen alulról meddig szakmai alkalmasság kérdése az előmenetel, felülről pedig mely szinttől lesz elvárttá a feltétlen politikai lojalitás. Röviden: mely pozíciók tekinthetők politikai támogatást igénylőnek. Az 1990-es évek elején, a pályázatok kapcsán úgy tűnt, ezek a pozíciók behatárolhatók: az országos rendőrfőkapitány, a megyei (fővárosi) rendőrfőkapitányok, a helyi rendőrkapitányok posztjának betöltését pályáztatják meg. Vagyis kevesebb mint 200 személyről lehet szó, ami a 35 ezer fős rendőrség 5 ezreléke. A rendőrségi törvény elfogadásával eldőlt, hogy a pályázati rendszer egyszeri volt, a továbbiakban a zárt közszolgálati rendszer szabályai érvényesülnek. Ezt a *versenyelmet* véleményem szerint indokolatlanul vették ki a lehetőségek sorából. Ha végigtekintünk a személyzeti mozgásokon, akkor azt tapasztaljuk, hogy a magyar rendőrség személyzeti politikája áttekinthetetlen, érthetetlen, ezért megmagyarázhatatlan. Az országos rendőrfőkapitányi pozíció, a rövid kezdeti időszakról eltekintve (Pintér Sándor 1991. ősztől 1996. őszéig, két ciklus ideje alatt töltötte be azt a beosztást), 1998-tól gyorsan hozzásimult a politikai váltógazdasághoz. Sőt, 2004-ben az első számú rendőr – korábban példátlan módon – önként távozott posztjáról. 2002-től napjainkig (2007. őszéig), tehát valamivel több mint öt év alatt immár a harmadik országos főkapitány regnál. Ez is bizonyítja a rendőri *vezetők* felgyorsult *erózióját*.

A szervezeti kultúra – értékek hálója

Az elmúlt két évtizedben – hazánkban elsősorban a kilencvenes évek második felétől – kezdik felismerni a szervezeti kultúra fontosságát. Legáltalánosabban a szervezeti kultúra a szervezet tagjai által értelmezett, elfogadott, illetve elutasított értékek, szabályok, normák, szokások rendszere, amely az emberek magatartásában, reakcióiban, viselkedésében nyilvánul meg, illetve hosszútávon is jellemzi őket. A téma egyik tekintélyes hazai kutatója szerint: „a különböző helyzetek közös értelmezése a szervezeti kultúra egyik sarkköve.” (Málovics 2004.)

Ideillőnek érzem azt a bölcsességet, mely szerint „egy ideális világban a rendőr angol, a szakács francia, a szerelő német, a szerető olasz, és a svájci szervez mindent. Rémálmainkban viszont a rendőr német, a szerelő francia, a szakács angol, a szerető svájci, és az olasz szervez mindent” (ismeretlen)[Vö: a rendőrséget átvilágító menedzsercég svájci]. Lehet, hogy pusztán hevenyészett nemzetkarakterológia tükre az iménti felsorolás, viszont legalább két dolog megvilágítására alkalmas: a különben hasonló rendszerben, funkcióval működő szervezetek között is vannak különbségek, másrészt igenis eltérőek az egyes nemzetek kultúráján építkező szervezeti értékek.

Milyen értékek játszhatnak szerepet a rendőrség működése során? Mindenekelőtt az esprit de corps, vagyis a *testületi szellem*. (Huntington,1994) Ennek a tudatnak, amely belülről elhivatottságként (áldozatkészség) élhető meg, kifelé pedig felhatalmazottságot sugall, egyik legfontosabb eleme a bajtársiasság (egymásra utaltság), amely feltétlen (belső) bizalmi viszonyokat feltételez. Érték a parancsnak való *engedelmesség*, a társadalmi hasznosság, fontosság, végső fokon a szervezet nélkülözhetetlenségének tudata. Érték a stabilitás, az állandóság, továbbá a tradíció, amelyek adott esetben évszázadokra is szólhat. Érték a pontosság, az alaposág, a veszélyértékelés képessége. Az egymásra utalt egyedekből álló férfias („mi kontra ők” szellemben létező) közeg értéként tekint a (fenyegető nyilvánosságtól védő) zártságra.

Értéknek kell tekinteni (kissé talán szószaporításnak tűnik) az etikai standardok kidolgozottságát, az azzal való nagyfokú azonosulást (interiorizáció), az erkölcsi fogódzókat a hatalmi eszközök helyes megválasztása és alkalmazása érdekében. A mintakövetés elve alapján ehhez folyamatos és hiteles példák, példaképek szükségeltetnek, amelyek hiánya súlyos mulasztása rendőrségünknek (és egész közéletünknek is). Egyetértek Boross Péterrel, aki szerint „a felelős vezető magatartása mintát ad”.

Értéknek kell tekintenünk a szervezeti szintű *jövőorientáltságot*, amely a tervszerűséget, a kiszámíthatóságot, az erők, eszközök megválasztását, folyamatos visszacsatolást (feedback) és aktualizált irányváltásokat tesz lehetővé. Ami azt illeti, a magyar lakosság kifejezetten bizonytalanság-tűrő jellemzővel bír, a jövőorientáltság elhanyagolt, a tervezési horizont szűk, a döntési időtávok rövidek (tökéletesen ellentétesen például a németekkel). (Herneckzi, 2005.)

Fel kell tennünk a kérdést: *mitől lesz valaki jó rendőr, vagy ha úgy tetszik, mitől lesz egy jó rendőrség jó rendőre? Mi is lehet az a rendőri know-how? (kompetencia?)* Tudjuk, hogy vannak olimpiai bajnokok, akik lövészetben, harcművészetekben jártasabbak, járművezetők, akik jobban ismerik a KRESZ-t, jogászok a jogot, mint a rendőrök, mégis, nem feltétlenül lennének jobb szakemberek, mint azok, akik a fenti készségekben nem túl gyakorlottak. Valószínűleg a többi fentebb említett ok együttese, amelyhez a veszélyfelismerés- és elhárítás képessége, a *mérlegelés* vagy méginkább a diszkrecionális képesség, a legális erőszak alkalmazására való készség és alkalmaság, valamint a *hatalmi önkorlátozás ösztöne* társul. Valami ilyesmit fejteget az egyik neves gondolkodó is (a veszélyhelyzetek felismerésének mestere, a jelenlét művésze, szakmai meggyőződés...Finszter 2003.) Az újabb kutatások éppen a kompetencia fogalmának meghatározásától várják a szervezeti kultúra javulását.

A szervezeti kultúra *vadhajtásai* közé tartozik a fenti elvek túlzásba vitt – diszfunkcionális – gyakorlása. Tehát a bajtársiasság örvén bűnpártolás, a kiszolgálta-

tottak jogaival való visszaélés, a közhatalom privatizálása (Krémer 2003.), vagyis a korrupció, az erőszak kultusza, a hajlító helyett a megsemmisítő erőszak alkalmazása, az igazságszolgáltatói (az erkölcsi világrend helyreállításának tévesnek vélt igénye miatti) elégtétel, a parancsnoki túlhatalom, a feltétlen engedelmesség megkövetelése, vagy annak elfogadása. Nagyon súlyos és bizalomromboló a valóban fokozott áldozatvállalás ellenértékéért *látványosan jogszabálysértő privilégiumokat* igénybe venni. Ugyancsak vadhajtásnak tekinthető, ha a kiválasztottság érzékelhető jeleit (mindenekelőtt a rendfokozatot és a fegyvert) birtokló szervezet tagja egy külön kaszt tagjaként határozza meg magát, akinek egy „civil” (puhány, alkalmatlan, tehetetlen) tanácsot nem adhat, de akiről még csak véleményt sem formálhat. A nyilvánosságtól, mint fenyegető veszélytől való tartózkodás esetenként téves következtetésekből fakad. (Előfordult, hogy egy bűncselekmény helyszínbiztosítását végző járőr párról illusztrációként megjelölt fénykép alapján – melyen látszott, hogy nem viselnek sapkát, zubbonyuk pedig ki van gombolva – előljárójuk fegyelmi eljárást kezdeményezett). A magam részéről vadhajtásként tekintek arra az attitűdre, amely saját érdekérvényesítése mellett tökéletesen közömbösen tekint a szervezeti célra, ez komoly kontraszelekción katalizátor.

Elgondolkodtató azonban, hogy a rendőrség mellett létezik egy nagyhatalmú, szinte hermetikusan zárt, katonásan fegyelmezett, igaz fegyvertelen szervezet, az ügyészség, amely esetünkben politikai felelősséget nem visel, más szervek által nem számoltatható be és nem számoltatható el. (Igaz ugyan, hogy a mindenható elsőszámú vezető interpellálható, de tudjuk, a válasz el nem fogadása kikényszeríthető szankcióval nem jár). Önálló hatalmi ág viszont a bíróság, amelyek működését törvények közé szorító kódexek alapelve a nyilvánosság, sőt a társadalom formális kontrollja a laikus elemek révén biztosított, mégsem törekednek a nyitásra a társadalom felé.]

Koncepció – stratégia – alapelvek

Az elemzésünk kapcsán leszűrhetjük azt a következtetést, hogy a magyar rendőrség – a referenciaként szolgáló európai társaitól eltérően – jövőbeni működésére vonatkozóan nem rendelkezik átfogó elméleti konstrukcióval, vagyis a szervezeti kultúra fogyatékoságai részben okai elégtelen működésének. Én a magam részéről – minthogy az egész világon elismerés övezi az angolszász tradíciókat – csak javasolni tudom, hogy a továbbfejlesztés irányai között szerepeljen ez a világszerte mértéknek tartott szervezeti kultúra. Mindenekelőtt a lépések sorrendjét kellene tisztáznunk. Az általános gyakorlat szerint először a teljes – több faktorra kiterjedő – *helyzetértékelést* kell elvégezni, majd ezután a *koncepció* kidolgozása a következő feladat, amit a *stratégia* kimunkálása követ. Ebből lehet a részletes – célszerűen egy esztendőre szóló – (operatív) *cselekvési tervet* készíteni.

A koncepció fogalmán egy adott szakterület általános érvényű szabályainak összességét, elméleti keretét értem, amely a hosszú távú (10–15 év) cselekvés irányát jelöli ki. A stratégia a koncepciónál részletesebb, konkrét irányokat és cselekvéscsoportokat rendszerezett formában tartalmazó terv. „A követendő út a misszió, a vízió és a célok elérése érdekében. Tartalmazza a teendőket, azokat a stratégiai döntéseket,

melyek az adott szintű sikerhez vezetnek.” (Barakonyi, 1999.) Az idézett forrásból itt csak a különböző mutatószámok – indikátorok – kimunkálását, az időtényező figyelembe vételét, és az esetünkben nagyon fontos „mértékadó versenytárs” közszolgálati megfelelőjének, a szervezeti példaképnek a meghatározását említjük. Megjegyzem, a Belügyminisztérium 2003-ban kidolgozta a közigazgatási és rendészeti ágazati stratégiáját a 2003–2006. időszakra (Belügyi Közlöny Különszám, 2003. december). Azonban 2006. július elsejétől ilyen nevű főhatóság nem létezik.

Milyen alapelvekre gondolok és mennyi legyen ezekből? Lássunk néhányat.

1. *A bizalom elve.* Tudatosítani kell a bizalom jelentőségét az egyes rendőrökben. Gesztusokat kell tenni a szolgálni kívánt közösség irányába, élni kell a bocsánatkérés és a magyarázat eszközével. A lakossággal való kapcsolat során mindenekelőtt az ártatlanság vélelmének alkotmányos elvét kell súlykolni. A személyközi viszonyokat a szakmai tárgyyszerűsége törekvő bizalmi légkörre kell építeni. A kooperatív vezetés elve alapján be kell vonni az alárendeltek legszélesebb körét a döntés előkészítésébe, sőt akár a döntéshozatalba is. A bizalom elvével a decentralizáció, vagyis a döntési jogkörök lehető legalacsonyabb szintre telepítése is összefügg. Be kell látni, hogy nem feltétlenül a legmagasabb fórumnak nyílik a legnagyobb rálátása a döntéshozatal valamennyi elemére, hiszen a helyi igények egy része esetleg fel sem ér odáig. A decentralizált jellegnek van egy másik előnye is: „gyorsan változó környezetben a decentralizált szervezet reakcióideje kedvezőbb...a tendenciák a vezetési lépcsők és a vezetők számának csökkenését mutatják”. (Barakonyi, 2000).
2. *A professzionalitás elve:* Szembeszökő, hogy ez a lépcsőfok mintha kimaradt volna a szervezeti átalakulásból. Időközben megbomlott a nemzedéki egyensúly, a merítési lehetőségek beszűkülnek, a közhelyszerű magyarázatokkal szemben elsősorban nem a fizetés, inkább a munkahelyi környezet [a társadalmi presztízs jelen állapota] a visszatartó. Sajnálatos, hogy a pályaelhagyások okáról nem készült publikus, tudományos igényű megírt elemzés (talán nem véletlenül). Az elmúlt két évtized során változatos – egyes szerzők szerint akár húszféle – változatban is lehetett rendőri szakképesítést szerezni. Miféle professzionalitást, miféle egységes értékközösséget alakított volna ez ki? Ki kell mondanunk, hogy az igazi értékek eddig nem voltak összegyűjtve és beépítve a tananyagba, még kevésbé váltak szilárd belső meggyőződéssé. Az előmeneteli rendszer kapcsán az automatizmusok kiküszöbölése lenne a legfontosabb lépés. Legyenek meritokratikus elemek, versenyvizsgálóval, folyamatos értékelési rendszerrel, objektív mutatókkal. Nem feltétlen a számléltrán történő emelkedés a kihívás (amit egyébként a Hszt. expressis verbis meg is fogalmaz), hanem a szakmai sikeresség, és a juttatási csomagot ehhez kell igazítani.
3. *A nyilvánosság elvét* egyszerre kell a *nyitottság és nyíltság* elvével emlegetni. Először az átláthatóság garanciáit kell megteremteni. A bevonás eszméjének megfelelően aktuális, pontos és hiteles kommunikációra van szükség, tételni kell, hogy a polgárok felnőttek, érettek (már ha egyébként arra érettek tartjuk őket, hogy adójukkal fenntartsák az államot és intézményeit). Az egyes rendőri szabályzókat, utasításokat, adatokat nyilvánosságra kell hozni,

ma már a világháló alkalmazása nagy segítséget nyújt ehhez. *Előítéletektől mentes, elfogadó, megértő módon* kell közeledni a szolgált közösséghez. A nyíltság eszméje a jogállami normák képviselőjét, az alkotmányos rend tiszteletét, a polgárok jogainak védelmét kell, hogy jelentse. A civil kontroll nem formalizált elemeit tartalommal kell megtölteni, a lehető legszélesebb betekintést nyújtani a kívülállók számára.

4. *A felelősség elve:* Az egyenruhás polgári lét az arányos felelősségrevonás mellett szól, míg a testületi szellem a fokozott felelősséget igazolja. A parancsnoki túlhatalmat csökkentené a kötelező pályázati rendszer (vagy ha ez nem is), az említett politikai pozíciókban a kinevezést határozott idejűvé kellene változtatni. E ciklusnak el kellene térnie a politikai váltógazdaságtól, sőt megfontolandó lenne az is (vö. tervszerűség), hogy határozott – naptárilag meghatározott – rendőri *terminusok* lennének. A fegyelmi jogkörnél meg kellene fontolni a testületi döntés lehetőségét, továbbá meg kell teremteni azokat a fórumokat, ahol a problémák felszínre hozhatók. A vezetői felelősség tekintetében annak kiszélesítése célszerű. A rendőrségi törvényben megállapított önkormányzati jogosultságokat ki kellene terjeszteni, összhangban a decentralizációval.
5. *A példamutatás elve:* Bár egyes nézetek szerint „a rendőri munka általában önmagában véve erkölcsileg nem igazolható” (Szikinger 1996.), nem baj, ha a jogi legitimitáció mellett erkölcsileg sem kifogásolható magatartást tanúsít a hatalom képviselője (sőt leginkább megtestesítője). A közvéleményt joggal irritáló jelenségek közül megemlítem, hogy hazánkban három évtizede sem tudtuk elérni, hogy a szabály betartását ellenőrző rendőr bekapcsolja magán a *biztonsági övet*. A másik a *közlekedési jelzőtáblák*, mindenekelőtt a megállni/várakozni tilos táblák hatályának megsértése. A harmadik a *megkülönböztető jelzések* indokolatlan használata vagy nem használata. A legigazságosabb megoldás egyébként a törvény előtti egyenlőség elve, mindenféle kivétel, privilegium nélkül.
6. *Az optimum elve:* Az optimum tervszerűséget, hosszú távú gondolkodást és bizonyos egyensúlyi helyzetet feltételez. A tervszerűség a vezetélméletből ismert igazgatási ciklus rendszerességén túl a koncepcióalkotás, a gördülő tervezésű stratégiák, valamint a feladatalapú finanszírozás elvét is felöleli. A *minimumelv* a vezetési szintek kialakításánál érhető tetten, másrészt a rendfokozatok, karrierlépcsők kialakításánál. A hierarchikus érvényesülés mellett a horizontális elmozdulás igényét is el kell ismerni. A *maximumelv* a teljesítmény maximalizálását jelenti a humánerőforrások kímélete mellett. Eddig ritkán szerepelt a követelmények között a hatékonyság, még kevésbé a hatássonosság fogalma, ehelyett pusztán az eredményesség kitétele szerepelt. Ez azt jelentette, hogy a meghatározott mérőszámok elérése volt kitűzve, mindegy milyen ráfordítással, áldozatokkal, pazarlással.

A következőkben *jövőorientáltsághoz*, mint a *stratégiai tervezés és menedzsment* elengedhetetlen eleméhez kívánok néhány észrevételt tenni. A *stratégiaalkotással és a stratégiai menedzsmenttel foglalkozva* felfigyelhetünk arra, hogy az 1990-es évektől, vagyis az infokommunikációs forradalom kitörésétől kezdve az ezredforduló, illetve a 9/11. óta

megroppant biztonság, mint kihívások arra készítették az igazgatási rendszereket, hogy elinduljanak a változás felé. Ez a rendőri szervezetek esetében a modernizációs törekvések képében öltött testet.

A magyar rendőrség számára akként jelentkezik a kihívás, hogy a rövid távú egyensúly helyreállítása iránti törekvés (adaptivitás) és a hosszú távú alkalmazkodás (integrativitás) mellett a mai kornak mindenben megfelelő, továbbfejleszthető elemekre építő modernizációs készletet is kezelni kell. Ez sikertelenség esetén konzerválja a jelenleg is meglévő elmaradást, az idő előrehaladtával a felzárkózás folyamata pedig mind költségesebb és göröngyösebb lesz.

Milyen teendők is állnak előttünk? Meg kell fogalmaznunk értékeinket, új rendőrségi filozófiát kell megalkotnunk, azt tartalommal megtöltenünk, és szívós munkával el kell érni, hogy a szervezeti kultúra a kívánt irányban mozduljon el. Első lépésként talán a szervezet csalhatatlanságának, hibátlanságának mítoszát kellene felszámolni, hiszen enélkül minden erőfeszítés meddő marad. *Milyen legyen az új rendőrségi filozófia?* Mindenekelőtt hiteles. A „Bizalom és biztonság” megfelelő filozófiának tűnik, de természetesen továbbra is megtartható a „szolgálunk és védünk” szlogen (kicsit nyakatekerten hangzik a „Kölcsönös bizalom – szilárd biztonság”).

A dolgozat kapcsán számos amerikai rendőrség misszióját, vízióját tanulmányoztam át. Nagyon sok helyen olvasható a víziók között a rendőri kiválóság, az élhető, biztonságos környezet megteremtése, hivatás-etika, feddhetetlenség, életminőség, kulturális sokféleség, partnerség, alkotmányos jogok biztosítása, közbéke őrzése, félelem csökkentése, proaktív rendőri tevékenység, bűnmegelőzés, alkalmazkodás a társadalmi változásokhoz mint követelmények.

Le kell szögeznünk, hogy szervezeti stratégiája a rendőrségnek nincs, és ez a diszfunkcionális működés vagy válság egyik oka. A szakmai és politikai okokon túl van ennek egy nemzetkarakterológiai oka, amelyről meggyőződhetünk, ha az ún. GLOBE-vizsgálat számait elemezzük. (Herneckzi, 2005.)

Láthatjuk, hogy azok a nemzetek haladtak előre, akik a jövőre függesztik tekintetüket. Mi az, amiben változnunk kell? Nos, talán az egyoldalú jogtudományi megközelítést ki kellene egészíteni szociológiai-közgazdasági-politológiai elemekkel (multidiszciplináris megközelítés). Szemléletet – szervezeti kultúrát – kell váltani, amely emberöltőnyi is lehet. Már most hozzá kell kezdenünk. Óriási anyagot kell szisztematikusan felhalmozni, vizsgálni, még egy – vagy több – átvilágítás szükséges. El kell hinni és el kell hitetni, hogy meg lehet valósítani. *Megbízható szolgáltatászerűség – a polgárok és jogaik tisztelete*, akár filozófia is lehetne.

A dolgozat végére helyénvalónak érzek idézni egy újságcikkben megjelent véleményt: „Ha én belügyminiszter (igazságügyi?) lennék, elgondolkodnék azon, nem lenne-e jót az országnak, ha az ilyen-olyan okokból kiutált, kiszekírozott, tönkretett szakemberektől egytől egyig megkérdezném: volna-e még kedvük tenni a rendőrségért, a közbiztonságért. Mindazért, amire annak idején fölesküdtek. Mert szükség lenne a szakértelmükre. (Lehet, hogy túlságosan civil a gondolat?)”

(<http://www.nepszava.hu/articleprint.asp?nID=905836> 2007.05.21.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barakonyi, K. (1999.): Stratégiai tervezés, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Barakonyi, K. (2000): Stratégiai menedzsment, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Bratton, W.(1998). Turnaround-How Americas Top Cop Reversed the Crime Epydemic,Random House, New York
- Finszter, G. (1993): A rendőrség és a közbiztonság, Rendészeti Szemle, 1993.július
- Finszter, G.(2003): A rendészet elmélete, KJK-Kerszöv,Bp.
- Gergely, A(1997): Fontos közügy a biztonság, Hadtudomány,1997/1.szám
- Huntington, S.P.(1994): A katona és az állam, Zrínyi-Atlanti, Bp.
- Herlihy, J(1998): The Royal Irish Constabulary, Four Courts Press, Dublin
- Herneckzi, K. (2005): Nemzeti szervezeti kultúrák I-II.
<http://www.cons.hu/index.php?menu=cikk&id=421,422>, 2007.09.25..
- Korinek, L(2006): Bűnözési elméletek, Duna palota és Kiadó, Bp.
- Krémer, F(2003): A rendőri hatalom természete, napvilág Kiadó, Bp.
- Lőrincz–Takács: A közigazgatástudomány alapjai, rejtjel Kiadó, Bp.
- Málovics Éva: Szervezeti kultúra és identitás, in: Czagány–Larai(2004): A szociális identitás, az információ és a piac, SZTE, JATE PRESS, Szeged, 151–167.oldal
- McNiffe, L(1997): A History of the Garda Síochána, Wolfhound Press, Dublin
- Opál, S(1991): Hadtudomány és Rendvédelem, Hadtudomány, 1991/2.
- Perrow, Ch(1994): Szervezet-szociológia, Osiris, Bp.
- Pokol, B(1992): A professzionális intézményrendszerek elmélete, Felsőoktatási Kutatások Programiroda, Bp.
- Stillmann, R.J. szerk.(1994): Közigazgatástan, Osiris, Bp.
- Szabó, D.(1981): Kriminológia és kriminálpolitika, Gondolat, Bp.
- Szente Péteri, I (1985): A szervezet és a társadalom, KJK, Bp.
- Szikinger, I (1996): A rendőrállam építőkövei, Társadalmi Szemle, 1996/10.szám
- Szikinger, I (1999/a): Közbiztonsági politika 1998-ban, in Magyarország politikai évkönyve,1999. 304–311.old.
- Szikinger, I (1999/b): Rendőrésebb állam, Mozgó Világ, 1999. január
- Egyéb kiadványok:
- A BM közigazgatási és rendészeti ágazati stratégiája 2003–2006. BK. Különszám, 2003.dec.
- A közterületek rendje, az MHTT Belügyi Szakosztály 1994.09.30- és a Közbiztonsági Főigazgatóság 1994.10.27. értekezletének anyaga – MHTT kiadvány
- A magyar rendőrség reformja – Sikeres rendőrségi reform Közép-Európában, Kiértékelés, TC Team Consult AG, 1997. szeptember.

Tüttő Szabolcs

Az öngyilkos terrorizmus a gyengék fegyvere

Személyiség-lélektani szempontok mentén vizsgálódásom tárgyát képezi az öngyilkosság, valamint ugyancsak a pszichológia szemüvegén keresztül összehasonlításra kerülnek a hagyományos terrorista és az öngyilkos merénylő személyiségjegyei.

Munkámban a pszichológiaiakon túl szerepet kapnak még szociológiai tényezők is, amelyek az alábbi feltevésekhez tartozó érvelést támogatják. A források előzetes tanulmányozása arra az előzetes következtetésre vezetett, hogy az öngyilkos terrorizmus alkalmazására való hajlandóság szorosan összefügg azzal, hogy az érintett csoport a mindenkori politikai környezetben milyen tényleges esélyt lát érdekeinek érvényesítésére. Ugyancsak előzetes megállapítás, hogy az öngyilkos terrorizmust elkövetők személyiségjegyeik szempontjából egyértelműbben elhatárolhatóak a hagyományos terroristától, mint a szociológiai komponensek rendszerében történő vizsgálattal.

A terrorizmussal kapcsolatos bármilyen tanulmány esetében első helyen merül fel a fogalom kérdése. Habár a terrorizmus fogalmi meghatározásában eddig egységes és nemzetközileg is elfogadott álláspont nem alakult ki, a jelenség lényegének értelmezése korántsem lehetetlen. *Melyek tehát azok a közös elemek, amelyek a terrorizmus nagyszámú definícióiból kiolvashatóak?* A terrorizmus egyének vagy csoportok részéről erőszak alkalmazása (fizikai, lélektani – fenyegetés) saját érdekeik érvényesítése céljából, ezen keresztül az ellenérdekelt csoport reakciójának kikényszerítése (viszonyulásának módosítása) az erőszakot alkalmazók érdekeinek megfelelően.

A gyakorlat oldaláról érdemes megvizsgálni azt a kérdést, hogy az öngyilkos merényleteket mint terrorista eljárást (módszert), mely kultúrákban, mely országokban, milyen ideológiák mentén, mikor és miért alkalmazzák valójában. Ennek kapcsán kívánom leleplezni a terrorizmusnak – ezzel párhuzamosan az öngyilkos merényleteknek is – azt a magát még mindig tartó helytelen felfogását, amely szerint az az iszlám fundamentalizmus terméke. Igaz azonban, hogy a terrorizmus döntően a muzulmán világ országait érinti, valamint az eddigi összes öngyilkos merényletet kizárólag iszlám szélsőségesek követték el. Ezen az alapon rajzolódik ki korunk terroristájának ugyancsak torz „ideáltípusa”, a fanatikus muzulmán férfi. Ez a sztereotípa számos

alkalommal magának az Iszlámnak és a muzulmánoknak a terrorizmussal való kritikátlan összemérésében teljeseedik ki.

Ha alaposan megvizsgáljuk ezt a kérdést, láthatjuk, hogy a terrorizmus hosszú evolúciója során szinte a világ összes térségét érintette már, és napjainkban is számos, nemcsak iszlám országban jelen van. Természetesen a laikusok ítéletalkotását – e téren is – az őket érő információk intenzitása befolyásolja, ami jelenleg valóban az iszlám világ irányából a legmarkánsabb. A háttérben pedig a világban zajló események továbbbítéséért felelős tömegtájékoztatás áll. A különböző kultúrák, sőt régiók és országok esetében a világ történései iránti érdeklődés és azok hírértékének mértéke logikusan eltér. A terrorizmus, különösen az öngyilkos merényletek megítélése az adott kultúrától függ, habár az öngyilkos merényletek gyakorta még a terror eszközeinek alkalmazására kényszerülő társadalmak széles rétegeiből is elutasítást váltanak ki. Az öngyilkos terrorizmust alkalmazó csoportoknak emiatt jól meg kell választani, hogy mikor és miért nyúljanak a „végső megoldás” taktikájához, különben támogatottságukat teszik kockára.¹

Az ideológiák tekintetében ugyancsak árnyaltabb a kép a széles körben elterjedt sztereotípiákban foglaltaknál. Ez esetben azonban nem vallási, hanem inkább politikai ideológiák dominálnak. A Sri-Lankán működő Tamil Tigrisek (LTTE) nevű terrorcsoport az ortodox kommunizmus platformján rasszista felhangokat is tartalmazó ideológiájával évtizedek óta függetlenségi/felszabadító harcot folytat a legitim kormányzattal szemben. Az öngyilkos merényletek terén az LTTE riasztó referenciákkal bír: fanatikusai 1980 és 2000 között összesen 168 öngyilkos támadást hajtottak végre katonai és civil célpontok ellen, ami kétségkívül vezető pozíciót jelentett e téren; a szervezet fejlesztette ki és alkalmazta továbbá első alkalommal a derékra erősíthető robbanóanyaggal megrakott „öngyilkos övet”.² Ez is azt bizonyítja, hogy az öngyilkos terrorizmusnak a vallási fundamentalizmus nem kizárólagos feltétele, sőt az öngyilkos merényletek alkalmazásának oka sem a vallási szélsőségesség. A fundamentalista eszmék legfeljebb az érintett társadalom tagjainak mobilizálására szolgálhatnak.

Valós oknak számít viszont az adott társadalom vagy csoport normális politikai és gazdasági működését gátló vagy ellehetetlenítő érdekkellentétek folyamatos jelenléte. Ezek elhúzódása demoralizálhatja vagy radikalizálhatja a közösség tagjait. Az időről-időre kieleződő konfliktusok alkalmával, a felek a rendelkezésükre álló összes lehetséges eszközt felhasználva, kísérlik meg saját érdekeik érvényesítését óhatatlanul az ellenérdekelt fél rovására. A terrorizmus eszközét mindig a hátrányosabb helyzetben lévő közösség kénytelen alkalmazni. Ebből következik, hogy az erőszak alkalmazásának opciója kényszerhelyzetet feltételez. *A válságos időszakok ismétlődése során a korábban sikerrel bevetett taktikák elavulnak, a megváltozott körülmények között már nem képesek kiváltani a szükséges hatást.* Terrorista taktikák esetében ez azt jelenti, hogy

1 1980 és 2003 között világszerte közel 10 500 terrorakciót követtek el, ebből összesen 315 volt öngyilkos merénylet. Ezek áldozatait (az elkövetőket nem számítva) 48%-át adják az ez időszakban történt összes terrorakcióban életüket veszítettéknek úgy, hogy az öngyilkos merényletek az összes terrorakción csupán 3%-át teszik ki. Utóbbi adat rendkívül jól példázza az öngyilkos merényletek hatékonyságát.

2 Liberation Tigers of Tamil Eelam – (letöltés ideje: 2007. május 16. 22'36")

a támadott fél eredményesen védekezik az ellene irányuló támadásokkal szemben. Ez „erőszakspirált” generál, ami újabb és az addigiaknál erősebb hatást kiváltani képes taktikák alkalmazását jelenti. Az öngyilkos merénylet éppen ilyen végletes módszer.

A teljesség igénye nélkül célszerűnek tartom a fentieket példákkal illusztrálni. Tipikusan elhúzódónak és konfliktusos jellegűnek számít az Izrael–palesztin viszony. Ennek a vizsgált időszakban (1980–2007) két kiélezett időszakát lehet megkülönböztetni: az első felkelés, lázadás 1987 és 1993 között, majd a második, ami 2000 szeptemberében kezdődött és mind a mai napig tart.

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy mindkét időszak alatt a terrorcselekmények száma jelentősen megnőtt. Az első időszakban az öngyilkos merényletek száma az összes terrorakció számához képest elenyésző volt, míg a második felkelés kezdetétől fogva ugrásszerű emelkedés tapasztalható. A második felkelés során az öngyilkos akciók időbeli eloszlása és növekedési tendenciája az egyéb robbantásos cselekményekével mutat azonosságot. A kiélezett konfliktus időszakához mérten az öngyilkos taktika gyakorisága – a robbantásos cselekményekével párhuzamosan – növekszik, míg az egyéb, kevésbé pusztító módszerek előfordulása arányosan csökken. Ebből az következik, hogy az öngyilkos támadások – alátámasztva a fenti gondolatmenetet – az összes terrorakció számarányában magasabb százalékponttal jelennek meg. A robbantásos cselekmények és az öngyilkos merényletek közötti párhuzam az e két fajta akciókhoz használt robbanóanyaggal magyarázható (birtoklása mindkét taktika alkalmazását lehetővé teszi). Tekintve, hogy az öngyilkos merényletek a robbantások kategóriájába tartoznak, a párhuzam és a mennyiségi mutatók aránya logikusnak tűnik.

Amennyiben górcső alá vesszük az Irakban elkövetett terrorcselekmények viszonylatában az öngyilkos akciók arányának alakulását, egy ponton az izraeli–palesztin relációtól eltérő eredményre jutunk. Az öngyilkos merényletek végső eszközként történő alkalmazásának tendenciájából levonható következtetés azonos, azonban Irak esetében az elkövetett öngyilkos akciók száma nagyobb ingadozást mutat, mint az ottani terrorcselekményeké általában. Ennek hátterében az iraki belpolitikai viszonyok meglehetősen bonyolultsága és azok folyamatos változása áll, aminek keretében a számos érdekelt fél által kötött alkuk eredményeként az erőszak időszakosan és területileg is alábbhagy. Az izraeli–palesztin viszonyban ezzel szemben a kevesebb szereplő és a letisztultabb érdekviszonyok miatt az ellenérdekelt felek közötti megállapodások tartósabbak, így az erőszakos cselekmények számának alakulása kevésbé változó. Ezen túlmenően Irakban a 2003-as koalíciós bevonulás óta a terrorakciók száma kis kilengésekkel emelkedő tendenciát mutat érdemi viszonyítást lehetővé tevő hosszabb konszolidáltabb időszak nélkül – pl. palesztin–izraeli konfliktus.

Az öngyilkos terrorizmus személyiség-lélektani hátteréről néhány gondolatot. *A pszichológia tudományában közmegegyezés van abban, hogy terroristának senki sem születik, hanem az egyén egy társadalom- és személyiség-lélektani szempontból jól követhető fejlődési ívet jár be.* Ennek során a következő három egymásra épülő alapfeltétel valósul meg:

- a személyiségfejlődés további irányát meghatározó súlyos pszichés behatás gyermekkorban, ami a normális érzelmi fejlődést megakadályozza (sok terro-

- ristánál ez a szülők erőszakos halála, amit súlyosbít az, ha a gyermek személyesen éli meg szerettei elvesztését);
- serdülőkorban (a 10 és 14 éves kor közötti időszakban) az érzelmileg könnyen befolyásolható és tartást, elismerést kereső egyén – aki gyermekkorra traumatikus élménye miatt úgynevezett „személyiségdeficitben” szenved – külső hatásra egy számára elfogadható megvilágosodást jelentő és életének értelmet adó eszméhez csatlakozik;
  - az így fejlődő személyiség súlyos konfliktusokkal terhelt társadalomban nő fel, ahol a közösség érdekeinek érvényesítésére alkalmazott eszközök rendszerében az erőszak jelen van³.

Az ilyen körülmények között felnövekvő személy esetében mind a gyűlölet tárgya, azaz az ellenségkép, mind a közös érdeket megjelenítő ideológia adott. Ez pedig megfelelő befolyásolás hatására könnyen vezethet a fanatikus attitűd kialakulásához.

Nem törvényszerűen válik fanatikussá az összes hasonló típusú személyiség, azonban ebben a körben a legnagyobb az erre való hajlandóság foka. A fanatikusok tetteiket sajátos módon igazolják. Saját maguk számára cselekedeteik logikusnak és helyesnek minősülnek. A külvilágot szelektív módon érzékelik, ami képessé teszi őket arra, hogy küldetésüket fel nem adva hosszú ideig feltűnésmentesen éljenek akár az ellenségesnek tekintett közösségben, majd a megfelelő időpontban fegyelmetlenül végrehajtsák akcióikat. Az erőszak elfogadásának és alkalmazásának háttérében gyakorta személyes bosszúvágy is áll. Az eszméhez vagy valamely azt képviselő karizmatikus személyhez való erős kötődés és a vele szembeni alávetés mértékétől függően az egyén akár öngyilkos merénylet végrehajtására is hajlandóvá válhat. A korábbiakban leírtak alapján a terrorizmus is a fizikai erőszaknak konkrét csoportcél megvalósítása érdekében történő célirányos alkalmazása. Az érdekek ilyen módon történő képviselésére – még ha azok a csoport szintjén maximálisan elfogadottak is – csupán a csoport néhány, saját szerepét küldetesként értelmező és ehhez mértelenül megfelelően fanatikus tagja vállalkozik. Az érdekkülönbség mértékétől függően az erőszakos eszközök elfogadottsága a csoporton belül növekszik, ami a tagok fanatizálhatóságának fokozódásával jár együtt.

A fanatikusok feltétel nélküli odaadásának háttérében egyfajta leegyszerűsítő gondolkodásmód áll, ami átmenet nélkül határolja el a „jó” és a „rossz” kategóriákat. A személy alapbeállítódása szempontjából ennek előfeltétele a valamely ideával szembeni abszolút és teljességgel rugalmatlan alávetés. Ettől függetlenül nem tekintendő fanatikusnak mindenki, aki erősen hisz valamiben. Meghatározó tényező a fanatikusok szolgai alávetése, azaz olyan szintű azonosulás a céllal (küldetéstudat), ami annak elérése érdekében bármilyen eszköz alkalmazását elfogadhatóvá teszi. Ezen keresztül válik mások elpusztítása és az önpusztítás (esetünkben ezek együttes megvalósulása) elfogadhatóvá. *Küldetéstudata által a terrorista magát az „igazság” harcosságának tartja, és magát a törvények fölé helyezve saját háborút is folytat.* Teszi ezt úgy, hogy az erőszak – alapvetően állami – monopóliumát kisajátítja.

3 Zum Terroristen wird man nicht geboren – <http://science.orf.at/science/news/23842> (letöltés ideje: 2007. május 23. 19:10)

A terrrorszervezetek túlélését garantáló szigorú konspirációval együtt járó titokzatoságból adódóan a terrorista környezetétől nem kap visszacsatolást. Így könnyen kialakul benne a hit, hogy ő maga és tetteinek hatása is korlátlan. Küldetéstudata és saját jelentőségébe vetett hite optimista én-képpel párosul.⁴ Ezen alapfeltételek tekintetében a terrorista és az öngyilkos merénylő fejlődési íve azonos, azonban – éppen a szent ügy érdekében történő végső áldozat pszichikus háttere miatt – személyiségjegeik mégis elkülöníthetőek.

A klasszikus terroristától eltérően az öngyilkos fanatikus csak eszmék irányába képes a végső önfeláldozásra, az emberek irányába közömbös, teljes mértékben képtelen az empátiára és az érzelmekre. Belső üresség, depresszió és kétségbeesés jellemzi, ami az alapvetően pozitív beállítódású hagyományos terroristától szintén megkülönbözteti. Az öngyilkos merénylő, az eszmének való teljes alávetésen keresztül, az eszme részévé válik, emellett saját jelentőségét küldetéséből eredően mások fölé helyezi. Ebből a szempontból az öngyilkos fanatikus erősen feltűnést keltő jeleket mutat. A terroristától e tekintetben nem különbözik. Az empátia és az érzések kiölése tudatosan, szigorú tréninggel és önkontrollal történik. Az abszolút érzelmentesség igényének hátterében a terrorakció sikerén túl az egyénnek mind a pozitív, mind a negatív érzelmeitől való pánikszerű félelme és ebből eredő teljes elhatárolódása áll. Az öngyilkos terrorista számára az érzelmi nyíltság egyenértékű a sebezhetőséggel. Komoly veszélyforrásként tekint a szeretetre, ami önfeláldozással, odaadással, alkalmazkodással és különösen érzelmi függőséggel jár. A fanatizmus egyik fontos ismérve tehát a kötődésre való teljes képesség. A fanatizáló ideológiának részét képezik az érzelmek kiirtására irányuló instrukciók.

A terrorakciók, különösen az öngyilkos merényletek kivitelezésekor még a jól ismert fanatikus elkövetők lélektani profiljának beható ismerete ellenére is felmerül a kérdés: *emberi lények hogy lehetnek képesek ilyen hidegvérrel és teroszerűen saját életük feláldozására anélkül, hogy felfognák szándékuk és tettük embertelenségét?* A fanatizált személyiség – mint az a fentiekben világossá vált – a végső áldozat vállalására is kész, azonban számos esetben derült fény arra, hogy az akciók végrehajtása során szükséges koncentráció, fegyelem és az öngyilkosság aktusának tényleges véghezviteléhez a pszichés állapotokon is túl tudatmódosító szerek is felhasználásra kerültek. A tartós „agymosás” és a megfelelő hatású kábítószeres együttes hatása az elkövető aktuális tudatállapotát úgy módosítja, hogy tettének következményét sem értelmi, sem érzelmi síkon érzékelni nem képes. E tudatállapotban az elkövető átlépi azt a lélektani határt, ahonnan nincs visszaút, így tökéletesen alkalmassá válik az öngyilkos akció végrehajtására.

Az öngyilkos merénylők végleteket megjelenítő attitűdje kapcsán joggal vetődik fel egy újabb kérdés: a tartós befolyásolás során kialakuló személyiség és/vagy a kábítószeres hatása alatt az elmeállapot kórosnak tekinthető-e? A válaszhoz vizsgálni kell a kóros elmeállapotok fajtáit és azok ismérveit.⁵ Ebből kitűnik, hogy a számos kóros elmeállapot típus közül a

4 Dr. Bolgár Judit, Dr. Szternák Nóra, Dr. Szternák György – A terrorizmussal kapcsolatos kutatások legújabb eredményei, Felderítő Szemle, IV. évf. 4. szám

5 Paksi András – A kóros elmeállapot szabályozása a hatályos magyar büntetőjogban

paranoiditás tünet-együttesében szerepelnek olyan elemek, amelyek a terrorista személyiségre, így az öngyilkos merénylőkre ugyancsak jellemzőek. Ez alapján a terroristák és öngyilkos társaik elmeállapota személyiségjegyeik alapján kórosnak tekinthető. Fontos adalék azonban, hogy a kóros elmeállapot – az elmebetegségtől eltérően – az elme működésnek nem feltétlenül tartós, azonban mindenképpen kóros állapotát jelöli, azaz időlegesen épelméjűeknél is előfordulhat. A kábítószer hatása alatt cselekvő fanatikus terrorista követésképpen akár épelméjűnek is tekinthető, azonban legjobb esetben is ideiglenes tudatzavarban szenved. Tudományos tény továbbá, hogy az elmebetegségből eredő kóros elmeállapot örökletes, de szerzhető is. A fanatizálás folyamatában az „agymosáson” átmenő, majd kizárólagosan e gondolatvilágban elmélyülő szélsőségesek a befolyásolás eredményétől függően, tehát az elmebetegség szintjét elérő személyiségtorzulást is szenvedhetnek.

A női nemhez való rendellenes viszonyulás ugyancsak az öngyilkos merénylők személyiségének jellemzője. Ennek eredője azonban elsősorban az iszlám kultúrában keresendő. Az iszlám kultúrában a nők elnyomásának és a férfiak uralkodásának történelmi hagyományai vannak. A globalizációval világszerte terjedő, egyenlőséget hirdető nyugati értékrend a muzulmán világot sem hagyta érintetlenül. Hithű muzulmán férfiak tömegei ezt önérzetük megsértéseként élik meg, ami közvetlenül járul hozzá a fundamentalizmus erősödéséhez. A nőkhöz való viszony abnormalitása tehát a férfiak és nők világának szigorú különválasztásából ered. A vallást ugyanezen okból félreértelmezők azt hirdetik, hogy a nő hordozza magában az összes bűnt. Ez legitimálja a nők lealacsonyítását és megalázását.

Az előbbiekből kiindulva az öngyilkos terrorista betegségének egyike a szerelem, az érzékiség és a szex – azaz a másik nem fizikai és lelki megismerésének – élményétől való megfosztottság. Ebből egy olyan kétoldalú félelem fejlődik ki, ami lehetetlenné teszi a normális viselkedést. A félelem egyrészt a nő mint „ismeretlen” tényező irányába nyilvánul meg, másrészt pedig a kielégítetlen tudatalatti libidó gerjeszti. Kulturális okból ennek az ösztönnek nemcsak a kielégítése tiltott, de a nemek elkülönítettsége jelentette ismeretlenség miatt a tárgya is félelmet kelt. Ezzel szemben áll az a kép, amit a fanatizáló iszlám tanok a mennyországról közvetítenek, ahol a „kiválasztottak” számára minden addig tiltott vágyukat beteljesíthetik. A manipulatív vallásoktatás ezt hangsúlyozva elsősorban a fiatal férfiak számára vonzóvá teszi a mártírhalál alternatíváját. Az öngyilkos merénylő cselekedetének üzenete saját szemszögéből pozitív, azt hivatott félreérthetetlenül bizonyítani, hogy az általa képviselt érdek többet ér saját életénél. A halál ez esetben nem az élet végét, hanem annak beteljesedését, a megüdvözülést jelenti. Hatékonyság szempontjából – amit a statisztikai adatok is alátámasztanak – az öngyilkos akció messze felülmúlja az egyéb terrorista taktikákat, hiszen az elkövető a legmeglehetőbb helyen és időpontban indítja be a nála lévő vagy testére szerelt robbanóanyagot.

Az öngyilkos merénylők személyiség-lélektani profiljának taglalásán túl célszerű elemezni a jelenség társadalmi tényezőit is. A szociológiai szempontú vizsgálódás egy adott közösségen belül olyan ismérveket vesz alapul, amely alapján ugyancsak egyfajta profil rajzolódik ki. A feldolgozott forrás palesztin–izraeli, sri-lankai, kurd, amerikai és német terroristákat vizsgál az elkövetők neme, életkora, családi állapota, vallási háttere, valamely szélsőséges szervezethez való tartozása, társadalmon belüli származása és terrorcselekményekkel kapcsolatos élményeik alapján. A kutatási hipotézis sze-

rint az öngyilkos terrorista hímnemű, fiatal, egyedülálló, vallását jól ismeri, annak ideológiával azonosul, alacsonyabb társadalmi rétegből származik és valamely fundamentalista vallási szervezet tagja.

Az öngyilkos terrorista társadalmi jellemzői tekintetében az elemzés következtetései az alábbiak:

- öngyilkos merénylet elkövetésére a nyugati civilizációból származó terroristák esetében nem kell számítani,
- az öngyilkos terroristák között több a férfi,
- az elkövetők többnyire idősebbek a klasszikus terroristáknál,
- az önmagukat feláldozni képes merénylők jelentős hányadát adják az egyedülállók,
- a klasszikus terroristák jóval kisebb hányada részesült vallási képzésben,
- a vallási fundamentalista szervezetek több öngyilkos merénylőt vonzanak,
- az öngyilkos merénylők a társadalom alacsonyabb rétegeiből származnak,
- a hagyományos terroristák kisebb tapasztalattal rendelkeznek a terrorakciók végrehajtásában.

Habár az eredmény a hipotézist igazolja, az ismérvek összevetése alapján véleményem szerint ténylegesen a fentiek közül csak három ponton mutatkozik jelentős mértékű eltérés:

- az öngyilkos terroristák között az egyedülállók aránya 84,2%, míg ugyanez a hagyományos terroristák körében 60% (a különbség 24,2%),
- az öngyilkos merénylők 82,8% vallási képzésben részesült, a klasszikus terroristáknak csupán 36,1% (különbség 46,7%),
- az öngyilkos támadók 88,4% kötődik valamely vallási fundamentalista szervezethez, amíg az arány a terroristák esetében 56,9% (a különbség 31,5%).

Ha a három arány párt szemügyre vesszük, azonnal szembetűnik, hogy a legnagyobb különbség a vallási képzés esetében (46,7%). Szintén jelentős az eltérés a szélsőséges szervezethez való kötődés kapcsán (31,5%). Viszonylagosan az egyedülállók arányában a legkisebb a különbség (24,2%). Az egyedülállóság, az aggregéncia kulturális hátterű, ami a nemeknek a vallás által rendelt szigorú elkülönülésben gyökerezik. E három elem közös vonása a valláshoz való kötődés mértéke. Összegezve megállapítható, hogy a hagyományos és az öngyilkos terroristák szociológiai értelemben az Iszlámhoz való viszonyukban különböznek érdemben.

A tanulmány konklúziója azt mondja ki, hogy szociológiai megközelítéssel a hagyományos terrorista – a három meghatározó különbséget jelző összetevő okán – különül el az öngyilkos merénylőtől. Az állítás a maga nemében igaz, azonban a jelentősnek számító eltérésektől eltekintve az adatok által mutatott eltérés nem jelentős. Ebből eredően az elemzés következtetései és az ahhoz felhasznált számadatok összevetése alapján a jelenségnek a társadalomtudomány módszerével történő elemzésekor leginkább egy olyan profil állapítható meg, aminek csupán néhány eleme tekinthető biztosnak.

Munkám megállapításaiból kiindulva kijelenthető, hogy *a jelenség elleni hatékony fellépés érdekében mindenképpen szükséges a személyiség-lélektani és a szociológiai vizsgálatok eredményeinek összevonása*. Fel kell azonban ismerni, hogy a két aspektus más és más módszerek alkalmazását teszi szükségessé. A terrorizmus és különösen az ön-

gyilkos merénylők zárt világában a pszichológiai vizsgálat rendkívül bonyolult, hiszen az elkövető öngyilkos merénylőként történő azonosítását, azaz halálát követően kizárólag az őt ismerők elbeszéléseire, illetve – amennyiben van – a hátra maradt írásokból lehet elemzést készíteni, majd bárminemű következtetést levonni. A társadalomtudomány ezzel szemben olyan adatokkal operál, amelyek hozzáférése rugalmasabb, azonban érdemi vizsgálatot lehetővé tévő mennyiségben és minőségben történő beszerzésük idő és energiaigényes. Az alapos adatgyűjtést követő elemzés ennek ellenére fontos megállapításokat tesz lehetővé, ami főként az előrejelzésben hasznosítható.

Összességében a jelenségre alkalmazott szociológia elemzésben megjelenő ténylegesen meghatározó eltérést mutató összetevők viszonylag alacsony számát figyelembe véve megállapítható, hogy az öngyilkos merénylő a hagyományos terroristától személyiség-lélektani oldalról valóban egyértelműbben módon elhatárolható. Tény azonban, hogy a gyakorlat szempontjából az öngyilkos merényletek előrejelzésére a társadalomtudományi elemzés hatékonyabban alkalmazható, még ha személyre szabottan nem is képes az öngyilkos merénylő azonosítására. Az öngyilkos terrorizmus stratégiai jelentőségével összefüggésben az elemzés eredményiből kiinduló megállapítások meggyőződésem szerint bizonyítottan alátámasztják az előzetes feltételezést. Következtetésem szerint *azokban a térségekben, ahol az egymással szemben álló felek viszonyát az aszimmetria jellemzi, a hátrányosabb helyzetben lévő félnek az érdekérvényesítés sikerére vonatkozó aktuális elvárása határozza meg az öngyilkos taktika alkalmazásának módját.* Záró következtetésemben, amelyet jelen írásom címe is kifejez, némiképp árnyalva a következő megfogalmazást tartom a leghelytállóbbnak: *az öngyilkos terrorizmus az ellenérdekelt felek közül az aránytalanul gyengébb helyzetben lévők hatékony nyomásgyakorló eszköze.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába, Osiris Kiadó, Budapest, 1997
- Dr. Bolgár Judit: A sztereotípiák, előítéletek, valamint a terrorizmus – a terrorizmus személyiség-lélektani megközelítése, Felderítő Szemle, V. évf. Különszám
- Durkheim, Émile: Az öngyilkosság (szociológiai tanulmány), Budapest, Osiris Kiadó, 2000
- Kis-Benedek József: Az öngyilkos terrorizmus mint stratégiai fegyver, Felderítő Szemle, III. évf. 2. szám
- Paksi András: A kóros elmeállapot szabályozása a hatályos magyar büntetőjogban
- Tüttő Szabolcs: A terrorizmus mint társadalmi jelenség a 2001. szeptember 11-i Amerikai Egyesült Államok elleni terrorcselekmények tükrében (diplomamunka), ZMNE, 2002
- Wirth, Hans-Jürgen: Fremdenhaß und Gewalt als familiäre und psychosoziale Krankheit, Psyche, Heft 11. (November 2001), S. 1217–1244.

Az MHTT pályázati felhívása a 2008. évre

A Magyar Hadtudományi Társaság elnöksége – a küldöttgyűlés határozata értelmében, a jóváhagyott éves munkatervvel és költségvetési tervvel összhangban – pályázatot hirdet tanulmányok, elemzések megírására. A pályázat meghirdetésének célja a Társaság tagságának aktivizálása, a tudományos tevékenység és mindenekelőtt a kutatás ösztönzése, publikálásra alkalmas, és elsősorban a gyakorlatban is hasznosítható anyagok készítése, a tagság önmegvalósítási lehetőségeinek bővítése.

A pályázat keretében a következő tudományos illetve kutatási témaköröket tartjuk célszerűnek feldolgozni:

- a biztonság modern értelmezése és aktuális problémái – pro-aktív külpolitika és preventív műveletek;
- a haderő egyes részeinek műveleti alkalmazása;
- a szövetségi (NATO, EU) válságreakálás követelményei, az összhang megteremtésének aktuális kérdései a nemzeti válságreakálási rendszerrel;
- a konfliktusokkal és háborúkkal kapcsolatos nézetek alakulása az iraki, afganisztáni, közel-keleti és más válságok tapasztalatai alapján;
- a haderőfejlesztés időszerű kérdései és azok megoldásának lehetőségei;
- a védelmi, illetve stratégiai tervezés, és ezen belül a haderőtervezés aktuális kérdései;
- a háborúval kapcsolatos elméletek változásai a jelenlegi kihívások fényében és ezek gyakorlati megvalósításának kérdései;
- a terrorizmus és az ellene vívott küzdelemben alkalmazható eljárások, módszerek, eszközök;
- a katonai vezetés időszerű kérdései és eljárásai;
- a logisztika előtt álló feladatok és azok lehetséges megoldásai;
- a haditechnikai és technológiai fejlesztés szükségessége, egyes területek legégetőbb problémái;
- informatika a védelmi szférában;
- a rendvédelem, a katasztrófavédelem és más speciális terület fejlesztésének kérdései;
- a humán erőforrás-gazdálkodás napjainkban és a közeli jövőben;
- a társadalom és a hadsereg – a fegyveres erők demokratikus ellenőrzése;
- az önkéntes tartalékos rendszer szükségessége és kialakításának lehetőségei.

A pályázaton a Társaság tagjai egyénileg, vagy csoportosan vehetnek részt, kifejezetten ezen pályázat céljára készített, eredeti, ebben a formában más helyre be nem nyújtott tanulmányokkal.

A pályázat elsősorban a kiírásban szereplő (esetleg önálló kezdeményezés alapján választott, de a Hadtudományi Társaság illetve szakosztályai profiljába tartozó) téma kidolgozására irányuljon. Lehet komplex jellegű, de foglalkozhat a téma egy-egy részterületével is. A pályázat jelíges, ily módon megőrzi a pályázó személyiségének anonimitását a pályamunka elbírálásának befejezéséig.

Elnyerhető díjak (bruttó):

- egy I. díj: 80 ezer Ft,
- egy II. díj: 60 ezer Ft,
- egy III. díj: 40 ezer Ft.

A beérkezettek pályamunkáknak legfeljebb fele díjazható, továbbá a díjak megoszthatóak. Az elnökség az egyes szakmai területek kiemelkedő alkotásait különdíjban részesítheti.

A pályaművek terjedelme ne haladja meg a három szerzői ívet.

A pályamunkák beadási határideje (postabélyegző alapján): 2008. október 17-e.

A jelíggel ellátott pályamunkákat két nyomtatott (gépellt) példányban és egy elektronikus adathordozón (lemezen, vagy CD-n) kell benyújtani a Társaság titkárságára. Csatolni kell hozzá egy zárt borítékot, amelyen kívül fel kell tüntetni a jelíggét, belül, pedig a szerzőre vonatkozó adatokat (név, szül. hely, idő, anyja neve, lakcíme, vagy szolgálati helyének postacíme, adószáma, TAJ száma, nyugdíjas törzsszáma, átutalási számla száma).

A pályaműveket az elnökség által felkért szakértők bírálják el.

A díjazott pályázatok hasznosításáról a Társaság dönt a szerzők egyetértésével. Az arra alkalmas pályázatok – függetlenül a díjazás tényétől – esetleges átdolgozás után a Hadtudomány című folyóiratban is közzé kerülhetnek. Minden pályamunka – a szerzővel való előzetes egyeztetés után – átadásra kerülhet a hasznosításában érdekelt szervek részére.

A pályázat kiírásának feltételeit, a pályázati rendszer célját, az alkalmazott eljárásokat és más, szükséges tudnivalókat az MHTT Elnöksége által jóváhagyott szabályozó (a Magyar Hadtudományi Társaság Pályázati rendszere) tartalmazza.

Budapest, 2008. április

A Magyar Hadtudományi Társaság Elnöksége

ABSTRACT

Miklós M. Szabó:

Some issues of the interrelation between

Warsaw Pact and Hungarian People's Army in the 1960ies 3

Ret. Lieutenant General (Ret.) Prof. Miklós Szabó PhD, the former dean of Miklós Zrínyi National Defence University (MZ NDU), was selected to be a full member of Hungarian Academy of Sciences (HAS). In his inaugural address with title „Military higher commander in the dictatorship (Archival records do never lie!)”, that was held on 13th December, 2007, at the meeting of the 9th section of HAS, he has emphasised, referring to official documents, still-living eye witnesses and facts, that the most of the generals and commanding officers have tried to serve primarily the country and the more normal and fair international relations. Below we publish the abbreviated inaugural address, which contains important information and a publication of Dénes Harai PhD, the director of the Institute of Social Science MZ NDU, that on the one hand he strengthens the presented issues, on the other hand refers to the different correlation of facts.

Dénes Harai: Fishes in the net 20

The Membership of the Public Body for Military Science of the Hungarian Academy of Sciences has organised 15th November 2007, in the frame of the programme "Hungarian Science Festival" its regular scientific conference. Below we publish three presentations held at the conference.

Tibor Ács:

The bicentennial history of the Hungarian school of military science 25

Miklós M. Szabó:

Military higher education 1947 - 2000 30

Klára Kecskeméthy Siposné PhD:

Present and future of the National Defence University

in the scope of the innovation processes of higher education 37

SECURITY POLICY

Sándor Pirtyi:

Western Europe: a nuclear triumvirate until the end of times? 45

The author represents the complex nuclear policy of Europe in the scope of global problems of the development and allocation of nuclear weapons and in a correlation with the US nuclear presence in Europe, he also refers to the argumentation of leading American politicians about nuclear disarmament. In the article below he concludes processes and opinions about British-French nuclear potential, originated in the approaches to the political and military expedience of the European presence of US nuclear weapons.

János Deák:

Changes and possible ways of development of military strategies 55

The author represents the subject and content of military strategy referring to the changes of military science and of the theory of armed conflicts. Then he demonstrates the new elements of the military strategy of the United States of America and the Russian Federation and the main ways of development of the armed forces of both great powers. In the closing part of the study he deals with issues and problems of the use of military forces proceeded from the character of military conflicts, that are to be handled by the military scientific researchers in the future.

László Nagy – Lajos Rácz:

International power-centres at the beginning of the 21st century 70

This article is an abbreviated, partly actualized and revised version of a wider study that can also be read in the internet. Its original was inspired by a competition in 2007 of the journal "Hadtudomány". The authors' goal is to show the tendency of present changes of the global security political structure after the Cold War, especially the recovery of power-centres of great powers, as Russia and China. We, as members of NATO and European Union, are not only detached (and passive) witnesses of the development of the new multipolar settlement, but are also affected participants and an active player in it. Therefore is the presentation of those tendencies based on the modern methods of the measurement of power balance that are also essential for decision support, a very exciting objective.

MILITARY SCIENCE – MILITARY AFFAIRS

János Matus:

New tendencies of military thinking 83

The author gives an overview of causes and typical attributes of crises and wars based on the works of famous philosopher, historian and military theoreticians. Besides that he is looking for the source of conflicts in human thinking. He analyses the interrelations between the different sectors of security, especially those of legality, goals and effectiveness of the use of force. After the presentation of the changes in military thinking, he deals with the principles of military operations other than war under the new conditions and refers to those conversances and processes, which are necessary for the officers' understanding of the radically transformed security and strategic situation.

Sándor Munk:

Defence of critical infrastructure against informational attacks 95

Nowadays the developed countries depend more and more on infrastructure (energetic, communications, IT, traffic, supplying, etc.), so that the processes of functioning and security of social, economical and every day life are threatened in the case of discontinuity of services of the most important, so called critical infrastructures. The author analyses in this study the different definitions of defence of critical infrastructure, deals with the problems of using those abstractions, examines the novelty of the defence of critical infrastructure and the specification of informational attacks. At the end he shows the interrelations between the defence of critical infrastructure against informational attacks and the defence sector.

C3 PREPARATION

József Mucsi:

Organisational culture and free time cultural activities in armed forces . . . 107

The author summarises the results of his PhD dissertation based on the examination of the issue above and its main ideas. He presents how organisational culture is integrated in the multicultural system, and which role it's playing in professional and free time cultural activities, which are its missions and methods.

Henrik Hegedűs:

Integration in the process of lifelong learning 114

The author shows in the first part of the article, that globalization is a necessary social process, a new form of appearance of the development of technology that has a larger and larger effect on our everyday life. With strict economical rationalism and referring also to the human relations he deals with the economical raising of human capital and the possibility of the creation of lifelong learning and a creative society. In the closing part of the article that deals with the Hungarian Defence Forces, he emphasizes, that commanding personal well-educated, experienced and trained in leadership competencies is the key of a professional force.

DEFENCE ECONOMY

Lubos Stancl:

Professional armed forces – the economical subject of the public sector . . . 123

In the article the author, an associate of economy and management faculty of the University of Defence in Brno analyses the theoretical bases of the functions of armed forces as a business company. This issue could be considered as dated in our country, but before the renewed regulation of state budget economy and during the creation of part-regulations of the economy with state funds it is justified to go over it.

POLICING

Csaba Csapó:

Perspective Thinking - the Basement of the Modern Police 131

The article is the abbreviated version of the study that won 1st place in the competition of the Hungarian Society of Military Science, 2007. It reviews the last twenty years of the Hungarian Police. A reason for the malfunctioning is the failure of perspective thinking. It also means that the Hungarian Police do not have a strategy or a conception; therefore it's very difficult to carry out the modernization of the police services. The overview focuses primarily on the Anglo-Saxon practice (Great Britain, USA) and how those are to adapt for domestic relations. The author's intention is the incitement to discussion, a noble-minded provocation; he argues that the police is an affair for the whole society and not only for itself.

FORUM

Szabolcs Tüttö:

Suicide terrorism as the weapon of weak 144

The author analyses in his article the individual-psychological background and social relevance of suicide terrorism (terrorist). He represents this form of terrorism, in which cultures and countries, in which ideologies, when, why and how is it applied.

NEWS OF THE SOCIETY 153